

Фразеологізм Альфа й омега

Вислів має біблійне походження. В одному із текстів Бог каже: «Я є альфа й омега, початок і кінець». Альфа є першою, а омега — останньою буквами грецького алфавіту. Тому фразеологізм означає початок і кінець; основу, найголовніше.

Фразеологізм Аріаднина нитка. Нитка Аріадни

Згідно із давньогрецьким міфом, у лабіринті на острові Крит жила жорстока потвора — Мінотавр, яка мала тіло людини і голову бика. Кожні дев'ять років жителі Афін віддавали йому в жертву сім юнаків і сім дівчат. Відважний Тезей був серед чотирнадцяти нещасних. Дочка критського царя Аріадна вподобала його і потай дала йому клубок ниток та гострий меч. Тезей прив'язав кінець рятувальної нитки біля входу в лабіринт і, розмотуючи клубок, пішов заплутаними ходами. Перемігши Мінотавра, він за допомогою чудової Аріадниної нитки знайшов шлях і вивів приречених. У переносному значенні «нитка Аріадни» означає дороговказ, провідну нитку, порятунок.

Фразеологізм Або все, або нічого

Автор вислову — римський імператор Калігула. Він витрачав великі кошти із скарбниці на себе. Коли йому дорікнули цим, імператор відповів: «Жити потрібно або в усьому собі відмовляючи, або як Цезар», що керувався принципом: «Прийшов, побачив, переміг»).

Фразеологізм «або все, або нічого» вживають, коли потрібно висловити рішучість, готовність домогтися всього бажаного ціною неймовірних зусиль, будь-яких жертв чи навіть життя.

2. Фразеологізм Авгієві стайні

У Давній Греції був цар Авгій, який любив коней. У його стайнях їх було понад три тисячі. Ці стайні майже тридцять років ніхто не вичищав, і вони під саму стелю заросли гноєм. До Авгія на службу прийшов герой Геракл (у римлян — Геркулес). Лише йому було під силу вичистити стайні. Однак Геракл був не тільки дужим, а і розумним: він пустив річку крізь ворота стаєнь, і бурхливий потік вимив звідти весь бруд.

Фразеологізм «авгієві стайні» вживають, коли хочуть сказати про надзвичайну запусненість, бруд, безлад.

3. Фразеологізм А все-таки вона крутиться

Понад чотириста років тому італійський астроном Галілео Галілей довів правильність твердження Миколи Коперника про те, що Земля рухається навколо Сонця. За цю ідею інквізитори схопили його і на суді змусили відректися від неї. Та, вийшовши із зали суду, за переказами, Галілей вигукнув: «А все-таки вона крутиться!».

Нині цей вислів уживають, коли йдеться про упевненість у своїй правоті.

4. Фразеологізм Альма-матер

У буквальному перекладі з латини «альма-матер» означає «мати-годувальниця». У середньовіччі студенти так називали свій навчальний заклад. У ширшому значенні — це місце, де здобувають освіту та виховання.

5. Фразеологізм Альфа й омега

Вислів має біблійне походження. В одному із текстів Бог каже: «Я є альфа й омега, початок і кінець». Альфа є першою, а омега — останньою буквами грецького алфавіту. Тому фразеологізм означає початок і кінець; основу, найголовніше.

6. Фразеологізм Альфонс

Походження вислову сягає корінням творчості Олександра Дюма-сина. Ім'я головного персонажа комедії «Мосьє Альфонс» стало загальним означенням коханця, якого утримує коханка.

7. Фразеологізм Антей

Фразеологізмом є ім'я персонажа грецької міфології Антея — сина Посейдона (бога моря) та Геї (богині землі). Сили йому надавала земля-мати, стоячи на якій він перемагав усіх. Проте Геракл зміг здолати Антея, піднявши його у повітря і не даючи змоги торкнутися землі. Антеями називають осіб, які мають надзвичайну фізичну силу.

8. Фразеологізм Аполлон

Давньогрецький бог Аполлон мав надзвичайну вроду, витончений смак і був покровителем сонця, мистецтв і юності. Його ім'ям називають красивих молодих чоловіків.

9. Фразеологізм Аристократ духу

Вираз належить німецькому письменнику Генріху Стеффенсу. Так він називав прихильників вождя німецького романтизму Августа-Вільгельма Шлегеля. Пізніше вислів уживали стосовно людей, яких вважали вищими за культурним розвитком від інших. Нині аристократами духу (інколи іронічно) називають високоінтелектуальних особистостей.

10. Фразеологізм Аріаднина нитка. Нитка Аріадни

Згідно із давньогрецьким міфом, у лабіринті на острові Крит жила жорстока потвора — Мінотавр, яка мала тіло людини і голову бика. Кожні дев'ять років жителі Афін віддавали йому в жертву сім юнаків і сім дівчат. Відважний Тезей був серед чотирнадцяти нещасних. Дочка критського царя Аріадна вподобала його і потай дала йому клубок ниток та гострий меч. Тезей прив'язав кінець рятувальної нитки біля входу в лабіринт і, розмотуючи клубок, пішов заплутаними ходами. Перемігши Мінотавра, він за допомогою чудової Аріадниної нитки знайшов шлях і вивів приречених. У переносному значенні «нитка Аріадни» означає дороговказ, провідну нитку, порятунок.

11. Фразеологізм Аркадська ідилія

Аркадія — край скотарів і хліборобів у Давній Греції. Антична література, а згодом і література класицизму змальовували її як країну достатку, де життя людей минало в розвагах на лоні прекрасної природи.

У переносному значенні Аркадія — щаслива країна. Фразеологічний зворот «аркадська ідилія» означає гармонійне, щасливе, безхмарне життя.

12. Фразеологізм Ахіллесова п'ята

За давньогрецькою легендою, морська богиня Фетіда, бажаючи зробити свого сина Ахілла безсмертним і невразливим для ворожих стріл, скупала його у водах священної річки Стікс. Та, купаючи, вона тримала дитину за п'яту, якої не торкнулася вода, тож п'ята залишилася незахищеною. Ахіллес виріс і став непереможним воїном. Однак в одному з боїв стріла, спрямована рукою бога Аполлона, вразила його в п'яту, і герой загинув.

З того часу будь-яке слабке, вразливе місце в людини називають ахіллесовою п'ятою.

13. Фразеологізм Бабине літо

В останні ясні й теплі дні осені, які бувають в Україні наприкінці вересня — на початку жовтня, на полях та в лісах літає багато павутиння. Його плетуть дрібні павучки, які вилазять зі своїх гнізд, відчуваючи повернення нетривкого тепла. За народними віруваннями, ці павутинки пов'язані з початком жіночих робіт: прядінням, вишиванням, плетінням тощо, а тому для жінок із цього часу починалася відповідальна пора заготівлі полотна, ниток, щоб обшити всю сім'ю.

Деякі давньоукраїнські племена також вірили, що цієї чудової осінньої пори баба-яга літає в ступі і

розкидає павутиння.

Невідомо, чи від казкової баби, чи від жіночих (бабських) робіт походить перша частина фразеологізму «бабине», а друга означає летюче павутиння — «літо».

14. Фразеологізм Бальзаківський вік

Цей вислів набув поширення після виходу роману Оноре де Бальзака (1799—1850) «Тридцятилітня жінка». Нині так жартівливо характеризують жінок у віці 30—40 років.

15. Фразеологізм Баляси точити

У XVII—XVIII ст. цей вираз ще не був фразеологізмом. Він означав процес виготовлення баляс — стовпчиків, билець та інших деталей, якими прикрашали будинки, човни, сани. Виточувати балясини (стовпчики) — праця легка, весела, що дає простір для фантазії. Під час такої роботи можна вести дотепну розмову. Мабуть, тому токарів і називали балясниками.

Згодом висловом «баляси точити» стали характеризувати безпредметну, несерйозну, розважальну розмову.

16. Фразеологізм Барон Мюнхгаузен

Саксонський барон фон Мюнхгаузен, який жив у XVIII ст., прославився тим, що склав збірку оповідань, сповнену несусвітніх вигадок про неймовірні пригоди та фантастичні подорожі.

Особливо популярним стало його ім'я після виходу книги Еріха Распе (1737—1794) «Пригоди барона Мюнхгаузена». Нині баронами Мюнхгаузенами називають веселих фантазерів, хвальків і людей, які втратили почуття міри.

17. Фразеологізм Берегти як зіницю ока

Таке порівняння неодноразово трапляється в Біблії, наприклад у Книзі притч Соломона: «Збережи заповіді мої — і будеш живий; і вчення моє — як зіницю очей твоїх». Воно пов'язане з особливою цінністю органу зору, адже uszkodження зіниці призводить до невиліковної сліпоти.

Фразеологізм означає пильно оберігати, старанно доглядати, охороняти що-небудь або кого-небудь.

18. Фразеологізм Березова каша

Ще за часів Київської Русі дітей навчав грамоти дяк. Важливою подією в житті учнів і їхніх батьків було закінчення визначеного періоду навчання, яке урочисто святкували: варили великий горщик смачної каші й відносили учням. Після уроків починався веселий бенкет. Цей звичай протягом історії зазнав чималих змін, породивши в сучасній мові слово «однокашник», що означає «товариш по навчанню».

Однак не всі діти навчалися успішно. Щотижня у визначений день дяк бив березовими різками ледарів, бешкетників і неслухняних — всипав їм «березової каші».

Нині жартівливий фразеологізм «березова каша» означає покарання за провину.

19. Фразеологізм Бити чолом

У княжу добу на Русі існував звичай: звертаючись до князя, русичі низько кланялися, інколи сягаючи чолом землі. Відтоді у мові закріпився вислів «бити чолом» — кланятись комусь, звертатися з проханням.

20. Фразеологізм Біла ворона

Фразеологізму майже дві тисячі років, і він увійшов у багато мов. Його автор — давньоримський поет Ювенал, який писав:

«Доля наділяє царство рабам, полоненим... тільки щасливців таких менше, ніж білих ворон».

У природі білі ворони трапляються дуже рідко. Їхнє забарвлення зумовлене відсутністю в організмі

пігменту (барви). Таких птахів закликають їхні сірі родичі, бо вони вирізняються на тлі зграї. Білими воронами називають людей, які своєю поведінкою, зовнішнім виглядом не схожі на загальну масу.

21. Фразеологізм Білий тиждень

Останній тиждень перед Великоднем називають Чистим, Великим, Вербним, Страсним, Білим. Слова «білий» та «чистий» найточніше визначають зміст цього виразу: упродовж Білого тижня господині наводили лад в оселі і на подвір'ї, прибирали, прали, білили. Колись наші предки вогнем та водою очищали своє обійстя, щоб Господь Великодньої неділі освятив усе, що оточує людину.

Фразеологізм «білий тиждень» вживають, коли йдеться про прибирання, дрібний ремонт, наведення порядку, чистоти в господі, на обійсті, навіть у душі.

22. Фразеологізм Бісова личина

У християнській літературі істот, які колись були ангелами, але відійшли від Бога, зрадивши його, ототожнюють із нечистою силою, зокрема чортами, злими духами, бісами. Наші предки словом «біс» називали всю нечисть, яка завдає людям різних прикростей. Тому недобру, підступну людину чи іншу істоту, яка стала причиною нещастя, називають бісовою личиною.

23. Фразеологізм Блискавки метати

Предки українців відчували благоговійний страх перед природними стихіями, вважаючи їх утіленням божественних сил. Повелителем грому і блискавки, за їх віруваннями, був Перун — верховний над усіма богами. У мить свого гніву він спалахом блискавиці відчиняє оселю небожителів, що є грізним застереженням для людей, аби не грішили. У народі форму блискавки порівнювали з батогом, ударами якого бог-громовик карає злих демонів хмар.

З поширенням християнства люди почали вважати, що це святий Ілля з неба кидає вогняні стріли, щоб вразити слуг, яких залишив сатана на землі. У народі кажуть, що коли настане кінець світу, Ілля так вдарить громами, що земля розсиплеться.

Отже, блискавку завжди пов'язували з гнівом і карою. Вираз «блискавки метати» висловлюють на позначення роздратування, крайнього невдоволення, сердитості, готовності карати.

24. Фразеологізм Блудний син

У Євангелії від Луки переказано притчу, яку розповів Христос своїм учням. Молодший син попросив батька віддати йому половину статків, які він мав одержати у спадок. Батько поділив свій маєток між двома синами і віддав молодшому належне. За кілька днів юнак вирушив у мандрівку в далекі краї, де змарнував увесь свій спадок до останньої монети, живучи в розкоші і розвагах. Тим часом у краї настав голод, і бідака мусив найнятися свинопасом, щоб хоч якось прогодуватися. Та йому не давали навіть половини, призначеної для свиней. Тоді юнак згадав, що слуги його батька мають удосталь хліба, і вирішив повернутися додому. Він хотів стати батьковим найманцем, бо вважав себе негідним називатися сином. З таким наміром і глибоким каяттям юнак ішов до отчого дому, та батько ще здалеку побачив його, з радістю вибіг назустріч, наказав принести синові найкращий одяг і прикраси, влаштувати банкет на честь його повернення в лоно родини.

У переносному значенні вираз «блудний син» уживають на позначення людини, що розкалася у своїх гріхах.

25. Фразеологізм Божа дорога

Важливу роль у житті і віруваннях українців відігравав Чумацький Шлях — галактика, що має вигляд довгого скупчення зірок. Для птахів — то Журавлина дорога, бо нею вони летять у вирій. Подорожні називали її Чумацьким Шляхом, бо для чумаків це був основний орієнтир у їхніх мандрівках до Криму по сіль. Небесну дорогу, яка ніби всипана зоряним пилом, особливо добре видно безмісячної ночі та на молодик. Наші предки називали її Молочною, вужем світу, а Місяць — головою вужа, яка ковтає зорі. Пращури вважали, що це Божа дорога, яка перетинається посеред неба: одна половина

веде праведні душі в рай, друга — в пекло. Про тих, хто близький до смерті, кажуть: стає на Божу дорогу.

26. Фразеологізм Божа (господня) кара

За народними віруваннями, проявом Божої кари є блискавка. Якщо вона вдаряла в дерево і воно засихало, забороняли до нього торкатися, адже вірили, що тут небесною стрілою прикутий злий дух, і можна ненароком звільнити нечистого. Якщо дерево не засихало — це знак, що злий дух примудрився втекти від Божої кари.

Давні українці вважали, що вбита грозою людина очищається від усіх гріхів, а в Литві таку людину визнавали святою.

Божа кара — це ще й назва поширеного в середні віки звичаю: випробування винуватця вогнем, залізом або двобоєм. Підсудний повинен був простояти певний час на розпеченому залізі або доти тримати на ньому два пальці, доки не виголосить клятву на доказ своєї невинності; якщо забирав пальці раніше, то його звинувачували й страчували. У селах використовували ще такий спосіб: скликали всіх запідозрених і роздавали запалені свічки, однакові розміром: чия свічка скоріше згорить, той і винен.

Нині вислів «Божа кара» використовують, коли прагнуть висловити невдоволення, розпач від неприємної, складної ситуації.

27. Фразеологізм Бочка Діогена

Багато легенд існує про давньогрецького філософа Діогена, який жив у IV ст. до н. е. Він усім доводив зневагу до побуту, задовольняючись лише найнеобхіднішим. За переказами, Діоген жив у бочці, вважаючи будинок зайвою розкішшю.

Так виник вислів «бочка Діогена», який найчастіше використовують для порівняння, коли йдеться про чиесь аскетичне, дуже невибагливе житло.

28. Фразеологізм Брати ноги на плечі

Ще в недалекому минулому взуття було розкішшю для простого люду. Його берегли, щоб довше носилося. Мандрували люди переважно пішки. Щоб швидше подолати шлях і заощадити на взутті, ішли босоніж, а чоботи перекидали через плече, особливо тоді, коли бігли, тікали від лиха.

Так з'явився фразеологізм «брати ноги на плечі», що означає швидко йти, тікати.

29. Фразеологізм Брати (взяти) за серце

У народному уявленні серце є центром людської життєвої сили, що відповідає за почуття, прихильність до інших людей, моральні якості. Воно тане, як віск, сохне, в'яне, нудиться, мліє, крається, кров'ю обливається — залежно від життєвої ситуації.

Брати за серце — значить дуже розчулювати, хвилювати кого-небудь.

30. Фразеологізм Бура в склянці води

Вислів належить французькому письменнику і філософу Шарлю Монтеск'є (1689—1755). Так він оцінював політичні події в карликовій державі Сан-Маріно.

У переносному значенні вислів «бура в склянці води» означає велике хвилювання з незначного приводу, неважливі події, які штучно роздуваються в суспільстві.

31. Фразеологізм Бути в доброму гуморі

Джерелом фразеологізму є середньовічна латиномовна медична література. Тодішні лікарі словом «гумор» позначали соки (рідини) організму, що впливають на настрій людини. Один із таких соків (їх було всього чотири) викликав у людини веселе, піднесене самопочуття. На цьому ґрунті й розвинулось сучасне значення слова «гумор» — радісне, дотепне, смішне.

Отже, бути в доброму гуморі — мати добрий настрій, здоровий сміх, радіти життю.

32. Фразеологізм Бути на сьомому небі

У міфах і легендах багатьох народів світу відображено уявлення про сім кришталевих сфер (небозводів), до яких прикріплені зірки та планети. Найвища, найголовніша сфера була вершиною блаженства — сьомим небом. Письмово цей вислів уперше зафіксував давньогрецький філософ Арістотель.

Фразеологізм «бути на сьомому небі» вживають, коли говорять про безмежне щастя.

33. Фразеологізм Бути не у своїй тарілці

Походження фразеологізму французьке. Багатозначне слово «assiette» означає «настрій», «стан душі», «тарілка». Словосполучення «бути не в настрої, не в душі» переклали як «бути не у своїй тарілці», що прижилося в українській мові у значенні: почуватися непевно, незручно, ніяково.

34. Фразеологізм Вавилонське стовпотворіння

За біблійною легендою, після всесвітнього потопу все людство говорило однією мовою. Люди вирішили прославити своє ім'я і налякати ворогів, звівши цегляну вежу аж до неба, а навколо неї — величезне місто, де б вони оселилися всі разом, — Вавилон.

Та, вражений зухвальством людей, Бог вирішив не допустити, щоб стільки гордих і нечестивих замешкали в одному місті, і покарав їх. Він змішав мови будівників, і люди перестали розуміти один одного. Почалися галас і метушня, величезний натовп не міг злагоджено діяти, а будівництво вежі припинилося.

Фразеологізм «вавилонське стовпотворіння» вживають на означення справи, яка не буде завершена, а також безладу, галасу, метушні.

35. Фразеологізм Вальпургієва ніч

Фразеологізм тісно пов'язаний з європейською міфологією та уявленнями людей про відьом. За повір'ям, у ніч напередодні свята св. Вальпургії (1 травня) всі відьми збираються на найбільший шабаш. Вони з біснуетим насланням танцюють навколо киплячих казанів і чортового жертovníка, на якому здійснюють жертвоприношення демонам.

У переносному значенні вислів «вальпургієва ніч» — гучна весела гулянка.

36. Фразеологізм Ведмежа послуга

Своїм поширенням цей фразеологізм завдячує російському байкареві Івану Крилову. У творі «Пустельник і Ведмідь» він розповів про самітника і його косолапого друга-нерозлийводу. Якось пустельник приліг відпочити і заснув, а ведмідь старанно відганяв мух, щоб не заважали спати. Він зігнав набридливу муху з його щоки, потім із носа, але вона сіла на лоб. Це розлютило ведмедя і він, схопивши важкий камінь, щосили вбив муху. Однак і друг його, Пустельник, «надовго там лежать лишився».

Отже, ведмежа послуга — це безглузда послуга; попри добрі наміри, замість допомоги, вона завдає великої шкоди, неприємностей.

37. Фразеологізм Вибитися із злиднів

За народними уявленнями, злидні — це діти неолі, маленькі заморені істоти. Якщо бажають людині зла, то кажуть: «Бодай тебе злидні побихли!». За повір'ям, злидні живуть у запічку або під піччю, яка є центром хатнього господарства. Злидні люблять накликати інші злі сили, особливо хвороби. Щоб їх позбутися,

у хаті не має бути жодної краденої речі.

Зі словом «злидні» пов'язано чимало приказок, зокрема: «Щастя дочасне, злидні вічні»; коли хтось живе в нужді, бідності, кажуть, що він «годує злидні», та якщо справи налагоджуються, говорять: «полатав злидні».

Вибитися із злиднів означає перестати бідувати, стати заможнішим.

38. Фразеологізм Видно пана по халявах

Раніше належність людей до майнових станів розрізняли за кольором чобіт. Червоні чоботи носили багаті люди, жовті — люди середнього достатку, найбідніші мали чорні чоботи, а то й зовсім були безчобітними.

Той, хто хотів виділитися серед бідняків, але вдосталь грошей не мав, справляв собі чоботи двох кольорів. Коли дорогі чоботи зношувались, до кольорової халяви пришивали чорну нижню частину, яку називали пришвою, і продавали дешевше від нових жовтих чи червоних. «Панів», які їх купували, справді було видно по халявах.

Тепер вислів «видно пана по халявах» уживають, коли хочуть поглузувати з того, хто виявляє своє чванство, хвалькуватість.

39. Фразеологізм Вийти сухим із води

У давнину в багатьох народів існував звичай звинуваченого в злочині чи відьомстві випробувати водою. Підозрюваного кидали в річку чи озеро. Якщо він не тонув, тобто вода його не приймала, його вважали злочинцем і судили. Якщо ж тонув, то вірили, що ця людина не винна у злочині, її обмовлено, отже, вона марно загинула. Про того, кому поталанило уникнути смерті, говорили, що він вийшов сухим із води.

Нині цей вислів уживають стосовно тих, кому вдалося уникнути великих неприємностей.

40. Фразеологізм Виносити сміття з хати

Давні слов'яни вважали, що сміття з хати потрібно спалювати, а не викидати, бо злі люди можуть використати його для чаклунства. А от попіл із печі або вуглинку часто зав'язували у вузлик і викидали на роздоріжжя. Це було оберегом від хвороб.

У переносному значенні «внести сміття з хати» означає розголошувати, виносити на людський суд сімейні суперечки, непорозуміння, таємниці.

41. Фразеологізм Випити гірку чашу

Образ гіркої чаші має біблійне походження. У Євангеліях зафіксовано пророчі слова Ісуса Христа про те, що йому доведеться випити гірку чашу страждань і померти на хресті за людські гріхи. Вживають цей вислів у значенні «перетерпіти всі випробування, неприємності, довести до кінця важку справу».

42. Фразеологізм Випустити духа (джина) з пляшки

В одній з історій, які впродовж тисячі й однієї ночі Шахерезада розповідала перському цареві, — «Казці про рибалку» — йшлося про те, як одного разу чоловік витягнув з моря пляшку. Коли зірвав ножем корок, із пляшки несподівано вийшов дим, який зробився духом з головою в хмарах, а ногами на землі.

Це була загрозна несподіванка, спричинена необережністю. Саме в такому значенні й уживають фразеологізм «випустити духа з пляшки».

43. Фразеологізм Витягти з болота

З давніх-давен слов'яни вважали болото небезпечним місцем, де водиться нечиста сила. Утворення боліт вони пов'язували з чортом: де тільки він плював, там і виникало болото. Цей зв'язок виражений і в приказках: «Було б болото, а чорти будуть», «У тихому болоті чорти водяться», «І чорт багато грошей має, а в болоті сидить». Існував звичай викидати на болото «нечисті» речі (старий віник, одяг покійника) і сміття, яке назбиралося під час Святків (різдвяних свят).

Болото, багнюка, грязюка, багно, замул, калюжа — ці синоніми означають щось бридке, слизьке, непривабливе, нечисте, якого хочеться швидше позбутися або уникнути. У зв'язку з цим і виникло чимало фразеологізмів, пов'язаних зі словом «болото»: «обливати болотом», «кидати болотом» — несправедливо звинувачувати когось у чомусь, обмовляти, неславити, ганьбити; «не вдарити лицем у болото» — показати себе з кращого боку, не осоромитися.

Фразеологічний вислів «витагти з болота» означає допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища або позбутися злиднів.

44. Фразеологізм Відкладати в довгий ящик

Вислів виник у Росії. Московський цар Олексій Михайлович змінив звичай приймання чолобитних (прохань). До того їх клали в Архангельському соборі на гробниці царських предків. Та цар наказав прибити біля воріт свого палацу в селі Коломенському довгий ящик для чолобитних. Царська канцелярія не поспішала з розглядом справ простого народу. Отже, чолобитники часто-густо не мали відповіді на свої прохання, а якщо деякі й діставали її, то занадто довго мусили чекати. Державою поширилась сумна слава про царський «довгий ящик». Так і виник фразеологізм «відкладати у довгий ящик», що означає відкладати якесь питання на невизначений термін.

45. Фразеологізм Відкрити Америку

У 1492 р. генуезький мореплавець Христофор Колумб випадково відкрив Американський континент, шукаючи шлях до Індії. Його славу першовідкривача не змогли похитнути навіть найретельніші дослідники цих нових земель. Вислів «відкрити Америку» іронічно характеризує явище всім давно відоме, яке видають за щось нове, надзвичайно важливе.

46. Фразеологізм Від лукавого

Цей вислів має біблійне походження. У Євангелії від Матвія (5:34—37) ідеться про те, що Христос заборонив клястися небом, землею і головою своєю, сказавши: «Хай буде ваше слово: Так, так; Ні, ні, — а, що більше цього, то від лукавого», тобто від диявола.

У сучасній мові фразеологічний вислів «від лукавого» означає те, що суперечить певним нормам, канонам; щось не таке, як прийнято.

47. Фразеологізм Віра горами рухає

У Євангелії від Матвія (14:14—21) є епізод із життя Ісуса Христа про зцілення юнака, хворого на сноходіння. Ісус вигнав із нього демона, і хлопець одужав. Тоді апостоли спитали в Сина Божого, чому їм не вдавалося це зробити. Спаситель відповів: «Через ваше невірство. Бо по правді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне, і горі оцій скажете: “Перейди звідси туди, то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого”».

Фразеологізм «віра горами рухає» тепер вживають для характеристики непохитної переконаності в потрібності, правильності певної справи, що допомагає подолати всі труднощі й випробування.

48. Фразеологізм Внести свою лепту

Вислів також сягає корінням Євангелія. У Єрусалимі Христос сів біля храму і спостерігав за людьми, що вкидали гроші у храмову скриньку. Багаті жертвували великі суми і пишалися цим, а бідна вдова вкинула лише дві лепти (лепта — дрібна монета вартістю у чверть копійки). Та Ісус сказав учням, що її внесок значно більший від інших, адже багатії жертвують, не бідніючи, а вдова зі щирим серцем віддала все, що мала.

Тепер фразеологізм «внести свою лепту» вживають у значенні: зробити внесок формально малий, але великий своєю внутрішньою цінністю; взяти посильну участь у чомусь.

49. Фразеологізм Вовк в овечій шкурі

Уперше вислів зафіксовано у Євангелії, де Христос мовить: «Стережіться лжепророків, що приходять до вас в одежі овечій, а всередині — хижі вовки».

Вовк в овечій шкурі — це зла людина, що приховує свої підступні наміри під маскою порядності.

50. Фразеологізм Вовчим оком

Люди здавна вірили в силу погляду і пов'язані з нею забобони. У народі були переконані, що недобре око спричиняє хвороби, збитки і різного роду нещастя, і це не залежить від волі людини. Недобрими очима вважали: косі, чорні, надмірно виражені або глибоко запалі очі, погляд з-під великих нахмурених брів, заздрісний погляд. Вовчим називали око в людини із густими зрослими бровами. Її погляд схожий на погляд вовка, що вистежує свою жертву. Звідси й значення фразеологізму: дивитися жадібно, хтиво, кровожерно.

51. Фразеологізм Водити за носа

Однією з найцікавіших циркових тварин є ведмідь. Раніше вистави з ведмедями влаштовували переважно цигани. Щоб легко було керувати і приборкувати могутню небезпечну тварину, ведмедя водили за кільце, вставлене в ніс. Ведмідь виступав, а цигани брали гроші. Виходило, що гроші цигани заробляли обманюючи, бо самі нічого не робили.

Це й послужило основою фразеологізму «водити за носа», який означає обманювати, обдурювати.

52. Фразеологізм Водю не розіллєш (нерозлий вода)

Цей фразеологізм упродовж свого існування змінив своє значення на протилежне. У давнину єдиним безпечним способом розняти биків, які билися, було розлити їх холодною водою. Так само доводилося чинити з людьми та собаками, які не реагували на інші засоби. Проте з часом ідея нездоланної агресії за аналогією змінилася поняттям нерозривної близькості. Водю не розіллєш — так тепер кажуть про дружних, нерозлучних людей.

53. Фразеологізм Вогнем і мечем

Вислів «вогнем і мечем» походить з медичної практики. У давнину рани лікували, вирізаючи їх ножом і припалюючи вогнем. Відомий вислів давньогрецького лікаря Гіппократа: «Чого не лікують ліки, те вилікує залізо, чого не лікує залізо, те вилікує вогонь». Та згодом фразеологізм у римлян набув зовсім іншого значення: безжально знищувати ворога пожежами і зброєю.

Нині цей вислів означає знищувати все з нещадною жорстокістю.

54. Фразеологізм Вольному воля

Декілька століть тому удільні князі писали у своїх договорах один одному: «А боярам, і дітям боярським, і слугам, і селянам вольному воля...». У такий спосіб вони стверджували волю як право, привілей, що передбачав свободу дій та вчинків, можливість жити на землі, доки живеться, і піти, коли захочеться. Користувалися цією свободою тільки вільні люди: діти при батьках, брати при братах, небожі при дядьках та ін. Кріпаки, які належали панам, могли бути продані, убиті без суду й слідства, вигнані, тобто волі не мали.

Нині фразеологізм «вольному воля» вживають у прямому значенні: як хочеш, так і дій.

55. Фразеологізм В ореолі слави

У перекладі з латини слово «ореол» означає «позолочений». Так називають золоті диски, які зображують довкола голів святих у християнському та буддійському релігійному мистецтві.

У переносному значенні фразеологізм «в ореолі слави» означає атмосферу слави, успіху, пошани навколо когось.

56. Фразеологізм Восьме чудо світу

У давньому світі число «сім» вважали священним. Це пов'язано з тим, що здавна людям було відомо сім небесних тіл (Сонце, Місяць і п'ять планет). Знали вони і про сім чудес світу: єгипетські піраміди, сади Семіраміди, мавзолей у Галікарнасі, храм богині Артеміді в Ефесі, Колос Родоський (глиняна статуя бога сонця), статуя бога Зевса, маяк на острові Фарос. Ці архітектурні споруди вважали чудесами через їхню велич, масштабність і мистецьку цінність. Тепер, коли хочуть щось звеличити, вирізнити з-поміж інших, його називають восьмим чудом світу.

57. Фразеологізм Воювати з вітряками

Походження фразеологізму пов'язане з безсмертним твором іспанського письменника Мігеля Сервантеса «Дон Кіхот». Головний герой, підстаркуватий дворянин, начитавшись старовинних романів, уявив себе мандрівним лицарем. В одній із подорожей він побачив вітряки, яких прийняв за велетнів, і почав із ними битися. Його двобій був справою марною і безглуздою.

Вислів «воювати з вітряками» вживають у значенні «безрезультатно боротися з перешкодами», «займатися безнадійною справою».

58. Фразеологізм Всевидюче око

У міфологіях багатьох народів світу верховний Бог представлений у людській подобі і символізує собою грозове небо, з висоти якого Сонце, ніби велетенське всесвітнє Око, оглядає землю.

За стародавніми українськими легендами, Божественне Око прилетіло з далекого Старого світу, щоб створити Новий світ. Одного разу воно своєю всевишньою силою пронизало могутній хаос і пустило сльозу. Із неї народився першоптах Сокіл. Священний дух першоптаха зародив свідомість та буття. Потім Сокіл зніс золоте яйце, із якого постав блаженний вирій-рій, а з нього — весь білий світ. Про першоптаха — Бога-Творця як духовне єство, з чиїх сліз зродився світ, є багато згадок у дохристиянських колядках.

У сучасному розумінні «всевидюче око» — це здатність усе помічати, бачити, про все швидко дізнаватися.

59. Фразеологізм Всесвітній потоп

За Біблією, Бог, розгнівавшись на людей за їхні великі гріхи, вирішив знищити їх усіх, наславши на землю потоп. Урятував Він лише родину Ноя, бо той вів праведне життя. Господь звелів Ноеві побудувати великий човен (ковчег) і розмістити в ньому всіх тварин і птахів по парі. Після цього сорок днів і ночей не переставав іти дощ, усе довкола залило водою, яка не спадала кілька тижнів. Вижили лише мешканці човна, які після потопу заселили землю знову.

Фразеологізм «всесвітній потоп» уживають, коли йдеться про повінь або про зливу.

60. Фразеологізм Втратити лице

У Єрусалимі на горі Голгофа, де було розп'ято Ісуса Христа, стоїть скульптура Божої Матері без обличчя. Глибока скорбота змінила лик Богородиці, вона його втратила. Найімовірніше, саме це стало основою фразеологічного вислову «втратити лице», який означає змінитися в обличчі до невпізнанності, майже втратити його від великої біди, нещастя, несподіваного шоку.

61. Фразеологізм Втрачене покоління

Цей вислів походить з епіграфа до роману Е. Хемінгуея «І сонце сходить» («Фієста»): «Ви всі — втрачене покоління». Його вперше почула Гертруда Стайн від француза, власника гаража, який сказав своєму помічникові: «Нічого ви не вмієте, ви — втрачене покоління». Вона передала ці слова Е. Хемінгуеєві. Після публікації «Фієсти» вони стали широко відомими і набули значення певного соціально-психологічного феномену: втраченим поколінням називали людей, які пройшли через випробування Першої світової війни і втратили не тільки фізичне здоров'я, а й віру в розумність світу. Тепер так кажуть про покоління, яке через складні суспільно-політичні та економічні умови не змогло реалізувати свій потенціал.

62. Фразеологізм Вхопити Бога за бороду

У давніх народних уявленнях борода була ознакою мужності, втіленням великої сили, росту, плодючості. А ще, вхопивши чоловіка за бороду, можна його контролювати, примушувати виконувати свої бажання.

Отже, фразеологізми «вхопити Бога за бороду», «тримати Господа за бороду», «вхопити щастя за бороду» і означають досягнення чогось особливого, незвичайного, вимріяного.

63. Фразеологізм Ганнібалова клятва

Ганнібал (247—183 до н. е.) — видатний полководець, правитель Карфагена, міста-держави у північній Африці. Коли йому було дев'ять років, він дав клятву батькові бути непримиреним ворогом Риму, якої дотримувався все життя. У війнах із римлянами він прославився своєю мужністю і мудрістю. Та коли Рим нарешті переміг його військо, Ганнібал утік на схід і, щоб не потрапити в руки ворога, отруївся.

Вислів «ганнібалова клятва» означає рішучість у боротьбі, готовність довести справу до переможного кінця.

64. Фразеологізм Геркулесів подвиг

Геркулес (Геракл) — герой давньогрецьких міфів, син верховного Бога Зевса і земної жінки Алкмени. У день, коли Геркулес мав з'явитися на світ, Зевс вирішив: герой, який народиться сьогодні, буде володарем усіх земних народів. Та богиня Гера, Зевсова дружина, щоб помститися чоловікові за зраду, затримала народження Геркулеса, і першим у світ прийшов Еврісфей, якому Геркулес мусив служити й підкорятися. Коли Геркулес виріс, він повинен був здійснити дванадцять подвигів для Еврісфея, а вже потім стати вільним. Кожен із цих подвигів вимагав нелюдської фізичної сили. Тому вислів «геркулесів подвиг» уживають тоді, коли йдеться про справу, що потребує великих зусиль.

65. Фразеологізм Глуха тетеря

Цей вислів пов'язаний із лісовим птахом тетеруком (у народі — тетеря), який опинився під загрозою знищення через полювання. Найвразливішим для мисливців тетерук стає у шлюбний період. Під час виконання шлюбної пісні особлива складочка у його вусі набуває кров'ю, і в момент, коли птах розтуляє дзьоб, він нічого не бачить і не чує, навіть пострілу рушниці. З цієї самої причини отримав свою назву інший птах, подібний до тетерука, — глухар, а людину, яка дуже зайнята справами і не чує, що до неї звертаються, називають глухою тетерею.

66. Фразеологізм Гоголем ходити

Гоголь — це вид диких качок, представники якого мають особливу ходу: вони ступають поважно, перевалюючись із ноги на ногу, випинаючи груди вперед і гордо задираючи голову.

Про пихату або горду людину кажуть, що вона гоголем ходить.

67. Фразеологізм Голий король

Походить цей вислів із казки Г.-Х. Андерсена «Нове вбрання короля». У ній розповідається, як королю-чепуруну, який багато грошей витрачав на одяг, шахраї запропонували пошити дороге вбрання з тканини, яку не зможуть побачити дурні й ті, хто займає не своє місце. Усі гроші, призначені на купівлю тканини, ниток та оздоблення, дури світи поклали собі в кишеню, а самі довго вдавали, що старанно працюють. Король не раз посилав підданих дізнатися про роботу, але ті не бачили жодного вбрання, а щоб не бути запідозреними в невігластві, хвалили майстерність кравців. Коли ж король «одягнув» нове вбрання, і сам його не побачив, та боявся в цьому зізнатися. Коли він урочисто крокував вулицею міста, ніхто не наважувався сказати правду, усі мешканці захоплено вітали і хвалили вишуканий одяг. І лише малий хлопчик щиро сказав, що король голий.

Вислів «голий король» уживають, коли хочуть викрити чийсь незаслужений, несправжній, роздутий авторитет.

68. Фразеологізм Голос (глас) волаючого в пустелі

За біблійною легендою, один із пророків пристрасно закликав ізраїльтян стати на шлях праведності і приготувати путь Богові. Проте нечестивий народ був байдужий до його благань, так, ніби він волав посеред безлюдної пустелі, де його ніхто не чув.

Вислів «голос волаючого в пустелі» вживають у значенні: даремний заклик до кого-небудь, залишений без уваги, без відповіді.

69. Фразеологізм Гомеричний сміх

Легендарного давньогрецького поета Гомера вважають автором епічних поем «Іліада» та «Одіссея». Окрім людей, героями цих творів є боги, наділені незвичайними силами. Вони володіють могутніми голосами, а їхній сміх подібний до грому, який чути дуже далеко.

Тепер гомеричним називають нестримний, голосний сміх. Епітет «гомеричний» трапляється і в інших висловах, позначаючи щось величезне, більше за звичайні розміри.

70. Фразеологізм Гора породила мишу

Вислів походить із байки давньогрецького байкаря Езопа «Гора, що народжує». Також римський поет Гораций у трактаті «Мистецтво поезії», висміюючи невмілих віршописців, що починали свої твори пишномовними виразами, писав: «Народжують гори, а родиться смішна миша».

Цей фразеологізм уживають, коли говорять про великі надії, але малі результати; про того, хто багато обіцяє, а робить мало. Синонімом до нього є приказка «з великої хмари малий дощ».

71. Фразеологізм Гордіїв вузол

За легендою, першим царем фрігійців, що жили до нашої ери на заході Азії, був простий селянин. А все тому, що оракул (пророк) порадив фрігійцям обрати за царя першого, хто зустрінеться їм із возом біля храму Зевса. Щастя випало на долю хлібороба Гордія. Зрадівши, на відзнаку цієї події він поставив свій віз у храмі і прив'язав його дуже заплутаним вузлом. Цей вузол ніхто не міг розв'язати. А за пророцтвом оракула, той, хто розв'яже вузол, стане володарем усієї Азії. Александр Македонський розрубав цей вузол мечем і згодом завоював Азію.

Фразеологізм «гордіїв вузол» означає складну чи заплутану справу, яку важко розв'язати; розрубати гордіїв вузол — вирішити складне питання радикальним способом. Гордіїв вузол також вважають символом безкінечності.

72. Фразеологізм Горобина ніч

Упродовж літа буває декілька буряних ночей з градом, зливою і грозою. Злива інколи настільки сильна, що виганяє горобців зі схову, і вони літають усю ніч, жалібно цвірінкаючи. Тому такі ночі називають горобиними. За народними уявленнями, в цей час нечиста сила справляє весілля. Тоді в небі лунає грім та вдаряють блискавиці: то Бог воює з нечестивцями. Різне птаство не знаходить собі місця, кричить і від страху ховається ближче до землі; несамовито реве худоба, стає страшно і людині, а тому запалюють страсні свічки. У деяких місцевостях вважали, що існує три такі ночі: перша — коли цвіте горобина, друга — коли починають цвісти ягоди, третя — коли ці ягоди зовсім досягають.

Горобців у народі також пов'язують із нечистою силою. Поширеним було повір'я, буцімто восени буває одна дуже бурхлива ніч, з громами і блискавками, коли злий дух збирає всіх горобців, насипає їх повні чвертки, тільки згортаючи долонею гірку: що в чвертці, то забирає собі, а що згорнуто, те лишається і плодиться далі. Справді, після таких ночей горобців стає менше.

Фразеологізм «горобина ніч» іноді вживають у значенні: несподівані події, які можуть привести до непередбачуваних результатів; бурхливе з'ясування стосунків.

73. Фразеологізм Гріш ціна. Ціна — мідний гріш

За історію грошових відносин на території України існувало чимало грошових одиниць, які мали різні назви та номінали. Слово «гроші» запозичене в українську мову з польської в часи середньовіччя для називання дрібної розмірної монети. Велику срібну монету дрібнили на шматочки, які ставали маленькими монетками — грошами. Сума гроша мізерна, дорівнювала півкопійки. Значення виразу «гріш ціна» або «ціна — мідний гріш» — нічого не вартий, нікуди не годиться, не має жодної цінності.

74. Фразеологізм Гуси врятували Рим

Кілька тисячоліть тому галльські племена напали на Рим, здобули його штурмом і оточили Капітолій (цитадель, центр релігійного культу), у якому переховувалось населення міста. Та змусити оборонців Капітолію скласти зброю їм не вдалося. Тоді вони потай уночі пробрались до Капітолійського пагорба і роззброїли варту. Галли зробили це так тихо, що навіть собаки не чули. Та гуси, яких забули вдень нагодувати, не спали. Загелготавши, вони розбудили римських воїнів, і ті вчасно відбили напад ворога.

Фразеологізм «гуси врятували Рим» уживають, коли характеризують незначну річ або ситуацію, що несподівано може мати серйозні наслідки.

75. Фразеологізм Далеко куцому до зайця

Слово «куций» асоціюється із зайцем, бо в нього короткий хвіст. Проте раніше так називали мисливських собак. Куций повільніший від зайця, бо він тільки бігає, а заєць ще й стрибає, тому в погоні за здобиччю куций завжди відставав.

Значення фразеологізму «далеко куцому до зайця» — не рівня.

76. Фразеологізм Дамоклів меч

Походження фразеологізму пов'язане з іменем Дамокла, придворного улюбленця грецького тирана Діонісія. Одного разу під час обіду Дамокл дуже вихваляв володаря, із заздрістю говорив про нього, вважаючи його найщасливішою людиною у світі. Діонісій вирішив провчити заздрісника. Під час бенкету він наказав слугам посадити Дамокла на трон. Той був на сьомому небі від радості. Аж раптом побачив, як над його головою на кінській волосині повис гострий меч, що будь-якої миті міг обірватися і вбити. Діонісій пояснив, що це символ небезпеки, яка завжди нависає над тим, хто має безмежну владу.

Відтоді вислів «дамоклів меч» уживають, коли йдеться про постійну смертельну небезпеку.

77. Фразеологізм Дантове пекло

Найвідомішим твором італійського поета Данте Аліг'єрі є «Божественна комедія», в якій описано реалії потойбічного світу, куди людина потрапляє після смерті. Поет дуже докладно розповів про дев'ять кіл пекла, у кожному з яких душі померлих терплять муки за певний гріх.

Фразеологізм «дантове пекло» вживають у двох значеннях: пороки будь-якого суспільства — егоїзм, несправедливість, мстивість, жадібність, розбещеність; важкі, трагічні, смертельно небезпечні для людини ситуації, в які вона потрапляє.

78. Фразеологізм Дволиккий янус

Давні римляни вірили в існування бога часу Януса. За міфом, колись він був царем країни латинян Лаціума, від всесильного Сатурна отримав дар бачити минуле і майбутнє. За цю здатність Януса стали зображувати дволиким: його молоде обличчя обернене в майбутнє, а старе дивиться в минуле. Згодом цей герой перетворився в дволикого бога часу, початку й кінця, охоронця входу й виходу. Він також був покровителем військових починань, мав храм, двері якого відчинялися під час війни, а в мирний час були зачинені.

Згодом словосполучення «дволиккий Янус» втратило первинне значення. Тепер цей фразеологізм використовують, коли говорять про людину нещедру, лукаву, дволику.

79. Фразеологізм Дев'ять муз

Музами давні греки називали дев'ять дочок Зевса і богині пам'яті Мнемозини, які стали покровительками різних мистецтв і наук. Їх зображували у вигляді прекрасних жінок з натхненними обличчями. Кожна з них тримала атрибут (предмет чи інструмент) своєї галузі: Каліопа (муза епічної поезії) — табличку і паличку для письма; Кліо (муза історії) — великий сувій папірису; Евтерпа (покровителька ліричної поезії та музики) — флейту; Терпсихора (муза танцю й хорового співу) — велику ліру; Ерато (муза любовної поезії) — малу ліру; Мельпомена (муза трагедії) — трагічну маску; Талія (муза комедії) — комічну маску; Полігімнія (муза релігійної поезії) мала покривало на

голови; Уранія (муза астрономії та геометрії) тримала кулю й циркуль. Керував музами бог Аполлон. Музи повинні були сповнювати митців натхненням, тому, коли немає натхнення, митці кажуть: «Мене покинула муза».

80. Фразеологізм Дерево пізнання добра і зла

За біблійною легендою, перших людей, Адама і Єву, Бог оселив у раю, де їм не потрібно було турбуватися про житло, їжу, одяг. Вони мали все і жили у повній гармонії та радості. Єдине, що Бог їм суворо заборонив, — їсти плоди з дерева пізнання добра і зла, яке росло посеред райського саду. Проте диявол у подібні змія підмовив Єву скуштувати заборонений плід, і вона пригостила Адама. Це порушення було першим гріхом людей, за який Бог вигнав Адама і Єву з раю і прирік усіх їхніх нащадків на страждання.

У переносному значенні вислів «дерево пізнання добра і зла» вживають тоді, коли хочуть застерегти від скоєння гріха.

81. Фразеологізм Дешево і сердито

Раніше слово «сердитий» мало значення, протилежне сучасному. Воно спільнокореневе зі словом «серце» і означає «дорогий», «хороший».

Отже, придбати дешево і сердито — це за незначну ціну мати потрібну річ. Синонім цього фразеологізму — «хитро, мудро і недорогим коштом».

82. Фразеологізм Дзвонити в усі дзвони

Дзвони завжди були атрибутом переважно храмовим і корабельним: їх чіпляли на церковних дзвіницях і капітанських містках. Вони мають два основні призначення: слугують як сигнал сповіщення і як музичний інструмент. У храмах особливими ударами дзвонів скликали людей на ранкову чи вечірню службу, сповіщували про те, що в околиці хтось помер. На свята під час урочистих відправ дзвонарі виконували особливі мелодії на всіх дзвонах: вони мали відлякати злі сили і сповістити всьому світові про радість Божого свята. Церковні дзвони люди могли використати і з іншою метою: якщо в околиці траплялася пожежа, різким тривожним дзвоном скликали всіх людей допомогти її загасити. Сигнальну функцію виконував дзвін і на кораблях.

Нині фразеологізм «дзвонити в усі дзвони» означає: широко розголошувати щось, розповідати усім про якусь подію.

83. Фразеологізм Дим коромислом (стовпом)

У сиву давнину селяни будували хати без димарів. Дим із печі йшов прямісінько в хату і виходив або через «волокове» вікно, або через двері, що були відчинені в сіни. Ще тоді говорили: «Хто любить тепло, той і дим перетерпить». З часом дим почали виводити через димар над дахом. Залежно від погоди дим виходить «стовпом» (піднімається вгору), «волоком» (стелиться вниз) або «коромислом» (валить клубками і перевалюється дугою). Спостерігаючи за димом, передбачали погоду на найближчу добу.

У переносному значенні фразеологізм «дим коромислом (стовпом)» означає шум, гамір, безладдя, колотнечу; інколи його вживають для характеристики інтенсивності роботи чи діяльності.

84. Фразеологізм Дідька лисого

Дідьки — міфічні істоти, добрі або злі духи. За давньою українською легендою, колись ангели, що хотіли поставити себе нарівні з Богом, були покарані та скинуті з небес на землю. Ті, що впали на людське житло, стали хатніми дідьками — домовиками, на воду — водяниками, у ліс — лісовиками тощо. У народі їх вважали лисими. Донині збереглися вислови: «лисий біс», «лиса гора», «лисий чорт» та ін.

Фразеологізм «дідька лисого» вживають для повного заперечення — нізащо, ніколи, зовсім, абсолютно нічого.

85. Фразеологізм Добрими намірами вимощена дорога в пекло

Англійський письменник Вальтер Скотт у романі «Ламермурська наречена» приписав цей вираз богослову Джоржу Герберту, який в одній із книг писав: «Пекло повне добрих намірів і бажань». Значення цього виразу в тому, що від добрих намірів до добрих справ іще далеко, і людей, які мають добрі наміри, але не здійснюють їх, не можна вважати праведниками, тому вони потрапляють не в рай, а в пекло.

Цей фразеологізм вживають тоді, коли мають намір зробити щось, беруть на себе зобов'язання, які можуть не виконати.

86. Фразеологізм До перших півнів

До того, як механічні годинники стали загальнодоступними, нічним часоміром був півень. В Україні його так і називали «будима», бо він будив людей уранці. Упродовж ночі півні співають тричі: вперше — опівночі, вдруге — перед зорею, а втретє — на світанку. Тому, щоб визначити пору ночі, казали: перші, другі і треті півні.

Вислів «до перших півнів» означає до півночі.

87. Фразеологізм Дотла згоріти

Найчастіше зміст цього виразу пов'язують із дієсловом «тліти». Та насправді в ньому йдеться про тло — основу.

Згоріти дотла — згоріти повністю, цілком, до останку, до основи.

88. Фразеологізм Драконівські закони

До нашого часу збереглися уламки кам'яних плит, на яких записані давньогрецькі юридичні закони. Їх зібрав афінський законодавець Дракон, що жив у VII ст. до н. е. Закони Дракона передбачали найвище покарання як за тяжкі, так і дрібні злочини: вбивство, крадіжку, навіть садовини чи городини, за зневагу до загальних цінностей винного прирікали на смерть.

Нині драконівськими називають надзвичайно жорстокі закони, в яких покарання значно перевищує важкість скоєного злочину; а також дуже суворі правила.

89. Фразеологізм Друг пізнається в біді

У байці Езопа «Подорожні і Ведмідь» йдеться про двох приятелів, які подорожували разом. Коли їм зустрівся Ведмідь, один із них швидко видерся на дерево і там сховався. А інший упав на землю і вдав із себе мертвого, затамувавши подих. Ведмідь схилився над ним, але звірі не займають мертвих. Коли Ведмідь відійшов, той, що сидів на дереві, спустившись, спитав товариша, що нашепотів йому звір на вухо, коли обнюхував. У відповідь почув: «Щоб я надалі не подорожував з такими друзями, які тікають при небезпеці».

Байка і стала джерелом вислову «друг пізнається в біді».

90. Фразеологізм Дулю з'їсти (взяти) дулю

Дуля — образливий жест, проте за народними уявленнями вона є оберегом від нечистої сили, чаклунства і хвороб. Якщо, проходячи повз відьму, тримати дулі в кишені і за пазухою, її чари не діятимуть і вона нічого не досягне.

Дулю з'їсти, взяти дулю — нічого не одержати, не дістати.

91. Фразеологізм Еврика!

Вислів приписують грецькому математикові Архімеду (прибл. 287—212 до н. е.). Сіракузький тиран Гієрон доручив йому перевірити, з якого сплаву зроблена його корона. Архімед довго шукав спосіб, як це зробити. Одного разу він вирішив покупатися і заліз у повну по самі вінця ванну. Витіснена його тілом вода полилася через краї. Так Архімед відкрив новий закон («всяке тіло, занурене в рідину, втрачає у своїй вазі стільки, скільки важить витіснена ним рідина»). Навіть забувши

одягнутись, із криком «Еврика!» («Я знайшов!») він побіг додому перевіряти цей закон і за його допомогою обчислив співвідношення металів у сплаві, з якого була зроблена Гієронова корона. Тепер вислів «Еврика!» вживають як вияв радості від несподіваного відкриття.

92. Фразеологізм Егіда. Перебувати (відбуватись) під егідою

Походить вислів із грецької міфології. Егіда — щит верховного бога Зевса, викуваний Гефестом. У центрі егіди була зображена голова Медузи Горгони. Згодом цей щит став атрибутом богині мудрості Афін і символом її заступницької зверхності над богами й людьми. У виняткових випадках його міг носити також Аполлон.

У сучасному розумінні «під егідою» означає під захистом, заступництвом, патронатом.

93. Фразеологізм Езопівська мова

Давньогрецький поет-байкар Езоп жив у VI ст. до н. е. Він був рабом, тому не мав права вільно казати те, що думає, зате міг замасковано висловлювати свої думки у байках. Героями його байок були тварини, але вони діяли і мали характери, погляди, звички, як люди.

Такий замаскований спосіб висловлення думок із натяками й недомовками називають езопівською мовою.

94. Фразеологізм Ескулап

У пантеоні давньогрецьких богів за лікування відповідав Асклепій, син бога мистецтв Аполлона. Батько віддав його на виховання кентаврові Херону, від якого Асклепій навчився мистецтва лікування. Він досяг такої майстерності, що міг воскрешати мертвих. За це верховний бог Зевс убив його блискавкою. У латинській мові ім'я Асклепій набуло форми Ескулап. Тепер так іронічно називають лікарів.

95. Фразеологізм Єгипетські кари

За біблійною легендою, ізраїльський народ багато років перебував у рабстві в Єгипті. Почувши стогони і благання євреїв, Бог послав пророка Мойсея, щоб він вивів свій народ із полону. Та фараон не захотів відпускати ізраїльтян, і тоді Бог вирішив налякати його десятьма карами: Він перетворив воду на кров, наслав на шестя жаб, комах, потім собачих мух, моровицю на худобу, запалення з наривами на єгиптян, град і грози, сарану, пітьму, що не прояснювалась кілька днів, смерть на всіх первістків у єгипетських родинах.

Фразеологічний зворот «єгипетські кари» вживають для опису великого нещастя. З цієї самої легенди походить і фразеологізм «єгипетська тьма», що означає непроглядну темряву.

96. Фразеологізм Жереб кинуто

Так мовив римський полководець Юлій Цезар, коли переходив річку Рубікон (див. «перейти Рубікон»). Він сказав його латинською мовою: «alea avā jacta est», процитувавши рядки із комедії давньогрецького драматурга Менандра (342—292 до н. е.), яка звучала так: «Буде кинуто жереб». Цезар розумів, що перехід через річку, яка була кордоном між Галлією та Італією, фактично означав початок громадянської війни. Однак цією фразою підтвердив невідступність від своїх намірів. Фразеологізм «жереб кинуто» використовують, щоб наголосити остаточність, незворотність рішення чи кроку.

97. Фразеологізм Жива вода

Вода, за народним уявленням, буває чоловіча (дощова, снігова — «небесна» вода) і жіноча (кринична, джерельна, морська — «земна» вода). Небесна вода, поєднавшись із земною, запліднює землю. Пращури вважали воду священною, обожнювали її, освячували в церкві. Особливу силу має йорданська (водохрещенська), стрітенська, благовіщенська, купальська та непочата (взята з криниці

перед світанком) вода — її називали живою. Найчастіше вислів «жива вода» використовують у казках на позначення чарівної, цілющої води, що воскрешає і дає богатирську силу.

98. Фразеологізм Жити на широку ногу

У XIV ст. в Західній Європі знатність визначалася довжиною черевика. Дворяни носили черевики завдовжки півтора фути (фут — міра довжини, що становить від 28,3 до 32,48 см), барони — два фути, а князі — два з половиною фути. Тобто багатії та аристократи носили взуття «на велику ногу». Пізніше, замість «жити на велику ногу», стали вживати фразеологізм «жити на широку ногу», тобто розкішно, багато, без жодних обмежень або на найвищому сучасному рівні.

99. Фразеологізм Жовта преса

Цей вираз виник у США. Американський художник Річард Ауткоулту в 1895 р. помістив у декількох нью-йоркських газетах серію малюнків з гумористичним текстом: дитина в жовтій сорочечці висловлювала різні кумедні ідеї. Через деякий час інша американська газета розпочала друкувати серію аналогічних малюнків. Між ними виник спір за право першості на «жовтого хлопчика». Тоді редактор «New York Press» надрукував статтю у своєму журналі, в якій зневажливо назвав обидві газети-конкуренти «жовтою пресою». Фраза стала крилатою і тепер означає низькопробну, скандальну періодику, яка публікує дешеві сенсації.

100. Фразеологізм Жуйку жувати

В одній із народних казок на біблійну тематику розповідається, що коли народився Ісус Христос і лежав у печері в яслах, то віл, якому ті ясла слугували годівницею, і стеблини з них не взяв. Ще й дихав на Немовля, щоб зігріти. А кінь, який стояв з іншого боку ясел, навпаки — тягнув звідти сіно, скільки міг. Отоді Божа Мати і сказала: «Будеш ти, добрий воле, завжди в Бога ситим, а ти, коню, — завжди голодним, хоч і матимеш їжі досхочу».

І справдилися її слова: хоч би скільки кінь їв — завжди голодний, а віл, якщо й голодний, то завжди жуйку в роті жує.

У переносному значенні вислів «жувати жуйку» означає нудно, настирливо повторювати те саме.

101. Фразеологізм Заборонений плід

Фразеологізм тісно пов'язаний із висловом «дерево пізнання добра і зла» і походить з тієї самої легенди.

Заборонене, недосяжне буває особливо привабливим і спокусливим, а вся насолода найчастіше — у порушенні заборон. Заборонений плід — це сильна спокуса, оволодіння якою може призвести до біди.

102. Фразеологізм Заварити кашу

Слово «каша» колись було багатозначним і, окрім страви, позначало ще й велике зібрання людей: весілля, толоку, свято з нагоди хрестин тощо. Згодом ним стали називати метушню, сум'яття, плутанину, безладдя.

У сучасному розумінні «заварити кашу (пиво, халепу)» — затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками.

103. Фразеологізм За великим рахунком

Походження цього вислову пов'язане з німецьким містом Гамбург. Щороку тут відбувалися змагання циркових борців, на яких судді з'ясовували дійсні класи професійної боротьби, на відміну від циркових поєдинків, де часто практикували програші за домовленістю і панував дух наживи. Тому кваліфікацію борців визначали подвійно — за звичайним рахунком і за гамбурзьким, тобто за великим.

Фразеологізм «за великим рахунком» означає по-справжньому, як потрібно, зрозуміло як.

104. Фразеологізм За душею нічого не мати

За народними уявленнями, душа людини міститься в ямочці між ключицями на шиї, тому цю заглибинку теж називали душею. Раніше гроші зберігали зазвичай на грудях, тобто «за душею». Фразеологізм «за душею нічого не мати» означає бідкування, коли людина не має ні грошей, ні житла. Із цим уявленням пов'язані також інші вислови. «Душа навстіж (нарозхрист)» означає, що сорочка на грудях розстібнута і людина не боїться показати, що в неї за пазухою. Згодом цей вислів набув значення: щира, відверта, чистосердечна людина. Виставити душу — розстібнутися, а сховати душу — закутати шию, застібнути комірцець.

105. Фразеологізм Зайти в тупик (глухий кут)

Залізничники вислів «зайти в тупик» уживають в прямому значенні: загнати локомотив на колію, яка не має продовження. Тупиком (глухим кутом) називають також вулиці та провулки, які не мають наскрізного проходу.

У переносному значенні фразеологізм «зайти в тупик (глухий кут)» означає потрапити в безвихідне становище.

106. Фразеологізм Закачати (засукати) рукави

Цей вислів з'явився в сиву давнину, коли носили одяг з довгими рукавами: у чоловіків вони досягали майже метра, а в жінок були ще довшими — 130—140 см. Щоб виконувати якусь роботу, їх обов'язково потрібно було закачати, аби не заважали. Мода на рукави змінилася, а вислів зберігся у значенні: ретельно, хвацько взятися за роботу.

107. Фразеологізм Закопати талант у землю

В одній із євангельських притч розповідається про чоловіка, який перед тривалим від'їздом доручив рабам оберігати його гроші: одному дав п'ять талантів (талант — давня єврейська срібна монета), другому — два, а третьому — один. Раби, які отримали п'ять і два таланти, пустили їх у справу, а той, що отримав один талант, закопав його в землю, щоб зберегти. Повернувшись, хазяїн наказав рабам звітувати про майно. Він похвалив тих, хто вклав гроші у справу й отримав прибуток для господарства, і висварив того, хто не скористався можливістю збагатити хазяїна.

Отже, «закопати талант у землю» означає не використати всіх можливостей, не розвивати своїх здібностей, втратити їх.

108. Фразеологізм Записати в аннали

Слово «аннали» походить з латинської мови і означає щорічні записи подій. У давнину в Римі перед будинком верховного жерця щороку виставляли дошки, на яких жерці та працівники магістрату записували імена консулів, відомості про підвищення цін, про війни та перемир'я, перемоги й поразки та інші надзвичайні події. У II ст. до н. е. ці записи було об'єднано у великий літопис. У сучасній мові слово «аннали» вживають у значенні історичної праці, що покликана зберегти відомості про найважливіші події. «Записати в аннали» — значить записати події в цю історичну працю, щоб увічнити в пам'яті нащадків.

109. Фразеологізм Зарубати на носі

У давнину неписьменні люди носили із собою дощечки, на яких зарубками робили різні позначки, тобто примічали, що потрібно запам'ятати: вели облік боргів, роботи, різного товару тощо. Ці дощечки називали носами, бо їх носили.

«Зарубати на носі» означає запам'ятати, добре засвоїти раз і назавжди.

110. Фразеологізм За сімома замками (печатями)

У Біблії згадується про книгу, яку нікому не вдавалося розгорнути, щоб подивитись, що в ній написано. Книга була за сімома печатками. У давнину на важливі документи накладали декілька

печаток. А було їх сім тому, що це число вважали магічним. Люди сподівалися зберегти таємницю за допомогою надприродних сил.

У сучасній мові цей фразеологізм уживають на позначення чогось далекого, неприступного, неможливого для користування.

111. Фразеологізм Заткнути за пояс

У часи Київської Русі ходити без пояса і чоловікам, і жінкам вважалося великим гріхом. Під час хрещення православне немовля підперезували. Пояс ніби ділив людське тіло на дві половини: верхню, що є вмістилищем душі, та нижню — нечисту, земну. Жодна мати не випускала дитя на вулицю непідперезаним, боячись насланя, зурочення. Зірвати пояс у людини — означало її смертельно образити. Того, хто ходив підперезаним, вважали фізично і духовно сильним, майстром своєї справи. Тому він міг невмілих, слабких, легкодухих заткнути за пояс.

Отже, «затикати за пояс» — значить перевершувати кого-небудь у чомусь.

112. Фразеологізм За царя Гороха

Жодних історичних підтверджень, що цар Горох колись існував, немає. Це радше вигаданий персонаж, згадка про якого не менше трьох тисяч років. Відомий вислів «за царя Гороха, як було людей троха». А можливо, це казковий Котигорошко, який народився з горошини.

В одній карпатській легенді розповідається, що на горі Городищі жив колись цар Горох, який володів великим замком-палацом, але дні й ночі проводив у льосі, бо мав лихі очі. Як гляне — людина помирає, будинок руйнується... Надвір його виводили із зав'язаними очима. А коли він захотів побачити світ на власні очі, йому відрубали голову. Місто, в якому жив цар Горох, пішло під землю, а на його місці утворилася трясовина.

Фразеологізм «за царя Гороха» означає дуже давно, за незапам'ятних часів.

113. Фразеологізм Зачароване коло

За народним повір'ям, з молитвами і закличками захиститися від нечистої сили можна, описавши навколо себе коло, проте людина не могла його полишити, бо ззовні чекала небезпека. За цим самим принципом колись люди обходили дім і двір з предметами, що мали магічну силу: кочергою (коцюбою), мітлою. Навіть міста оборювали, щоб захистити від ворогів та пошестей.

У сучасному розумінні «зачароване коло» — скрутне, безвихідне становище; постійне повернення до відправної точки у розв'язанні проблеми.

114. Фразеологізм Зелена вулиця

Ще століття тому цей вислів викликав жах. Зеленою вулицею тоді називали прохід між двома шеренгами солдат, озброєних гнучкими прутами (шпіцрутенами), яким проганяли нещасних засуджених. З обох боків на них сипали удари, часто в кінці такої вулиці людина помирала від болю. З розвитком транспорту і впровадженням регулювання дорожнього руху фразеологізм змінив своє значення. Зелена вулиця — відкритий вільний проїзд, де горить лише зелене світло світлофорів. У переносному значенні «зелена вулиця» — це пряма, вільна дорога; можливість реалізувати свої задуми без перепон.

115. Фразеологізм Зірковий час

Австрійський письменник Стефан Цвейг (1881—1942) у новелі «Зірковий час людства» писав: «Одна миттєвість визначає долю сотень поколінь, направляє життя окремих людей, всього народу чи навіть людства». Такі історичні миттєвості він називав зірковим часом. Відтоді про визначальні моменти в житті людства чи людини, коли вирішується доля і складаються найсприятливіші умови для самореалізації, кажуть, що це зірковий час.

116. Фразеологізм Зі щитом або на щиті

У давнину війни між різними племенами й державами були звичним явищем, тому особливо цінувалися мужність, відвага і вправність у бою. Найбільше уваги вихованню цих якостей приділяли у давньогрецькій державі Спарті, мешканці якої славилися витривалістю, строгістю і безстрашністю. Загинути в бою вони вважали найвищою честю, а зазнати поразки, віддати ворогові зброю і повернутися живим — страшною ганьбою. Існував також звичай виносити загиблого воїна з поля бою на щиті. За легендою, одна спартанка, проводжаючи сина у бій, подала йому щит зі словами «З ним чи на ньому», що означало: повертайся або переможцем, або мертвим, але збережи свою честь воїна.

Вислів «зі щитом або на щиті» означає перемогти або загинути (зазнати поразки).

117. Фразеологізм Злий геній

Стародавні римляни вірили, що геній — це дух-охоронець людини, який формує її характер і супроводжує протягом життя, впливаючи на її вчинки. Часто геніїв ототожнювали з демонами (злими духами, дияволами).

Образний вислів «злий геній» уживають для характеристики вчинків людини, ніби незалежних від її волі.

118. Фразеологізм Знати, де раки зимують

Науковцям про зимівлю раків достеменно відомо мало. За однією версією, раки виривають у піску або камінні глибокі нори, в яких сплять усю зиму, тому знайти їх важко. За іншою — вони лазять по дну і навіть нерідко розмножуються.

Хай там як, а визначити, де саме раки зимують, — непросто. Тому цей фразеологізм означає вміння знаходити безпомилкове рішення, найвигідніший вихід зі становища; бути хитрим, спритним.

119. Фразеологізм Знати на зубок

У народі існував звичай перевіряти на зуб (кусати) монети чи інші вироби із золота. Якщо на них не залишалось заглиблень від зубів, золото вважали справжнім, не підробкою.

Звідси й походить фразеологізм «знати на зубок», що означає дуже добре знати, глибоко засвоїти, вивчити напам'ять.

120. Фразеологізм Золоте руно

У давні часи люди видобували золото, вимиваючи його з вод гірських річок за допомогою овечої шкури — руна, яке закріплювали на дні річки, а через деякий час забирали вже насичене коштовним металом. На думку істориків мови, саме про таке руно йшлося в міфі про Ясона та аргонавтів, з якого й постав популярний крилатий вислів.

Золотим руном називають багатство, золото, яким хочуть заволодіти, а аргонавтами — сміливих мандрівників, шукачів пригод.

121. Фразеологізм Золотий вік

Давні греки склали чимало міфів про золотий вік, який створили на землі боги, коли ще не було Зевса. Тоді люди не знали горя, старості, виснажливої праці; жили на багатій землі, вмирили, тихо засинаючи.

Потім настав срібний вік, люди якого ціле століття були дітьми, але їхня зрілість тривала недовго. Вони були дуже гордими, не корилися богам, не приносили їм жертви, за що Зевс винищив їх.

Після цього настав мідний вік — час воєн, коли люди мали мідну зброю, жили в мідних будинках, не обробляли землі, а їжу здобували, грабуючи інших. Зрештою, вони винищили один одного.

Існував також залізний вік, коли боги не давали людям вільно зітхнути, примушували важко працювати; вік людський був дуже коротким, діти народжувалися старими; на землі панувала сила, а не закони, скрізь були чвари й непорозуміння; не було ніякого порятунку від зла — людство йшло до загибелі.

Тепер золотим віком називають щасливу пору; епоху розвитку, радісних змін, безпечного життя; період розквіту мистецтва, науки.

122. Фразеологізм Золотий дощ

Для давніх греків Зевс був богом ясного дня і неба, дощу, бурі, грому, батьком усіх богів і людей. Він спокусив багатьох богинь і земних красунь, до яких приходив у різних подобах. До красуні Данаї, яку, за наказом батька, переховували в підземному замку, Зевс проник у вигляді золотого дощу. Тепер вислів «золотий дощ» уживають, коли говорять про несподіване, раптове збагачення, що, ніби дощ, упало з неба.

123. Фразеологізм З роси та води

Давні слов'яни на Івана Купала (7 липня) відзначали свято роси. Вони вірили, що на світанку цього дня роса має цілющі властивості, надає краси і здоров'я, тому нею вмивалися, промиваючи хворі очі, качалися в росі, вважаючи, що вона передає земну плідність. Існує приказка: «Діти — то Божа роса». За народними прикметами, коли роса — то гарна погода, а коли немає — буде дощ. Часто молоко називають «Божою рососою», бо воно живить, додає здоров'я.

Роса — єдина форма природної води, яка оживлює землю, робить її родючою, змиває все нечисте, хвороботворне і зле: недарма вогонь і воду використовували як засоби магічного очищення. Тому наші предки щиро бажали одне одному: «Будь багатим, як земля, а здоровим, як вода».

Вислів «з роси і води Вам» означає побажання доброго здоров'я, багатства, гарного врожаю.

124. Фразеологізм Зустрічати хлібом-сіллю

Хліб і сіль в українців здавна були знаком чистоти і благородства намірів, гостинності. З хлібиною старости приходили сватати дівчину. Коли вперше бували в гостях, обов'язково дарували господарям хліб. Хлібосольними господарями називали людей, які вмели приймати гостей.

Із часів Київської Русі зберігся ритуал урочисто зустрічати хлібом-сіллю шанованих людей.

У сучасній мові фразеологізм «зустрічати хлібом-сіллю» набув символічного значення: зустрічати гостинно, урочисто, щиросердно.

125. Фразеологізм Зустріч за круглим столом

Коріння цього фразеологізму сягає в глибину історії на півтори тисячі років.

За легендою, батько британського короля Артура створив лицарський орден Круглого Стола, до якого належали дванадцять найшляхетніших і найхоробріших лицарів. На радах і бенкетах вони сиділи за круглим столом, причому на кожній зустрічі лицарі пересувалися на одне місце за годинниковою стрілкою, щоб не склалося думки, ніби комусь король виявляє більше або менше шани. Кругла форма стола означала рівноправність, незалежність тих, хто за ним сидів.

Отже, «зустріч за круглим столом» — це зустріч на рівних правах, умова для обговорення чогось, переговори з приводу чогось.

126. Фразеологізм Іду на ви

Про минуле Київської Русі можна довідатися з літописів — історичних зведень, у яких записи вели за роками. Окрім історичних фактів, у літописах міститься багато народних переказів, легенд, а також висловів відомих осіб. Збереглася й фраза київського князя Святослава «іду на ви», якою він оголошував війну ворогам. Князь не нападав зненацька, бо вважав це підлістю. Він посилав до свого противника гінця, якому велів переказати ці слова.

Тепер вислів «іду на ви» найчастіше вживають в іронічному, жартівливому значенні: виступати «війною».

127. Фразеологізм Іван безрідний

Поява цього вислову зумовлена суспільно-історичними обставинами. За часів кріпаччини люди втікали з-під панського гніту. Коли вони наймалися на заробітки, то мусили приховувати своє ім'я,

щоб не бути впійманими і поверненими панові. Тому втікачі називали себе Іванами безрідними, непам'ятущими.

Пізніше так почали називати людей, які навмисне забували свій рід, країну. Це люди духовно вбогі, без принципів, традицій, переконань. У народі їх часто називають безбатченками або манкуртами.

128. Фразеологізм Ім'я їм — легіон

Це біблійний фразеологізм. У Євангелії від Луки (8:30) розповідається, як Ісус Христос вийшов на берег і побачив чоловіка, що мав у своєму тілі бісів. Чоловік упав до Його ніг, демон його вустами благав, щоб Спаситель не мучив його, бо Ісус велів нечистому вийти з чоловіка. Тоді Христос запитав: «Як тебе на ім'я?». А той відповів: «Легіон ім'я моє!», багато-бо бісів було в тій людині. Вийшли демони з чоловіка і вселилися в стадо свиней, а ті кинулись із кручі і потонули. У переносному значенні фразеологізм «ім'я їм — легіон» означає величезну кількість, надзвичайно багато.

129. Фразеологізм Іронія долі

За народними уявленнями, доля — це добрий дух, який захищає людину, приносить щастя та багатство. Та якщо людина ледача або зла, то доля її покидає. Кожному Бог призначає долю, тому життя визначене наперед. У тяжку хвилину людина на рівні інтуїції може відчутти долю, яка їй приходить на допомогу. Інколи доля робить зовсім непередбачувані повороти, щоб поставити людину на визначений шлях. Від долі не можна ні втекти, ні сховатися. Проте існує і злий дух — недоля. Коли людина не ладить із долею, слід чекати недолю.

Кого дбайливо доглядають, потурають у бажаннях, примхах або кому таланить у житті, того називають «пестуном долі». Буває, що люди ризикують, наважуються зробити щось нове, розраховуючи на успіх, хочуть «випробувати долю».

Часто вживаний фразеологізм «іронія долі» означає безглуздий, непередбачуваний, небажаний збіг обставин; насмішку долі.

130. Фразеологізм І слід прохолов

В українській мові багато мисливських фразеологізмів. Справжні мисливці розпізнають звірів чи птахів, дивлячись на сліди (іти по слідах, тримати слід, по гарячих слідах, по свіжих слідах). Фразеологізм «і слід прохолов» означає: минуло багато часу, відколи пробіг звір. Вираз став загальноживаним і почав означати, що пройшло багато часу чи хтось кудись зник.

131. Фразеологізм Іти на Голгофу

Фразеологізм походить із Біблії, з історії про життя Ісуса Христа. У Римській імперії, до якої належала Юдея, засуджених до страти розпинали на хресті. Прибита цвяхами до хреста людина повільно помирала від болю, голоду і спраги. Так було розп'ято Ісуса Христа на Голгофі — пагорбі на околиці Єрусалима. Туди після катувань піднявся приречений Спаситель, несучи на собі важкого хреста для власної страти, як і всі, кого прирікали на смерть.

Вислів «іти на Голгофу» означає терпіти страждання за певну ідею чи людину; свідомо йти на безнадійну справу в ім'я високої мети.

132. Фразеологізм Іудин поцілунок

У Євангелії розповідається, що Іуда Іскаріот, один із дванадцяти апостолів Христа, зрадив свого вчителя за тридцять срібняків. Первосвящеників, які прагнули заарештувати Ісуса, він попередив: «Кого я поцілую, то він, — беріть його і обережно ведіть». Підійшовши до Спасителя, Іуда сказав: «Учителю!» — і поцілував його. Ісуса схопили, судили, катували, після чого розп'яли на Голгофі. Через деякий час від докорів власного сумління Іуда повісився на осиці.

На основі цієї історії склався вислів «іудин поцілунок», який символізує зрадництво та лицемірство. Його вживають, коли йдеться про людей, які за дружбою приховують справжню ворожість.

133. Фразеологізм Їхати зайцем

Цей вислів народився у Франції. Колись французькі поштові кучери називали кроликами товари і пасажирів, яких перевозили таємно від господарів. Коли вони казали «покласти кролика», це означало прийняти безквиткового пасажира або перевезти незаконний товар.

Звідси й походить фразеологізм «їхати зайцем», який означає їхати без квитка і боятися бути пійманим, викритим.

134. Фразеологізм Кадити фіміам

У давні часи під час жертвоприношень у священне багаття кидали пахуче зілля або смоли, щоб його аромат підносився до неба. Фіміам — це ладан, запашна речовина для обкурювання, а також ароматичний дим, що виникає при її спалюванні. Його використовують у церквах під час урочистих відправ.

Отже, у прямому значенні «кадити фіміам» — значить спалювати пахуче зілля з ритуальною метою, а в переносному — дуже вихвалити когось, прославляти, звеличувати.

135. Фразеологізм Казанська сирота

Народився цей фразеологізм у XVI ст. після завоювання російським царем Іваном Грозним Казані. Тамтешнім князям довелося вдавати із себе бідних, щоб домогтися від нового господаря подарунків і милості. Відтоді того, хто прибідняється, вдає скривдженого, ображеного, нещасного, щоб викликати жалість, співчуття, народ зневажливо називає казанською сиротою.

136. Фразеологізм Каліф на годину

Вираз прийшов із арабської казки «Сон наяву, чи Каліф на годину» зі збірника «Тисяча й одна ніч». У ній молодий чоловік із Багдада покликав у гості незнайомця, і гадки не маючи, що це каліф (у мусульманській країні монарх, що поєднує світську владу з духовною), який оглядає місто у вбранні купця. Молодик зізнався гостю, що має заповітну мрію: дивом стати хоч на день каліфом. І тоді незнайомиць підсипав у вино снодійне і наказав слугам перенести чоловіка в палац, а коли прокинеться, віддавати йому всілякі почесті, як каліфу. Жарт удався: увесь день чоловік насолоджувався придворним життям, входив у роль каліфа і навіть віддавав різні накази. Увечері йому знову підсипали у вино снодійне і віднесли додому. Так він побув «каліфом на годину».

Тепер так називають людей, наділених владою на короткий час.

137. Фразеологізм Камінь за пазухою тримати (лежить)

Вислів набув поширення у XVII ст., коли польська шляхта захопила українське Правобережжя, а на Лівобережжя зазіхала російська імперія. Між поляками та московитами тримався формальний мир, хоча обидві держави щомиті були готові до нападу сусідки. Польський літописець Л. С. Мацієвич у своїй праці навів приказку: «З москалями дружи, а камінь за пазухою держи». Вона збереглася в польському, українському та російському фольклорах.

У сучасному мовленні фразеологізм «камінь за пазухою» вживають, коли йдеться про приховані лихі наміри, нещирість, підступність і лицемірство.

138. Фразеологізм Канути в Лету

У грецькій міфології Лета — містична річка забуття, що текла в підземному царстві Аїда. Ковток води з неї примушував людину забути про земне життя.

«Канути в Лету» означає назавжди зникнути, піти в непам'ять, пропасти безслідно.

139. Фразеологізм Катюзі по заслугі

Ще кілька століть тому слово «котяга» у приказці звучало як «котюга» (від слова кіт). Проте і котяга (кат), і котюга (кіт) часто-густо схожі своїми ділами: вони роблять капості, шкоду, і за це їм

перепадає. Така гра слів дала початок фразеологізму «катюзі по заслuzі», що означає: за кожну провину, шкоду, злочин буде покарання.

140. Фразеологізм Кинути камінь

Вислів походить із Євангелія. Фарисеї привели до Ісуса Христа жінку, яку викрили в перелюбі і, за тодішніми законами, хотіли привселюдно забити камінням. Та милосердний і справедливий Христос відповів їм: «Хто з вас без гріха, — нехай перший кине в неї камінь».

У сучасній мові фразеологізм «кинути камінь» означає осуджувати, ганьбити, звинувачувати.

141. Фразеологізм Китайський мур (стіна)

У III ст. до нашої ери, щоб боронити внутрішній Китай від нападу кочових орд, було побудовано велику стіну: завдовжки майже 4 тис. кілометрів, заввишки — від п'яти до десяти метрів, а завширшки сім метрів. Зводили її кілька століть. Кожний шостий житель Китаю брав участь у будівництві. Залишки цієї стіни досі збереглися.

Фразеологізм «китайський мур (стіна)» вживають у багатьох мовах світу у значенні нездоланної перешкоди, неприступного захисту, наглухо закритого доступу, відокремлення.

142. Фразеологізм Кінець світу

В останній книзі Біблії (Апокаліпсисі, чи Одкровенні Іоанна) ідеться про друге пришестя Ісуса Христа й появу Антихриста, про боротьбу між ними, тисячолітнє царство Ісуса, Страшний суд і кінець світу, про встановлення вічного царства Ісуса Христа і праведників. У ній напропорочено, що другому пришестю передуватимуть великі біди, війни і катастрофи.

Вислови «страшний суд» і «кінець світу» вживають у перебільшених описах чогось, особливо при жартівливо-іронічному зображенні сварки, безладдя, стихійного лиха.

143. Фразеологізм Кований на всі чотири (копита)

Раніше так казали про коня. Підкований не на два, а на чотири копита, він міцно тримався на слизькій дорозі.

Тепер фразеологізм «кований на всі чотири (копита)» вживають у значенні: досить обізнаний у будь-якій справі, дуже досвідчений, бувалий, який упевнено тримається.

144. Фразеологізм Козел відпущення

Виникнення цього фразеологізму сягає в глибину сторіч і описане в Біблії. У давніх євреїв існував особливий обряд. У день відпущення гріхів брали двох козлів і, кинувши жереб, одного з них кололи, приносячи в жертву Богові. А другого, провівши над ним певну церемонію, що означала покладання на нього всіх гріхів єврейського народу, відводили в пустелю для відпущення гріхів.

Отже, у переносному значенні «козлом відпущення» називають людину, на яку постійно звалюють чужу провину; яка незаслужено несе відповідальність за гріхи інших.

145. Фразеологізм Колесо фортуни (щастя)

За давньоримським міфом, Фортуна — це богиня сліпого випадку (щастя або нещастя). Люди уявляли її з крилами і зав'язаними очима. Стоїть вона на колесі, що весь час обертається. В одній руці Фортуна тримає кермо — символ того, що вона керує людською долею, а в іншій — риг достатку, благополуччя, який дарує своїм обранцям.

Нині широко вживають вислів «колесо Фортуни». Він означає непостійність, мінливість долі, адже на зміну щастю приходять нещастя, удачі — невдача; нічого постійного в житті немає.

146. Фразеологізм Коли гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори

На думку дослідників народної творчості, цей фразеологізм походить з анекдотичного оповідання про Ходжу Насреддина, героя східного фольклору. Ходжа Насреддин видавав себе за святого. Він

казав, що примусить пальмове дерево підійти до нього, та, зрозуміло, це не сталося. Тоді кмітливець сам піді-

йшов до пальми зі словами: «Якщо пальма не йде до мене, я йду до неї. Пророки й святі не зарозумілі».

У переносному значенні вислів «коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори» означає вимушену поступку.

147. Фразеологізм Колос на глиняних ногах

Слово «колос» походить з грецької мови і означає «статуя». Спочатку колосом називали будь-яку статую, а з появою Колоса Родоського (одного із семи чудес світу — величезної статуї Геліоса, що стояла над протокою на острові Родос) — тільки статуї великих розмірів. Закінчені глиняні деталі скульптури ховали під бронзовою оболонкою. Для того часу споруда була великою і величною. Однак глиняна основа зрештою не витримала, і під час землетрусу статуя зруйнувалася.

Вислів «колос на глиняних ногах» означає щось величне, що має неміцну, хитку основу.

148. Фразеологізм Колумбове яйце

Вираз пішов у світ з іспанського народного анекдоту: багато мудреців намагалися поставити яйце вертикально, та лише Хуанело здогадався вдарити кінцем яйця об стіл, — шкаралупа тріснула, і яйце було встановлено. Дехто пов'язує цей анекдот із Христофором Колумбом. У відповідь на іронічне зауваження, що відкриття Америки не становило великих труднощів, Колумб запропонував своєму співбесіднику поставити яйце вертикально. Коли той не зміг, Христофор поставив яйце, надбивши його, і сказав, що це зовсім не складно.

Відтоді «колумбовим яйцем» називають неочікуваний сміливий вихід зі скрути чи кмітливе вирішення складного питання.

149. Фразеологізм Колупати піч

В Україні здавна існував культ печі. І не тільки тому, що в ній варили їжу, пекли хліб, сушили збіжжя, на ній спали, лікували застуди тощо. Піч була покровителькою і членом родини. Її вважали символом материнського начала, непорушності сім'ї, неперервності життя, рідної хати. Тому піч була священним місцем, де жінка мала народжувати дитину. Категорично заборонялося плювати в палаючий вогонь, лаятись біля печі. Вона була оберегом від нечисті. У ній випікали святиню — весільний коровай. З великою пошаною наречена вклонялася передньому куту хати, порогу і печі, а потім уже іконам.

Відомий обряд, коли засватана дівчина колупала піч. Деякі дослідники вважають, що в такий спосіб вона виконувала символічний акт: під нігті потрапляли часточки батьківського домашнього тепла, які дівчина хотіла взяти в дім нареченого.

Отже, колупати піч означає висловлювати бажання вийти заміж за того, хто просить руки.

150. Фразеологізм Комар носа не підточить

Цей фразеологізм є у всіх слов'янських мовах. Спочатку під фразою «комар носа не підточить» розуміли щільно підігнані дошки, колоди, камені, між якими важко було просунути навіть такий тонкий і гострий предмет, як комариний ніс.

У наш час фразеологізм «комар носа не підточить» уживають на означення якісної роботи, в якій важко знайти недоліки.

151. Фразеологізм Корінь зла

У Біблії вислів ужито в розумінні «основа, першоджерело зла». Таке значення він має і в сучасній мові.

152. Фразеологізм Крапля камінь точить

Вислів «Крапля камінь точить не силою, а частим падінням» приписують багатьом відомим людям — поетам і вченим, зокрема Овідію.

До такого висновку люди дійшли в результаті тривалих спостережень. Справді, якщо вона навіть по краплі впродовж тривалого часу падає на твердий камінь, поступово його поверхня шліфується, а згодом з'являється заглибина.

Фразеологізм «крапля (води) камінь точить» означає, що навіть найскладнішу проблему можна розв'язати, якщо ненастанно докладати зусиль, навіть незначних.

153. Фразеологізм Краще пізно, ніж ніколи

Автором фразеологізму є давньоримський історик Тіт Левій, який використав його у своїй великій праці «Римська історія заснування міста». Над нею Тіт Левій працював майже сорок років, а складався твір зі ста сорока двох книг.

У багатьох мовах фразеологізм «краще пізно, ніж ніколи» набув широкого вжитку. У переносному значенні — це заохочення, схвалення дій людини, яка зробила, хоч із запізненням, важливу, необхідну благородну справу.

154. Фразеологізм Крез. Бути багатим як Крез

Загальновідомим ім'я лідійського царя Креза стало завдяки його незліченному багатству. Крез був не тільки багатим, а й щедрим: робив великі жертвоприношення під час війни з Персією. Він зазнав поразки, але уник спалення, бо царю-переможцю сподобалися його слова: «Не слід вважати себе найщасливішою людиною, поки життя не добігло до кінця».

З часом ім'я «Крез» набуло загального значення «багатий».

155. Фразеологізм Крилате слово (вислів)

Вираз належить давньогрецькому поету Гомеру. В його поемах «Іліада» та «Одіссея» повторюється декілька разів. Гомер називав слова «крилатими» тому, що вони ніби перелітають з уст того, хто говорить, у вуха того, хто слухає.

Тепер і сам вислів став крилатим. Його вживають у значенні: влучний вираз, афоризм, популярна цитата.

156. Фразеологізм Крокодилячі сльози

Ще давні люди спостерегли: крокодил, коли їсть жертву, особливо людину, то плаче, але їсти не перестає. Тому крокодилячі сльози стали символом нещирого, лицемірного співчуття.

157. Фразеологізм Кругова порука

Кругова порука — це система колективних зобов'язань жителів одного округу перед владою, існування якої відображено ще в «Руській правді» Ярослава Мудрого (XI ст.). Вона зберігалася майже до початку XX ст. в сільських громадах. Якщо общину обкладали податтю, збирали якісь кошти (казенні, земські), вона повинна була гарантувати їх виплату. Навіть якщо хтось ухилився від свого внеску чи скоював ганебний учинок, відповідала вся громада; у разі відмови брати участь у якомусь беззаконні він все одно мав нести відповідальність зі всіма членами.

Фразеологізм «кругова порука» означає взаємну відповідальність у певному соціальному середовищі, колективі, групі за когось, що-небудь. Є й інше значення: взаємне утримування від чесного зізнання, приховування чогось (з метою порятунку, винагороди та ін.). Формула «один за всіх, а всі за одного» теж належить до кругової поруки.

158. Фразеологізм Куди не кинь — всюди клин

У часи Київської Русі общинні землі розподіляли між селянами невеликими ділянками, щоб усім порівну дісталися наділи на хорошій та піщаній і неродючій землі. Власника кожного клину (одна восьма десятини або 1,25 сотки) визначали жеребкуванням. Так усі поля були розбиті на клинки селянської землі, жодного цілого хорошого угіддя не було. Не вистачало родючих ґрунтів, а на

невеличкому клинку багато не виростиш. Часто між селянами через це виникали непорозуміння. Клин ставав між людьми. Звідси й вираз «вбити клин», тобто роз'єднати, посварити. Фразеологізм «куди не кинь — всюди клин» означає безвихідність ситуації.

159. Фразеологізм Курям на сміх

Курка, за народним уявленням, належить до малошанованих птахів. На відміну від інших свійських птахів вона не вміє ні плавати, ні літати. Усі курячі інтереси обмежуються їжею, що й відображено у прислів'ї: «Кому що, а курці — просо».

Про недобре збудовану хатину кажуть, що вона стоїть на курячих ніжках. А коли людина зробить щось таке, що з неї й «кури сміються», то це вже буде неперевершена дурниця.

160. Фразеологізм Куряча сліпота

Куряча сліпота — це захворювання, за якого з настанням темряви людина погано бачить. За народним повір'ям, щоб вилікуватись, потрібно піти на перехрестя, сісти на землю і вдавати, ніби щось загубив. На питання подорожнього «Що шукаєш?» слід відповісти: «Що знайду, те тобі не віддам!», витерти очі рукою і махнути на допитливого. Цього досить, щоб хвороба залишила одного, а перейшла на іншого. Курячу сліпоту передавали й самим курям: ходили в курник, де обливалися холодною водою або їли варену яловичу печінку. Також рано-вранці ходили вмиватися весняним дощем; цілющою вважали і воду, взяту з того місця, де річка бере свій початок. За повір'ям, не можна ступати на попіл чи сажу, бо нападе куряча сліпота.

У переносному значенні «куряча сліпота» — це нерозуміння, несприйняття очевидного; небажання прислухатися до загальноприйнятої думки.

161. Фразеологізм Лавровий вінок

В античній Греції лаврове дерево вважали символом бога Аполлона, покровителя мистецтва.

Переможців на змаганнях (музичних чи поетичних) нагороджували вінком із лаврових гілок, від чого пішло слово «лауреат». Такий звичай зберігся і до нашого часу.

У сучасному розумінні «одягти лавровий вінок» — означає здобути перемогу і славу.

162. Фразеологізм Лебедина пісня

Вислів відомий ще з античних часів. Він оснований на народному повір'ї, начебто лебідь співає тільки раз у житті — перед смертю. Його голос нагадує приємне звучання срібного дзвоника, а останній подих дуже мелодійний.

Найчастіше вислів «лебедина пісня» уживають, коли йдеться про останній твір митця.

163. Фразеологізм Лєвова частка

Батько фразеологізму — давньогрецький байкар Езоп. В одному з його творів Лев сказав: «Першу частку я дістаю як учасник полювання, другу — за відвагу, третю беру, знаючи апетит моєї сім'ї. Хто сумнівається в моєму праві на четверту частку, нехай виступить». І так він забрав собі всю здобич. Та згодом вислів «левова частка» набув іншого значення — найбільша частка здобичі, грошей, майна, спадку тощо.

164. Фразеологізм Легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому ввійти в царство небесне

Вислів належить Ісусові Христу, однак його походження неоднозначне. За однією з версій, верблюд — це товстий канат, виплетений з верблюжої шерсті, і його справді неможливо втягти в голку. За іншою — вушком голки жителі Єрусалима називали одні з міських воріт, які були надто низькі й вузькі, щоб пропустити караван верблюдів.

Широковживаною стала перша частина вислову — «легше верблюдові пройти крізь вушко голки», яка набула значення «надто важко, майже неможливо».

165. Фразеологізм Летючий голландець

За моряцькою легендою, один голландський капітан заприсягнувся обійти на своєму кораблі мис (невелику ділянку суші, яка дуже виступає у море чи річку), що заступив йому шлях, навіть якщо на це буде потрібна вічність. За таку зухвалість і виклик бурям він був приречений разом із мертвою командою вічно гасати (синонім до «літати») морем на кораблі-примарі, не причалюючи до берега. Моряки вірили, що зустріч з летючим голландцем віщувала бурю, загибель корабля і людей. Тепер фразеологізм «летючий голландець» використовують для характеристики людей, які постійно в дорозі.

166. Фразеологізм Лика не в'яже

Колись прості люди носили взуття, сплетене з лика — внутрішньої частини липової кори. Називалося воно личаками. Із лика плели кошики та інші вироби. Кожен селянин умів, якщо не плести, то принаймні лагодити личаки.

Сказати про людину, що вона лика не в'яже, означало, що вона або не сповна розуму, або дуже п'яна. У сучасному розумінні «лика не в'яже» — неспроможний нормально, зрозуміло говорити (про п'яного).

Із ликом пов'язані й інші фразеологізми: не ликом шитий — здібний, кмітливий, сміливий, сильний, досвідчений; надерти лика — бити, карати, розправлятися або жорстоко оббирати, експлуатувати; як з гречки лико — погано, незграбно.

167. Фразеологізм Лізти на рожен

Слов'яни рожном називали довгу палицю із загостреним кінцем, яку використовували на полюванні. Декілька таких палиць під кутом укопували в землю вістрям догори і на них наганяли ведмедя. «Лізти на рожен» означає йти на вірну смерть, зважуватися на ризиковане діло.

168. Фразеологізм Лови момент

Давньоримський поет Горацій завжди влучно відгукувався на всі важливі проблеми і події сучасності. Тому вважають, що і цей вислів походить від його фрази «лови день», тобто «лови момент». Він означає: використовуй слушну нагоду, не пропускай жодної можливості, не марнуй часу, намагайся використовувати його найефективніше.

169. Фразеологізм Луснути від злості

Походження фразеологізму пов'язане з давньогрецьким богом лихослів'я і глузування Момом. Він ганив богів, коли ті давали людям дари, порадив Зевсові затіяти Троянську війну, щоб зменшити тягар землі. Саме Мом луснув від злості, бо не зміг у жодній з богинь знайти хоч якісь вади. У переносному значенні фразеологізм «луснути від злості» означає дуже розсердитися.

170. Фразеологізм Майстер на всі руки

Вислів належить до професійних фразеологізмів, оскільки виник у мовленні представників певної професії. Він з'явився у середовищі майстрів, які шили рукавиці. Майстрами на всі руки називали умільців, які могли зробити рукавиці на будь-яку руку.

У сучасному розумінні «майстер на всі руки» — це людина, яка багато вміє, вправна, тямуща.

171. Фразеологізм Малиновий дзвін

У народній символіці звук завжди тісно поєднували з кольором. Малина — солодка ягода, а колір малиновий приємний, красивий. Тож «малиновий» став синонімом чогось хорошого, що приносить задоволення. Малиновим дзвоном називали приємний, мелодійний передзвін.

Для досягнення гарного звуку дзвони виготовляли за особливою технологією. Ще понад вісім століть тому їх робили зі спеціального сплаву міді й олова, взятих у певній пропорції. Цей сплав називався дзвоноюю мідю. Метал плавили в особливих печах і виливали так, щоб не було пухирців. Дзвони

вливали вертикально, щоб сплав розподілявся рівномірно. Завдяки цьому звук ставав приємним, чистим, голосним.

Фразеологізм зберіг і дещо розширив своє значення: малиновим називають будь-який дзвін приємного, м'якого тембру.

172. Фразеологізм Манкурти

В одній з киргизьких легенд ідеться про войовниче плем'я женьжуанів, яке дуже жорстоко поводитись із полоненими. Їм голили голови, накладали свіжу шкуру верблюда і саджали на сонце. Всихаючи, шкура стягувалась і завдавала нещасним настільки нестерпного болю, що полонені просто божеволіли. Ці люди повністю втрачали пам'ять — забували, хто вони, не пам'ятали своїх батьків, звідки родом, і думали лише про їжу. Такі полонені були дуже цінними робітниками.

Скалічених, позбавлених пам'яті рабів женьжуани називали «манкуртами».

Нині це слово використовують як синонім людини, що втратила пам'ять про свій народ, по-зрадницьки відступилася від нього.

173. Фразеологізм Манна небесна

Біблія розповідає, що після визволення з полону пророк Мойсей вів іудеїв у землю обітовану протягом сорока років. Він добував людям воду зі скелі, а їли люди манну, яка щоранку падала з неба. Дослідники припускають, що цією манною був їстівний лишайник, який давньоєврейською мовою називають «манн». Плоди цього лишайника — дрібні білі кульки, схожі на крупу.

Вислів «манна небесна» вживають у значенні несподіваних життєвих благ; чогось бажаного і легкодоступного, що можна отримати, не докладючи жодних зусиль.

174. Фразеологізм Мати міст руських

Так у княжих літописах називали Київ, який був найдавнішим містом, культурно-політичним і релігійним центром Київської Русі. Тут були резиденція князя, багато храмів і монастирів, найбільша бібліотека. Тепер Київ — столиця України. Іменування його матір'ю міст руських є нагадуванням про давню славу історію, велич і могутність.

175. Фразеологізм Мафусаїлів вік

Мафусаїл — біблійний персонаж, який прожив 969 років. Уперше цей фразеологізм використав письменник і культурно-політичний діяч Феофан Прокопович у складеному ним «Духовному регламенті» в контексті: освічена людина ніколи не насититься в пізнанні, ніколи не перестане вчитися, хоч і Мафусаїлів вік переживе.

Вислів «мафусаїлів вік» уживають у значенні довголіття.

176. Фразеологізм Медовий місяць

У романі «Задич, чи Доля» французький письменник Вольтер писав, що перший шлюбний місяць медовий, а другий — полиновий. Тепер медовим місяцем називають перші тижні шлюбу, а також початкову пору явища, тобто ту фазу, яка ще не викликала розчарування, незадоволення.

177. Фразеологізм Менторський тон

Коріння цього вислову сягає античної літератури. Коли герой гомерівських поем Одисей зібрався в похід проти Трої, він залишив свого сина Телемаха під наглядом друга на ім'я Ментор, людини освіченої, розважливої і розумної. Починаючи з XIX ст. слово «ментор» стали вживати з іронічним відтінком у значенні «той, хто повчає».

Вислів «менторський тон» використовують, коли говорять про нудну, повчальну, моралізаторську промову.

178. Фразеологізм Мертві душі

Вираз належить Миколі Гоголю, в однойменному творі якого головний герой Чичиков скуповує в поміщиків «мертві душі» — померлих селян, які за документами вважаються живими. Та насправді цей вислів алегоричний, бо істинно мертвими душами є самі поміщики, які погрузли в захланності і бездуховності.

Фразеологізм «мертві душі» зберіг обидва значення: це люди, фіктивно десь зараховані, а також люди «мертві духом».

179. Фразеологізм Метати громи і блискавки

Походження виразу пов'язане з головними міфічними божествами: у греків — із Зевсом, у римлян — Юпітером, в українців — Перуном. Саме цих богів вважали верховними, головними і вшановували як громовержців, які метали на землю громи і блискавки, якщо хотіли когось покарати.

Фразеологізм «метати громи і блискавки» має подвійне переносне значення: гнівно, роздратовано говорити про когось, щось, сварити виглядом виражати гнів, обурення, незадоволення; сердито дивитись.

180. Фразеологізм Мідний лоб

За українською міфологією, Мідний Лоб (Лісове Чудо) — істота, яка живе в лісових нетрях; заступник мисливців. У казках часто виступає як дарувальник: дарує героєві хустинку-самобранку, чарівні пір'їнки, гуслі, а також силу, живу воду та ін.; досить про нього згадати або назвати, щоб сам з'явився. Етнографи припускають, що цей персонаж є сторожем скарбів. Жодного зв'язку з металами він не має: мідний — синонім жовтого. Є казки, у яких це лісове чудовисько золоте. Від його дотику в царевича золотіло волосся.

Вважається, що вислів «мідний лоб» походить із Біблії. У Старому Завіті у книзі пророка Ісайї про язичників сказано так: «А що знав я, що ти впертий, що твоя шия — залізна палиця, що лоб твій мідяний» (48:4).

Фразеологізм «мідний лоб» означає не дуже розумний, упертий, нерозсудливий. А от «золотий лоб» — дуже розумний, мудрий, здібний.

181. Фразеологізм Між двох вогнів

Фразеологізм виник у часи татаро-монгольського поневолення, яке тривало на українській землі більше двохсот років (XIII—XIV ст.).

Щоб зустрітися з ординським ханом, князі повинні були пройти крізь вогонь, очиститись і освятитись. Для цього їх проводили між двома багаттями. За свідченням літописців, 1246 р. у ставці хана Батия скарала князя Михайла Чернігівського, який не хотів пройти цей обряд.

Опинитися між двох вогнів — означає потрапити у безвихідне становище, коли небезпека загрожує з обох боків.

182. Фразеологізм Міряти на свій аршин

Аршин (перс. — «лікоть») — давня міра довжини (71 см 12 мм). Ніхто точно не знав, якої довжини повинен бути аршин, тому в кожного був власний у вигляді палиці завдовжки від 66 до 106,6 см.

Купці намагалися користуватися своїм аршином, змінюючи його залежно від того, купують вони товар чи продають. Звичайно, при купівлі аршин був довшим, ніж при продажу.

Звідси й походить вислів «міряти на свій аршин», тобто оцінювати, характеризувати когось чи щось із свого погляду, за власними критеріями. До цього фразеологізму існує ряд синонімів: міряти своєю міркою, міряти своїм ліктем, міряти на свій лад та ін.

183. Фразеологізм Місце під сонцем

Джерело фразеологізму — французька література. В одному з творів О. де Бальзака трапляються слова: «Я всього лише бідняк, і нічого не бажаю, крім свого місця під сонцем». Поет П.-Ж. Беранже писав: «Розподіліть краще простір занадто тісної земної кулі, і кожен із вас матиме своє місце під сонцем». Траплявся цей вираз і раніше, наприклад у французького вченого і філософа Б. Паскаля

(1623—1662). Хоч крилатим він став після того, як канцлер Німеччини Бернгард Бньов у промові, де йшлося про захоплення китайського порту, сказав: «Ми готові рахуватися з інтересами інших держав... але вимагаємо і нашого місця під сонцем», тобто хочемо, щоб і нас побачили і знали. Фразеологізм має і гуманістичне значення — право на існування, і політичне — боротьба за перерозподіл світу.

184. Фразеологізм Мов фенікс із попелу

Фенікс — міфічний орел із пір'ям вогненно-червоного й золотого кольорів. Міф про нього виник у давній Аравії, пізніше поширився в інших країнах. Одна з легенд свідчить, що фенікс прилітав до Єгипту раз на п'ятсот років, приносячи мертвого батька, щоб спалити його в храмі бога Сонця, після чого відлітав з попелища. За іншою легендою, фенікс спалював себе і відроджувався з попелу оновленим і молодим.

Фразеологізм «мов фенікс із попелу» вживають у значенні «відродитися, повернутися до життя, повністю оновитися».

185. Фразеологізм Мовчання — знак згоди

Подібні за значенням вислови дослідники знаходять у давньогрецьких драматургів Софокла й Евріпіда. Зокрема, Софокл в одному зі своїх творів сказав, що мовчанням кожен погоджується з обвинувачуванним. Та конкретний фразеологізм уперше зафіксовано у римського письменника Теренція. У його комедії «Євнух» є такі слова: «Хто мовчить, той... схвалює». Мовознавці стверджують, що подібні фрази є і в римського філософа Сенеки.

Фразеологізм «мовчання — знак згоди» вживають переважно у прямому значенні.

186. Фразеологізм Мокрий як хлющ

Фразеологізм стверджує очевидну річ, адже хлющ — струмінь дощу. Хлющати — означає лити, текти, стікати з когось чи чогось, бути дуже мокрим.

Отже, вислів «мокий як хлющ» означає мокий як сам дощ, злива.

187. Фразеологізм Моя хата скраю

Повний варіант фразеологізму звучить так: «Моя хата скраю, я нічого не знаю». Колись він, як і багато інших виразів, мав пряме значення. Усі важливі події в селі чи місті відбувалися в центрі, на площі. І той, хто жив на околиці, довідувався про все останнім, адже ні телебачення, ні радіо, ні преси не існувало. У переносному значенні фразеологізм «моя хата скраю» значить: нічого не чув, не бачив, не знаю, не хочу знати, це мене не стосується, це не моя справа; через байдужість не бажати втручатися у щось, бути причетним до чогось.

188. Фразеологізм На дві коцюби

Коцюба — це предмет домашнього пічного начиння, кочерга. До неї ставилися шанобливо, наділяючи магічними властивостями через зв'язок із вогнем.

Коцюбу не можна кидати, а тільки ставити в кутку біля печі. У деяких регіонах України при переїзді господар уносив у хату ікону, а господиня — рогач і коцюбу, якими хрестила всі кутки хати. Коцюба була найдовшим предметом у господі, нею можна було все виміряти. Тому «на дві коцюби» означає дуже високо.

189. Фразеологізм На кудикину гору

Народні звичаї мають чимало табу (заборон), зокрема запитувати: «Куди йдете?». «Закудикувати» дорогу вважають поганим тоном, навіть гріхом.

На думку науковців, «куди» могло асоціюватися зі словом

«куд» (злий дух). А ще люди побоювались, що той, хто запитує, може зурочити дорогу і трапиться невдача. Того, хто кудикав, в Україні часто називали кудикалами. А на питання «Куди?» відповідали:

«Не кудикай, а то старим будеш» або «У Крим по сіль». Та найпоширеніша відповідь — «На кудикину гору горох молотити».

190. Фразеологізм На кутні (зуби) сміятися

Зазвичай людина сміється, коли їй радісно, весело. Та щоб стало видно кутні зуби, усмішка має бути дуже натягнутою. Так буває, коли сміються з примусу, під тиском або плачуть.

У сучасній мові фразеологізм «сміятися на кутні» означає плакати.

191. Фразеологізм На лобі написано

Вислів виник зі звичаю таврувати чоло (лоб) злочинців розпеченим залізним клеймом. Так у давнину карали злодіїв і селян, які тікали від жорстоких панів і були спіймані. Глибокі шрами від тавра залишалися на все життя: у нещасних справді завжди на лобі було написане їхнє минуле.

Нині вислів «на лобі написано» вживають у значенні «все зрозуміло».

192. Фразеологізм На рахманський (брахманський) великдень

Рахмани (брахмани) — найвища категорія індійських жерців, посередників між землею і небом. Вони вчили не боятися смерті, адже разом із нею для людини відкриваються нові радощі: зустріч із богами і предками, переселення душі в нове тіло. Відомості про рахманів є в літописі «Повість минулих літ». Рахманський (брахманський) великдень — стародавнє українське свято на четвертому тижні по Великодню. Був поширений звичай на Великдень кидати в річку шкаралупи крашанок. За повір'ям, через чотири тижні вони припливали до рахманів, і тоді ті знали, що Бог воскрес, і святкували свій великдень: нічого не робили, тільки доглядали худобу. В Україні існувало багато звичаїв, пов'язаних із цим днем. Наприклад, на Херсонщині на великодній стіл ставили мисочку із пророщеною яриною, у неї клали стільки крашанок, скільки в сім'ї було померлих. Також люди виходили за село, щоб вбити гадюк, вірячи, що за кожного гада Бог прощає сорок гріхів.

Нині від цього свята залишилася тільки назва-фразеологізм, що означає «ніколи».

193. Фразеологізм На сон грядущий

У мову цей фразеологізм прийшов із молитовників, із розділу «Молитви на сон грядущий», тобто ті, які читаються перед сном.

На сон грядущий — значить перед тим, як лягти спати, заснути; на ніч.

194. Фразеологізм На ясні зорі, на тихі води

Поетичний вислів походить із народних невольницьких пісень. У XIII—XVII ст. українські землі потерпали від нападів турків і татар, які грабували населення, а людей брали в полон і гнали до Криму, де продавали в рабство на невольницьких ринках.

Південь Криму, Туреччина і більшість азійських країн, куди потрапляли бранці з України, — місцевості переважно гірські, зі швидкоплинними, на відміну від наших рівнинних, гомінкими ріками. Туреччина лежить значно південніше України, тому світанки та вечірні зорі там коротші, після дня швидко настає ніч.

Полонені сумували за рідним краєм і свою тугу та прагнення повернутися додому виливали в піснях і думах.

Фраза «на ясні зорі, на тихі води» означає в Україні, в рідні краї.

195. Фразеологізм На ять

Ять — літера церковнослов'янської абетки, якою користувалися в Україні для письма аж до початку XX ст. Цією буквою позначали звук [i], але писали її не в усіх словах із цим звуком. Слова з ятями потрібно було заучувати, і того, хто знав їх, вважали великим грамотієм.

Знати на ять — означає знати дуже добре.

196. Фразеологізм Накрити мокрим рядном

Фразеологізм походить із вільного словосполучення. З давніх часів українцям була властива відраза до нечесних людей, злочинців, дармоїдів, що жили за рахунок чужої праці. Злодія, спійманого на гарячому, інколи карали на місці. Накинувши мокре рядно, щоб він заплутався і не бачив, хто чинить розправу і куди тікати, його гуртом били. Цей спосіб покарання давно відійшов у минуле, а фразеологізм «накрити мокрим рядном» тепер означає вилаяти кого-небудь, напасти зненацька.

197. Фразеологізм Народитися в сорочці

Звичайно, народитися в сорочці у прямому значенні неможливо. Та інколи діти народжуються, огорнені навколоплідною плівкою. Її в народі й називають «сорочкою», яку дає Бог. У багатьох мовах є подібні вислови. Чехи кажуть: «народитися в кошульці (сорочці)», а поляки — «народитися в чепку (чепчику)». Люди вірили, що це добрий знак, і Бог оберігатиме таку людину впродовж усього життя. «Народився в сорочці» кажуть про тих, кому пощастило уникнути загибелі чи великої біди, кому таланить у житті.

198. Фразеологізм Народитися під щасливою зіркою

Астрологи стверджують, що доля людини залежить від того, під якою зіркою вона народилася. Складаючи гороскопи (особливі таблиці розташування зірок на небі), вони передбачають події в житті окремих людей і всього світу. Одні зірки астрологи називають «щасливими», інші — «нешасливими».

Вислів «народитися під щасливою зіркою» означає бути успішним у житті, не знати горя.

199. Фразеологізм Нашого полку прибуло

Колись слово «полк» мало не тільки військовий зміст, а й мирний. Означало воно «рід», «народ» або «натовп». Мирним став і фразеологізм. У народній грі-пісні «А ми просо сіяли», яка з'явилася ще в дохристиянські часи, хлопці й дівчата ставали в два ряди (полки) і співали: «А нашого полку прибуде, прибуде». Отже, вислів «нашого полку прибуло» означає, що група однодумців збільшилася.

200. Фразеологізм Не від світу цього

Вислів має євангельське походження. Слова «Царство Моє не від світу цього» належать Ісусу Христу і означають, що його володарювання встановлене не законами людського світу, а Богом.

Згодом вираз «не від світу цього» набув дещо іншого значення. Так кажуть про людей замріяних, блаженних, що цураються реальності, захоплюються духовним, часто нехтують матеріальним.

201. Фразеологізм Недремне око

З давньоукраїнської мови слово «недремний» — значить той, хто не спить, не дрімає. Цей давній вираз використали деякі письменники у своїх творах у трохи зміненому значенні, наприклад: пильний наглядач. Вираз «недремне око» вживали ще в сиву давнину в церковній літературі. Стара ікона із зображенням дитяти Христа з розплющеними очима, що лежить на ложі, називається «Недремне око».

Синонімом є «всевидяче око» — той, хто здатен усе помічати, бачити, про все швидко дізнатись. Так називали Бога. «Недремне око» — це постійний наглядач, пильний спостерігач.

202. Фразеологізм Не лишити каменя на камені

Це фраза з Євангелія. Ісус Христос, оглядаючи Єрусалим, сказав своїм учням: «Надійдуть такі дні, коли з того, що бачите ви, не залишиться і каменя на камені, який зруйнується».

Протягом століть фразеологізм «не лишити каменя на камені» набув узагальненого значення: повністю знищити все, зруйнувати дощенту, дотла.

203. Фразеологізм Не один пуд солі з'їсти

Люди завжди з повагою ставилися не тільки до хліба, а й до солі, адже без неї жодна страва не буде смачною. Сіль стала мірилом дружби, знайомства. «Я з ним не один пуд солі з'їв», — кажуть про людину, з якою прожили тривалий час і добре її вивчили.

Пуд — давня міра ваги, що дорівнює 16,4 кг. Лікарі стверджують, що одній людині на рік потрібно п'ять кілограмів солі. Тож удвох пуд солі можна спожити десь за півтора року. Але ж у фразеологізмі йдеться не про один пуд солі. А це значить, щоб пізнати людину, потрібно з нею прожити чимало часу, зазнати різних випробувань й добре вивчити. Тоді можна сказати — не один пуд солі з'їли вдвох.

204. Фразеологізм Неопалима купина

Фразеологізм походить із Біблії. У Старому Завіті розповідається про першу зустріч пророка Мойсея з Богом. Одного разу Мойсей зайшов з отарою далеко від дому і був біля гори Хорив. Там він побачив охоплений полум'ям терновий кущ, який не згорав. Мойсей вирішив підійти ближче і подивитися, що за дивина така. Аж раптом почув могутній голос: «Мойсею! Мойсею! Не підходь сюди; зніми взуття з ніг твоїх, бо місце, на якому ти стоїш, — свята земля. Я Бог Авраама, Ісаака та Якова». Бог явив Мойсеєві чудо.

Насправді існує така рослина, яка горить і не згорає. Вона вкрита безліччю золотистих волосків, які виділяють легкозаймисту ефірну олію. У спекотні дні легкий ефір самозаймається від сонячних променів, починає горіти, але самій рослині це анітрохи не шкодить — вона лишається цілою. Тому й назвали її в народі неопалимою купиною. Вона є символом Божої Матері, яку не опалив вогонь Божества Сина Божого.

Вираз «неопалима купина» вживають як образне визначення незламності, цілості.

205. Фразеологізм Нести свій хрест

Початком своїм вислів сягає вглиб віків. За давніми жорстокими звичаями, людина, засуджена на смерть, несла свій хрест до місця страти, де її розтинали. Так Ісус Христос пройшов дорогою страждань до Голгофи з хрестом на плечах, бо його доля була визначена Богом наперед.

У переносному значенні «нести свій хрест» — означає терпіти тяжку долю, великі страждання, обстоюючи справедливість чи певну ідею.

206. Фразеологізм Не хлібом єдиним живе людина

Фразеологізм походить із Біблії. Сорок днів і ночей постився Ісус і нарешті зголоднів. Тоді підійшов до нього диявол і сказав:

«Коли ти Син Божий, звели, щоб це каміння стало хлібом». Той відповів: «Написано: Людина житиме не самим хлібом, а

кожним словом, що виходить з уст Божих» (Матвій, 4:4).

Фразеологізм уживають у значенні: для людини бути ситою, жити в достатку не головне, є в житті важливіші цінності — духовні.

207. Фразеологізм Нитка життя

Давні греки вірили, що долю людини визначають боги. Існує міф про трьох богинь долі — Мойр. Їх зображували в образах трьох старих потворних жінок, що тримають нитку людського життя. Клото (та, що пряде) сукає нитку, Лахесис (та, що визначає долю) проводить її через усі випробування, Атропос (невідворотня), перерізаючи нитку, обриває життя людини.

Отже, нитка життя — символ людської долі.

208. Фразеологізм Ні кола ні двора

Давні слов'яни колом називали землю, бо її огороджували кілками. На коли ділили луки, сінокоси. Та деякі дослідники стверджують, що у фразеологізмі «ні кола ні двора» кіл — це кілок для огорожі. Він

став символом злиднів і бідності. У людини, в якій не було огорожі, навіть кілка для неї, отже, не було й двору, який потрібно огороджувати. Тому про бідняків часто кажуть: у нього ні кола ні двора.

209. Фразеологізм Ні на йоту

«Йота» — назва літери грецького алфавіту, якою позначали звук [i] та довготу голосних. В іншій позиції йота могла бути пропущена, бо для вимови нічого не значила, але правила правопису вимагали її неухильного збереження.

У переносному значенні «йота» — це дуже маленька частина, мізерна доля чого-небудь; крихта. Коли кажуть: «ні на йоту», мають на увазі ні на скільки, нітрохи. Синонім до цього фразеологізму — «ні на гран».

210. Фразеологізм Обітована земля

Обітованою (обіцяною) землею у Біблії названо Палестину, куди Бог, пообіцявши, привів євреїв із Єгипту, де вони перебували в полоні. Бог сказав Мойсееві, що приведе євреїв у землю добру і простору, що тече молоком і медом.

Вислів «обітована земля» означає місце, де легко і радісно, куди хтось пристрасно прагне потрапити.

211. Фразеологізм Одвідати хліба-солі

Хліб і сіль у слов'ян завжди були знаком прихильності, чистоти і шляхетних намірів. Словами «просимо хліба-солі одвідати» запрошували до столу, «дякуємо за хліб-сіль» — дякували за гостинність. «Хлібосольний господар» — найбільша похвала людині, яка вміє приймати гостей. Існує переконання, що подорожній, котрий скуштував чийогось хліба-солі, уже не міг до господарів мати неприязних почуттів і ставав рідною людиною.

212. Фразеологізм Один як палець (перст)

Поява вислову пов'язана із давнім способом рахувати на пальцях (до цього часу існує вислів «на пальцях перелічити»). Перші десять цифр називали перстами. Першим загинали великий палець: він розміщений окремо від інших зімкнутих пальців відкритої долоні і називався перстом. Тому й кажуть: один як палець (перст), коли йдеться про одного, самотнього.

213. Фразеологізм Одна ластівка весни не робить

Крилатий вислів, як і багато інших, належить давньогрецькому байкареві Езопу. В одній із його байок розповідається про юнака, котрий розтратив батьківську спадщину. У хлопця лишився тільки плащ, але він і його продав, побачивши ластівку — провісницю весни і тепла. Та вдарив мороз, ластівка загинула, а юнак з обуренням дорікав їй, що вона його обдурила.

Поява ластівок справді знаменує початок потепління, проте одна пташка ще не показник.

Вислів «одна ластівка весни не робить» означає, що окремі ознаки, прикмети явища не свідчать про його виникнення або існування насправді.

214. Фразеологізм Одним миром мазані

Миро — масляниста ароматична речовина, якою під час церковного обряду помазання священник змашує лоби прихожан.

Про людей, котрих об'єднує спільна риса (частіше негативна), іронічно кажуть, що вони одним миром мазані.

215. Фразеологізм Олімпійський спокій

Олімп — це гора в Греції, яку в давнину вважали священною. Греки вірили, що на ній живуть боги, котрих називали олімпійцями. Вони могли гніватися, і тоді говорили: «олімпійські громи лунають». Боги панували над світом, нікого не боялися і нікому не підкорялися, завжди стояли над

повсякденними турботами і тому відзначалися стриманістю, незворушним, величним спокоєм. Фразеологізм «олімпійський спокій» відомий у двох значеннях: так кажуть про представників влади, які байдужі до людських турбот; а також про непорушну велич, непохитний спокій і самовладання.

216. Фразеологізм Опудало горохове

Здавна селяни, щоб відлякати птахів, виставляли на полях опудала — фігури людей, зроблені зі збитих навхрест рейок і вдягнені в лахміття. У такий спосіб захищали врожай кукурудзи, соняха, квасолі. Однак у фразеологізмі прижилося тільки горохове опудало. Так називають людину, одягнену безглуздо, кумедно, без смаку.

217. Фразеологізм Осідлати Пегаса

Фразеологізм має античне походження. Пегас — чарівний крилатий кінь. Стародавній міф розповідає, що Пегас злетів на Олімп, де приносив Зевсові грім і блискавку. У III тис. до н. е. александрійські поети створили легенду про Пегаса як про коня поетів. Якось музи співали так гарно, що вся природа слухала їх у заціпенінні, а гора Гелікон від захоплення почала швидко рости і досягла аж до неба. Тоді олімпійські боги наказали Пегасу повернути гору назад. Кінь ударив по ній копитом, утоптавши в землю, а на місці удару забило джерело Гіппокрена.

Кожен, хто пив воду з цього дивовижного джерела, раптом починав говорити віршами. Відтоді Пегас і став конем муз, а пізніше поетів.

Фразеологізм «осідлати Пегаса» означає стати поетом.

218. Фразеологізм Останній із могікан

Могікани — це індіанське плем'я Північної Америки. Європейські колонізатори, що припливли освоювати новий континент, виселяли їх з обжитої землі на території сучасних штатів Нью-Йорка, Пенсільванії, Огайо та ін. Індіанці, серед них і могікани, вели тривалу тяжку боротьбу із загарбниками. Та сили були нерівні. Американський письменник Дж.-Ф. Купер (1789—1851) присвятив цій події роман «Останній із могікан», у якому повідав про непросту долю останнього представника славетного племені. Завдяки популярності роману його назва поширилася і набула узагальненого значення.

Фразеологізм «останній із могікан» означає останнього представника будь-якої групи людей, роду, народності.

219. Фразеологізм Ось де собака заритий

Існує багато пояснень цього фразеологізму. Давньогрецький письменник Плутарх в одному зі своїх творів розповів про собачу вірність. Пес, доганяючи господаря, який плив на кораблі, загинув від надмірної перевтоми і повного знесилення. Вдячний хазяїн закопав його на острові Саламін. Могилу героїчного пса, за народними переказами, багато століть показували всім, хто цікавився цією легендою.

Відтоді фразеологізм «ось де собака заритий» уживають у багатьох мовах у значенні: ось у чому головна причина, ось де захована ця таємниця.

220. Фразеологізм Пальма першості

У давній Греції існував звичай нагороджувати переможця у змаганнях пальмовою гілкою — атрибутом богині перемоги Ніки.

Античний вислів «пальма першості» став символом переваги в чомусь.

Панацея від усіх хвороб

У давньогрецькій міфології Панацея — богиня зцілення, донька бога лікування Ескулапа.

Середньовічні алхіміки намагалися знайти універсальні ліки, які допомагали б від усіх хвороб, тому й назвали його ім'ям богині-цілительки.

Нині словом «панацея» називають засіб не тільки від недуг, а й від усіх проблем.

221. Фразеологізм Панічний страх

За давньогрецьким міфом, коли народився бог природи Пан, покровитель лісів і їх мешканців, навіть мати жажнулася від його зовнішності. Дитина з'явилася на світ із рогами, ратицями, приплющеним носом і цапиною борідкою. Щойно народившись, він одразу ж почав стрибати, сміятися, чим ще більше лякав матір. Та оскільки дитя було маленьким богом, боги на Олімпі зустріли його радісно. Пан виявився добродушним, веселим божеством, створив флейту і чудово на ній грав. Коли порушували його відпочинок, страшенно гнівався, наганяючи на людей жах.

Коли пастух чи звіролов чули в гущавині дикі звуки або шум, чийсь сміх чи свист, то були впевнені, що це Пан. Бідні люди лякалися, відчуваючи шалений страх, серед них виникала паніка.

Саме від імені Пана походить вислів «панічний страх» (також і саме слово «паніка»), який означає підсвідомий, раптовий, сильний страх, що відразу охоплює багатьох і спричиняє сум'яття.

222. Фразеологізм Передати куті меду

За давніми українськими звичаями, на зимових святках тричі варили головну звичаєво-обрядову страву — кутю. Першу кутю готували на Святвечір, називали багатою, або Колядою, другу — у переддень Василя — щедрою, третю — у переддень Водохреща — голодною. Варили цю страву з найдобрішої пшениці в глиняному горщику на непечатій (набираній до схід сонця) воді. Готову кутю змішували з медом і маком. Щоб кутя була смачна та поживна, потрібно не перебавити меду. Занадто солодкий смак може зіпсувати головну страву різдвяних свят.

Фразеологізм «передати куті меду» означає перевищувати що-небудь, норму, міру в чому-небудь.

223. Фразеологізм Перейти Рубікон

Вислів пов'язаний із життям визначного державного діяча Давнього Риму — Юлія Цезаря.

Переходячи з військом через річку Рубікон, що була кордоном між Умбрією і Галлією в 49 р. до н. е., Цезар порушив розпорядження сенату, за яким він не мав права очолювати війська в межах Італії, і розпочав громадянську війну. Перетнувши Рубікон, Цезар переможно рушив до завоювання повної одноосібної влади в Римі.

Фразеологізм «перейти Рубікон» означає зробити незворотний крок, рішучий вчинок, перейти рубіж, межу.

224. Фразеологізм Перекувати мечі на рала

Народи Сходу вживали цей вислів ще три тисячі років тому. У часи постійних воєн люди мріяли про мир на землі, щоб можна було орати землю, сіяти хліб, рости дітей, будувати житло. У Біблії є рядки: «І перекують мечі свої на рала і списи свої на серпи, не зійме меча народ на народ, і не будуть більше воювати».

У сучасній мові фразеологізм «перекувати мечі на рала» вживають у значенні: роззброїтися, відмовитися від войовничих намірів.

225. Фразеологізм Перемивати кісточки

Вислів пов'язаний зі стародавнім обрядом перепоховання. Через кілька років після смерті, щоб очистити душу померлого від гріхів і зняти з неї закляття, останки викопували і перемивали. Такий обряд супроводжувався спогадами про покійника, оцінками його характеру, вчинків, справ тощо. Це зумовило те, що фразеологізм «перемивати кісточки» набув переносного значення — пліткувати, пересуджувати.

226. Фразеологізм Переходити дорогу

Дорога асоціюється із життєвим шляхом. За легендою, дороги з'являлися в часи до виникнення світу, коли за наказом Бога у їх прокладанні брали участь усі звірі, за винятком крота, який не послухався Господа. Тому коли кріт переповзе дорогу, він дохне. Із дорогою пов'язані численні повір'я і забобони. Не можна будувати житло там, де раніше була дорога, щоб життя в домі було спокійним; на

дорозі, як і на межі, не можна спати, сидіти, кричати, справляти природні потреби, щоб не стати бар'єром для нечистої сили; вагітній жінці не можна їсти, ідучи дорогою, щоб дитина не була слинявою та ін. Коли вирушали кудись у справі, остерегалися, щоб ніхто не перейшов дороги з порожніми відрами, бо не пощастить, і навпаки — повні відра віщували успіх. Не можна було переходити дорогу весільній і похоронній процесіям.

Нині вислів «перейти дорогу» вживають у прямому й переносному значеннях, а саме: стати на заваді у здійсненні чогось.

227. Фразеологізм Персона грата

Фразеологізм походить із латини, яка до XVIII ст. була мовою науки та культури в усій Європі. У буквальному перекладі вислови «персона грата» і «персона нон грата» означають бажану і небажану особу. Найчастіше їх використовують для характеристики ставлення до дипломатичного представника в тій країні, яка його приймає. У переносному значенні «персона грата» — особа, до котрої ставляться прихильно.

228. Фразеологізм Півпальця здачі

Крилатий вислів «півпальця здачі» увійшов у мовлення з легкої руки Тараса Шевченка. Відтоді він означає відповідь на приниження, зневагу, демонстративну погорду.

На час гостювання в Репніних у Яготині, Тарас Григорович уже був знаним українським поетом і користувався загальною повагою. Один панок, завітавши до них, поставився з погордою до недавнього кріпака і при знайомстві замість руки подав мізинець. Шевченко весело промовив: «Ой, та навіщо ж так багато? Натє вам півпальця здачі», — і простягнув панові дулю.

229. Фразеологізм Піддати анафемі

З грецької мови слово «анафема» перекладається як «закляття» — приречення когось чи чогось до загибелі; відлучення від церкви.

Вислів «піддати анафемі» трапляється у Першому посланні апостола Павла до коринф'ян: «Як хтось не любить Господа, анатема (анафема) на нього! Хай буде проклятий, приречений на знищення». У православній церкві обряд відлучення здійснюють і донині. Відлучають від церкви єретиків і тих грішників, які не розкаються.

У переносному значенні «піддати анафемі» означає нещадно осудити.

230. Фразеологізм Підкурювати ладаном

Ладан — ароматична смола, яку спалюють під час богослужіння, щоб отримати запашний дим. Його вважають субстанцією (сутністю) душі. Сосна і кедр, із яких добувають ладан, наділені великою життєвою силою, що є засобом спілкування з Богом. Ладан — «аромат обожнюючий», молитва-звертання до неба; запах доблесті і чистоти. Саме спалення ладану символізує принесення жертви вогню, а підкурювання — один зі способів позбавлення від нечистої сили. Священик спалює ароматичну смолу в кадилі, з яким обходить храм, щоб прогнати злих духів і звеличити Ім'я Господнє. Також шматочки ладану люди носять у ладанках на шиї як оберег.

Фразеологізм «підкурювати ладаном» означає надмірно вихвалити, підлещуватися.

231. Фразеологізм Пізнай самого себе

Належить цей вислів давньогрецьким філософам. Услід за ними український любомудр Григорій Сковорода у філософських трактатах і байках закликав людей пізнати самих себе, адже шлях до щастя лежить через усвідомлення своїх здібностей і нахилів до певного роду діяльності. Такі погляди він висловив зокрема у байці «Бджола і шершень».

Фразеологізм «пізнай самого себе» має пряме значення.

232. Фразеологізм Піррова перемога

До наших днів фразеологізм дійшов завдяки давньогрецькому філософу Плутарху. Він згадував, що перемога над римлянами в 279 р. до н. е. коштувала емірському царю Пірру стількох жертв, що коли він про це дізнався, то вигукнув: «Ще одна така перемога і ми загинули!». Справді, наступного року римляни вщент розбили його війська.

Вислів «піррова перемога» означає перемогу, що не виправдовує покладених зусиль і засобів; перемогу, що дорівнює поразці.

233. Фразеологізм Після дощuku в четвер

З давніх-давен люди вірили, що є легкі та важкі дні. Вони пов'язували семиденний тиждень із планетами, кожній із яких відповідав один день тижня. Понеділок — важкий день, бо присвячений богині Місяця, ночі і темного царства. Четвер слов'яни пов'язували із Перуном, богом війни, сонця, весни, родючості, покровителем землеробства. Він відав дощами, громами. Щочетверга Перунові приносили жертву і просили, щоб послав дощ. Однак минали четверги, а на небі не було жодної хмаринки. Так і народився іронічний вислів «після дощuku в четвер», тобто ніколи.

234. Фразеологізм Піти несолоно сьорбавши

Сіль у давнину коштувала дорого, бо возили її здалека, а дороги були погані, податки — чималі. Нині ми солимо їжу під час приготування, а колись пекли і варили без неї, солили лише за столом, щоб зекономити цінний продукт.

Часто господар солив їжу сам, а іноді, намагаючись виразити прихильність гостю, пересолював.

Гостеві, який сидів з іншого краю стола, не завжди вистачало солі. Значить, одному пересолювали, а інший ішов несолоно сьорбавши.

У переносному значенні цей вислів означає: без результату, безуспішно.

235. Фразеологізм Позолотити (підсолодити) пілюлю

Пілюля — попередник сучасних таблеток. Це лікарська речовина у формі гудзика чи кульки.

Донедавна не існувало різноманітних смакових добавок, ароматизаторів і харчових барвників, які могли б зменшити неприємний смак ліків, тому аптекарі інколи покривали пілюлю солодкою речовиною красивого золотистого кольору, намагаючись обманути вередливих пацієнтів, насамперед дітей. Проте навіть приваблива пілюля не втрачала гіркоти, через що стала символом прикростей, образи («піднести пілюлю»).

Звідси й походить вислів «позолотити (підсолодити) пілюлю» — зм'якшувати, згладжувати заподіяну кому-небудь образу, неприємність.

236. Фразеологізм Показати на двері

В українській міфології двері символізують межу між світами і слугують оберегом від злих духів. Коли хтось помирав, двері, як і вікна, відчиняли навстіж, щоб душа покійника могла вільно вийти. Якщо в хаті траплялася сварка, господар часто показував на двері і людина повинна була вийти за межу.

Отже, фразеологічний вираз «показати на двері» означає вигнати, прогнати когось.

237. Фразеологізм Покласти зуби на полицю

У мові є чимало фразеологічних жартівливих зворотів, пов'язаних із зубами: зуби надворі тримає (облеслива людина, яка любить шкірити (виставляти) зуби у награній усмішці); єдиним зубом треба їсти (ощадна, скупа їжа) та ін.

Давній український вислів «покласти зуби на полицю» мовці також сприймають як жартівливий. Під час голоду зуби виявляються не потрібними, бо нічого жувати, тому їх «відкладають» на полицю.

Дехто з мовознавців стверджує, що спочатку в цьому звороті йшлося про зуб'я в інструменті для розчісування пряжі. Їх клали на полицю, коли нічого було прясти. А коли немає роботи, доводиться

голодувати. Унаслідок такого смислового перенесення фраза «покласти зуби на полицю» набула сучасного значення — голодувати, недоїдати, мати мало їжі.

238. Фразеологізм По своєму пір'ю

Кожен птах має не тільки своє пір'я, а й свої особливості. Кажуть, що у півня є пір'їна, яка крутиться, коли йому потрібно прокинутися, а також на зміну погоди. За повір'ям, якщо в гусака вирвати навхрест три пір'їни, то він загине. А от голубиною пір'я не клали в подушку, щоб не боліла голова; пір'ям павича не прикрашали ікони, бо вважали його поганим птахом.

Загалом птахів поділяли на чистих (прихильних до людини) і нечистих. Наприклад, орел — цар птахів і господар небес, журавель — птах сонця, дятел — птах небесного вогню, жайворонок — птах, який приносить весну на ниви та поля, синиця — вісниця добра. До нечистих птахів належали ворона, крук, одуд, сич, сорока, яструб, горобець.

У деяких прислів'ях і приказках ідеться про пір'я птахів, зокрема «птаха видно по пір'ю, а пана по халявах», «пташка красна своїм пір'ям, а людина знаннями», «страшне перо не в гусака, а в дурака» та ін.

Значення фразеологічного вислову «по своєму пір'ю»: відповідно до власних уподобань, можливостей або потреб.

239. Фразеологізм Посилати по рушники

В українців рушник — символ злагоди, подружньої вірності, працьовитості, гостинності, надії, прощання. Його біле полотно і кожен елемент орнаменту мають глибоке значення.

Рушник відігравав ключову роль в оздобленні капищ, храмів, культових місць; ікони в церквах і хатах завжди прикрашали рушниками; традиційний хліб-сіть підносили на рушнику. З ним приходили в дім породіллі, ним благословляли дітей на самостійне життя, його давали в далеку дорогу, використовували під час будівництва оселі.

Рушники були невід'ємним атрибутом весілля: ними пов'язували молодих, старостів, сватів, прикрашали гільце, вистеляли дорогу від порога до стола; перший танець молоді танцювали на рушнику. Готуючись до одруження, дівчина вишивала декілька видів рушників. Якщо вона давала згоду на шлюб під час сватання, підносила старостам на тарелі два рушники, складені навхрест. Тому вислів «посилати по рушники» означає просити руки дівчини у неї та її батьків, сватати.

Інший рушник, найкрасивіший і найдорожчий, дівчина вишивала, щоб стати на нього з милим у церкві під час шлюбної церемонії. Звідси походить інший фразеологізм — «стати на рушнику», тобто взяти шлюб, одружитися.

240. Фразеологізм Початок кінця

Вислів приписують французькому дипломату Талейрану, хоч сам він, почувши це, здивувався. Улітку 1813 року, після декількох поразок наполеонівської армії, престиж імператора Наполеона значно похитнувся. З вуст в уста передавали фразу, що це «початок кінця». Нині її вживають, коли очевидна початкова фаза розвалу, втрати когось чи чогось, занепаду.

241. Фразеологізм Починати з азів

Будь-яку нову справу починають із найпростішого — основи, без якої неможливе просування далі. Вивчення мови теж починають з алфавіту. Аз — перша літера старослов'янської абетки. Звідси і вислів «починати з азів», тобто від самого початку, з елементарного.

242. Фразеологізм Посіяти зуби дракона

У мовлення цей фразеологізм, як і багато інших, прийшов із давньогрецьких міфів, зокрема про героя Кадме. Оракул (божество, що пророкувало, а також жрець, котрий це пророцтво витлумачував) наказав Кадме піти за коровою, яку він зустріне при виході з храму, і там, де вона ляже, заснувати місто. Корова привела Кадме до джерела, що охороняв дракон. Убивши змія, герой розкидав його зуби й засіяв поле. Із зубів виростили воїни і кинулись на героя, але він шпурнув у середину камінь, і

вони перебили один одного. На основі цього міфу і виник фразеологізм «посіяти зуби дракона», який найчастіше вживають у значенні: посіяти ворожнечу, розбрат, смуту.

243. Фразеологізм Потьомкінські села

Цей іронічний вислів має історичне походження. Коли російська імператриця Катерина II у 1787 р. уперше їхала до Криму, князь Потьомкін, бажаючи показати, як «процвітає» щойно приєднаний край, наказав спорудити на берегах Дніпра декоративні села, палаци, фортеці, понасаджувати парки, які через декілька днів загинули. Селяни, які зустрічали імператрицю, були одягнені в добротний одяг. Показова бутафорія мала «справжній» вигляд, однак приховувала злиденну реальність. У переносному значенні вислів «потьомкінські села» означає окаянство.

244. Фразеологізм Пранці б тебе з'їли

Фразеологізм «пранці б тебе з'їли» («пранці б тебе побили») належить до заборон, табу. Пранці — народна узагальнена назва венеричних хвороб. Походженням це слово пов'язане із Францією, оскільки побутувала думка, що венеричні недуги поширилися саме з цієї країни. У Густинському літописі є такий запис за 1483 р.: «Явися в Польщі новая немощь, глаголемая Франца...». Приголосного звука [ф] первісно не існувало у фонетичній системі української мови, тому у словах іншомовного походження його замінювали на інші звуки: [п], [х], [т] тощо. Пранці б тебе з'їли — побажання зла, хвороби, загибелі.

245. Фразеологізм Працює як каторжний

Каторга в сучасному розумінні — покарання за злочин, яке полягає в позбавленні волі, поєднаному з важкими примусовими роботами, а також місце відбування такої кари. Слово «каторга» тюркського походження, що означає «човен». Так називали вантажні чи бойові галери — великі веслові судна. Веслували на них десятки засуджених, яких приковували до палуби на час відбування покарання. Ця робота була вкрай важкою, і нерідко каторжники гинули під палючим сонцем від перенапруження та виснаження.

Отже, працює як каторжний — працює дуже тяжко, надмірно, багато.

246. Фразеологізм Предтеча

Вислів «предтеча» має біблійне походження. Так називали Іоанна Хрестителя. Іоанн, син праведних Захарії та Єлисавети, з юних літ жив у пустелі, проводячи час у пості і молитві. Одяг він носив із верблюжої вовни і підперезувався шкіряним поясом, а їжею його були акриди (комахи завбільшки з дитячий палець) і дикий мед.

Коли Іоаннові виповнилося 13 років, Господь повелів йому йти в долину річки Йордан сповістити всім людям про скорий прихід Спасителя і про те, що слід приготуватися до Його зустрічі через покаєння та хрещення. Іоанн почав проповідувати. Давно вже Бог не посилав єврейському народові пророків, тому, почувши про появу пророка Іоанна, народ звідусіль збирався послухати його. Хто вірив словам пророка і каявся у гріхах, тих він хрестив у річці Йордан, занурюючи у воду і кладучи свою руку на голову зануреного. Тому Іоанна назвали Хрестителем. Він був провісником приходу Христа і підготував людей до його зустрічі, тобто був предтечею.

Тепер слово «предтеча» вживають у двох значеннях: особа, яка йшла попереду і своїми діями підготувала шлях, умови для діяльності інших, попередник, провісник; явище, подія, що підготували умови для наступних подій або передували іншим явищам чи подіям.

247. Фразеологізм Прийшов, побачив, переміг

Це слова римського політичного діяча і полководця Гая Юлія Цезаря. Розгромивши ворогів в Італії, він вирушив на схід, зміцнив свою владу в Єгипті, а в Малій Азії блискавично розбив війська царя Фарнака. Про перемогу Цезаря послав у сенат звіт із трьох слів: «Прийшов, побачив, переміг».

Нині вислів полководця використовують у двох значеннях: прямому — блискавично досягти успіху та іронічному — не розібравшись, зробити висновки.

248. Фразеологізм Прикласти руку

За часів Київської Русі багато людей були неписьменними або малописьменними. Замість підпису вони прикладали руку: легенько пофарбувавши палець чи кілька пальців, притискали їх до паперу. Як і почерк, відбитки рук дуже різняться, адже в природі немає двох осіб, у яких би візерунок тонких ліній на пальцях точнісінько повторювався. Тому відбиток пальців на папері вважали не тільки рівноцінною, а й надійною заміною підпису. Коли людина мусила ставити на документі відбиток пальця чи кисті руки, це і називали «прикласти руку».

У сучасному розумінні такий вислів означає взяти участь у чомусь, бути причетним до чогось.

249. Фразеологізм Принцеса на горошині

Походженням цей фразеологізм завдячує однойменній казці Г.-Х. Андерсена. Один королевич захотів одружитися із справжньою принцесою. Для цього серед усіх дівчат він шукав найтендітнішу і найделікатнішу, влаштовуючи їм випробування: претендентка мала переночувати в палаці на ліжку, застеленому 12 матрацами і 12 перинами, під які принц потай поклав горошину. Більшість принцес її не відчуло, і лише одна вранці поскаржилася, що й на хвилинку не змогла заснути, бо щось їй страшно муляло, і вона натерла синці на всьому тілі. Саме її королевич обрав за наречену.

Фразеологізм «принцеса на горошині» вживають тоді, коли йдеться про людину розніжену, яка болісно сприймає навіть найменші труднощі.

250. Фразеологізм Притча во язицех

Вислів походить із Біблії (Псалми, 44:14): «Зробив Бог вас притчею во язицех, предметом покивання головою в чужоземців».

У сучасному мовленні фразеологізм «притча во язицех» розуміють як предмет розмов, сенсацію; те, що стало загальновідомим, про що всі жартома або з осудом говорять.

251. Фразеологізм Прокатати на вороних

Фразеологізм пов'язаний із голосуванням. У давнину на виборах у скриньки з іменами претендентів кидали кульки — бали (звідси і слово «балотування»). Білі кульки означали «за», чорні — «проти». А оскільки раніше чорний колір (переважно масть коней) називали вороним, та за чорними кульками для голосування також закріпилася ця назва.

Прокатати на вороних — означає проголосувати за якусь особу чорними кульками, тобто провалити на виборах.

252. Фразеологізм Прокрустове ложе

В одному з грецьких міфів розповідається про розбійника Полипемона на прізвисько Прокруст, що в перекладі означає «розтягувач». Усіх, хто до нього приходив, він укладав на своє ліжко. Розбійник відрубав ноги тим, для кого це ліжко було коротким, а для кого довгим — розтягував ноги.

Фразеологізм «прокрустове ложе» характеризує надумане мірило, під яке насильно підганяють факти дійсності.

253. Фразеологізм Прометеїв вогонь. Прометееві муки

Прометей — титан, могутній герой давньогрецьких міфів. Його образ та ім'я набули поширення в європейських літературах і фразеологізмах.

Пожалівши людей, які не знали вогню і були безпорадні у боротьбі з природними стихіями, Прометей викрав у богів полум'я і передав його смертним. За це верховний бог засудив титана на страшну муку: його прикували до скелі у Кавказьких горах, і щодня велетенський орел шматував тіло і викльовував печінку. Уночі рани загоювались, і на ранок тіло було готове до нових мук.

Згодом могутній Геракл звільнив страдника за наказом Зевса, захопленого витримкою і мужністю

Прометея.

Вислів «прометеїв вогонь» уживають тоді, коли характеризують дух благородства, мужності і таланту, а «прометеєві муки», коли йдеться про страждання в ім'я високої мети.

254. Фразеологізм Проти рожна перти (йти)

Рожен — гострий кілок. Вислів має біблійне походження. У Діяннях апостолів розповідається, що Савл, який був гонителем християн, почув голос із неба: «Савле! Чому ти переслідуєш мене?». Він сказав: «Хто ти, Господи?». На що Господь відповів: «Я Ісус, якого ти переслідуєш. Важко тобі йти проти рожна», тобто протистояти значно могутнішій силі — Богові.

Із часом фразеологізм «проти рожна перти» набув позитивно-оцінного значення: бути відважним, виступати проти великої сили.

255. Фразеологізм Проходити червоною ниткою (стрічкою)

Цей вираз прийшов у мовлення багатьох народів від англійських моряків. Із 1776 р. на фабриках у канати англійського військового флоту по всій довжині вплітали червону нитку, щоб запобігти крадіжці. Хоч би який шмат канату відрізали злодії, відразу видно, що він флотський.

Нині червоною ниткою називають наскрізну думку, намір, який проходить через увесь виступ оратора, статтю, літературний чи кінематографічний твір.

256. Фразеологізм Прочитати від дошки до дошки

Цей фразеологізм пов'язаний із книгою. У давнину книги писали від руки на пергаменті (спеціально вичищеній шкірі козенят, ягнят і телят). Вони були значні обсягом та мали велику вагу і цінність. Для зручності пергаментний злиток вкладали в оправу з двох дощок, обтягнутих шкірою. Часто така оправа була прикрашена коштовностями (особливо церковні книги) і застібалась на замок-застібку. Прочитати всю книгу від початку до кінця, нічого не пропускаючи, значить прочитати від дошки до дошки, від А до Я.

257. Фразеологізм Пташине молоко

Давні греки вважали, що на острові Самос є все, чого душа забажає. Щоб наголосити на його багатстві, до довжелезного списку тварин і рослин, страв і напоїв додавали пташине молоко, якого в принципі не існувало.

У жартівливому плані вислів означає що-небудь найвишуканіше, найбажаніше. Коли говорять: хіба що пташиного молока немає, — мають на увазі значний достаток, розкіш чи величезне розмаїття.

258. Фразеологізм Пуп землі

У широкому розумінні пуп — центр, основа всього. Фольклорні твори, основані на Талмуді (збірнику догматичних релігійно-естетичних і правових законоположень іудаїзму) стверджують, що у центрі землі, тобто світу, лежить Палестина. У її центрі стоїть місто Єрусалим, у центрі нього — храм, у центрі храму — вівтар (святая святих), а в центрі вівтаря — камінь перед ковчегом завіту, на якому викарбувано заповіді, дані Богом Мойсееві. Саме з цього каменю, кинутого Богом у море, почалося створення світу. Існує й інша версія: Бог закрив цим каменем отвір безодні, водного хаосу.

Фразеологізм «пуп землі» часто вживають в іронічному значенні для характеристики людини, яка без підстав претендує на головну роль у чомусь, вважає, що всі оточуючі мають зосередити увагу саме на ній.

259. Фразеологізм Пускати на вітер

Згідно з народним повір'ям, вітер має душу і велику силу. Щоб його задобрити, аби не був руйнівним, люди «підгодовували» вітер, тобто приносили жертви: хліб, м'ясо, залишки святкових страв, крупи, борошно тощо. Усе це кидали назустріч вітрові у надії, що той не нашкодить.

Із часом погляди змінилися: стали вважати, що все, пущене на вітер, — це легковажне, марно втрачене.

Фразеологічний зворот «пускати на вітер» нині означає ще й не берегти, не примножувати, не оцінювати належним чином, а пускати слова на вітер — даремно говорити, обіцяти нереальне, недотримувати слова.

260. Фразеологізм Пута Гіменей

Гіменей — син античних богів Діоніса та Афродіти, покровитель подружжя і шлюбу. За одним із міфів, він співець і музикант, який раптово помер на весіллі Діоніса (варіант: втратив голос). Його ім'ям названо урочисту весільну пісню на честь молодих. Згідно з переказом, Гіменей воскресили. Його зображували у вигляді вродливого юнака із запаленим смолоскипом та гірляндою квітів; за переконанням давніх людей, слабке полум'я смолоскипа під час весілля — нещаслива прикмета для молодого подружжя. Оскільки пута — це ланцюг, яким зв'язували людей чи тварин, шлюбні зв'язки почали називати путами Гіменей.

Вислів «пута Гіменей» означає «подружні зв'язки».

261. Фразеологізм П'ята колона

Фразеологізм належить генералу іспанської армії Е. Молю. Восени 1936 року під час наступу франкістів на Мадрид він звернувся по радіо до населення столиці, заявивши, що, крім чотирьох іспанських армійських колон, ще є п'ята колона, яка здійснює в місті підривну шпигунську роботу. Відтоді п'ятою колоною називають шпигунів, диверсантів, людей, які займаються підривною, антидержавною діяльністю в країні.

262. Фразеологізм Ріг достатку

За давньогрецькими міфами, в дитинстві Зевса виховували на острові Крит. Вигодовували майбутнього верховного бога молоком кози Амалфеї, доглядали його німфи. Якось Амалфея зламала собі ріг, німфа наповнила його плодами і подала маленькому Зевсу. За це він подарував ріг німфам, пообіцявши, що з нього з'являтиметься все, що їм забажається. Так виник вислів «ріг достатку», що означає велике розмаїття, багатство.

263. Фразеологізм Робити з мухи слона

Давньогрецький сатирик Лукіан в одному зі своїх творів писав: «Я ще багато міг би говорити, але уриваю своє слово, щоб ніхто не подумав, ніби я, як кажуть, роблю з мухи слона». Тепер фразу вживають, коли хочуть висміяти чиєсь намагання надати великого значення якому-небудь дріб'язку.

264. Фразеологізм Родинне вогнище

Покровителькою домашнього вогнища, сім'ї в античних греків була богиня Гестія — сестра Зевса. Вона ніколи не залишала Олімпу, дала обіцянку зберігати дівоцтво і не мала власної родини, хоча сама стояла на сторожі сімейного добробуту, щастя. Гестію шанували в кожному домі та в кожній святині, в усіх молитвах згадували її ім'я. Під захистом цієї богині перебували діти, сироти, молода сім'я. Якщо прибулець, гість чи утікач не мав певності, що його гостинно зустрінуть, йому варто було лише доторкнутися до краю вогнища, і з цієї миті він перебував під захистом богів.

У кожному місті пломеніло священне вогнище Гестії. Якщо хтось виїздив із дому, то просив богиню допомогти йому щасливо повернутися до рідного порога; коли повертався, вітав її подячною молитвою. Люди, які засновували нові колонії, брали з собою полум'я з вогнища Гестії як символ єдності з рідним містом.

Донині зберігся вислів «родинне (домашнє, сімейне) вогнище», який зрозумілий для всіх: сім'я, оселя, родина.

265. Фразеологізм Розверзлися хлябі небесні

Вираз пов'язаний із біблейським переказом про Всесвітній потоп, уміщеним у Книзі Буття. Коли Бог побачив, що велика розпуста опанувала людьми і думки їхні були пройняті злом, він вирішив стерти

їх з лица землі, залишивши тільки праведного Ноя з його родиною. Тоді розверзлися хлябі небесні і впродовж сорока днів і Бог наслав на землю страшенну зливу, що не вщухала і вкрила водою весь суходіл.

На території України майже 1000 років користувалися Бібліями, перекладеними старослов'янською та церковнослов'янською мовами (українською її почали перекладати наприкінці XIX ст.). Значення багатьох слів було малозрозумілим. У сучасному перекладі цей вислів звучить так: «розверзлися усі джерела великої безодні, і вікна небесні розкрилися». Отже, «хлябі» — це джерела, потоки води. Фразеологізм «розверзлися хлябі небесні» вживають у значенні: велика злива.

266. Фразеологізм Розводити демагогію

Демагогами («вождями народу») у Давній Греції називали політичних діячів демократичного напрямку. До влади вони могли прийти тільки шляхом народного голосування, тому всіляко намагалися завоювати довіру виборців, не гребуючи облудними обіцянками і лозунгами, навмисним перекрученням фактів із корисливою метою. Так слово «демагог» набуло негативного значення: особа, яка намагається обманом здобути популярність, а «демагогія» — обдурювання народу привабливими, але пустими обіцянками, перекручуванням фактів.

Розводити демагогію означає пустими, непотрібними розмовами навмисне впливати на почуття людей або дезорганізувати когось; тонко, цілеспрямовано грати на почуттях.

267. Фразеологізм Розв'язати вузол

За народним повір'ям, вузол має магічну силу, може «зав'язати» те, на що надумано. Зав'язаний вузол — перешкода, заковика, невдача. Розв'язаний вузол означає волю, спасіння, вирішення проблеми. Тому молодих після весілля пильно оглядали, щоб на них не було зав'язано жодного вузлика. Якщо пологи були тяжкі, то в хаті відчиняли всі двері та розв'язували вузли, щоб породілля легко розродилася.

Отже, розв'язати вузол — означає остаточно вирішити складне, заплутане питання, проблему.

268. Фразеологізм Розставити крапки над «і»

Цей фразеологізм є буквальною перекладом із французької. Він пов'язаний із графічною будовою літери «і», над якою ставили крапку.

Розставити крапки над «і» — означає остаточно з'ясувати, уточнити всі подробиці, довести що-небудь до логічного завершення.

269. Фразеологізм Розтікати мислю по древу

На початку давньоукраїнського літературного твору «Слово про Ігорів похід» автор звертається до свого попередника — легендарного співця Бояна, вихваляючи його стиль: «...Боян був віщим, а якщо хотів пісню творити, то розтікався мислю по древу, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами». Вираз став крилатим, але в сучасному розумінні набув дещо негативного значення: довго, детально, інколи беззмістовно, розмірковувати, розтлумачувати.

270. Фразеологізм Рукою подати

У давнину як еталони мір люди використовували найдоступніші засоби: пальці руки чи ноги, лікоть, довжину кроку. Досі українці послуговуються висловами «на палець», «на ніготь», «ні на крок».

Фразеологізм «рукою подати» означає відстань у довжину руки, тобто дуже близько.

271. Фразеологізм Сади Семірамід

Грецькі історики у своїх творах розповідали, що легендарна асирійська цариця Семіраміда побудувала у Вавилоні висячі сади, які росли не на землі, а на спеціально зведених мурах. Ця споруда вражала сучасників величчю, тому і стала одним із семи чудес світу.

У переносному значенні «сади Семірамід» — щось грандіозне, прекрасне, величаве.

272. Фразеологізм Самозакоханий Нарцис

У давньогрецьких міфах збереглася історія про сина бога річок Дефіса і наяди Ліріони, прекрасного юнака на ім'я Нарцис. Він був надзвичайно вродливий. Якось Нарцис побачив у річці своє відображення, закохався в нього і помер від кохання. Боги перетворили його на нарциса. У переносному значенні «нарцис» — самозакохана людина; особа, яка милується собою.

273. Фразеологізм Свята простота

Автор цього іронічного вислову — чеський теолог-патріот Ян Гус (1369—1415). Він виступав за реформування католицької церкви, яка погрузла в хабарництво та прагненні збагатитися, і захист чеської культури від німецького впливу. За це церковний собор проголосив його єретиком (віровідступником і небезпечним ворогом церкви) і засудив до спалення на вогнищі. Чекаючи смерті, приречений помітив стареньку селянку, яка, побачивши, що вогнище погано розгорається, принесла в нього сухе поліно. «О свята простота», — з гіркою усмішкою вигукнув Ян Гус, адже селянка, за щастя якої він боровся, із найкращими намірами служила його ворогам. Наївних людей, які через своє невігластво не знають, що роблять, називають святою простотою.

274. Фразеологізм Сезам, відчинись!

Це один із численних казкових фразеологізмів. Головний герой казки «Алі Баба і сорок розбійників» пішов у ліс по дрова, і випадково побачив, як 40 розбійників попрямували до печери, двері якої відчинилися на слова отамана: «Сезам, відчинись!». Алі Баба, скориставшись чарівним заклинанням, зайшов у печеру і знайшов скарби, награвовані розбійниками. У переносному значенні вислів «Сезам, відчинись!» уживають, коли йдеться про ключ до розв'язання проблеми, подолання перешкод, здійснення заповітних мрій; приємну несподіванку.

275. Фразеологізм Синя Борода

Життя фразеологізму дала казка Ш. Перро «Рауль, лицар Синя Борода». Кровожерний лицар, котрий мав синю бороду, убив шістьох дружин за те, що вони, порушуючи заборону, відмикали двері в кімнату, яка слугувала місцем убивств.

Нині вислів «синя борода» використовують у значенні ревнивий чоловік, який жорстоко ставиться до дружини.

276. Фразеологізм Сізіфова праця

За давньогрецьким міфом, боги прирекли Сізіфа — спритного і хитрого царя міста Коринф — за всі його злочини на страшну кару. Він мав вічно котити на круту гору важкий камінь. І тільки-но брила торкалася вершини гори, вона виривалася із рук Сізіфа і летіла у прірву. Знову й знову, заточуючись і спотикаючись, приречений на вічну працю, цар мусив спускатися за каменем униз і все починати спочатку.

Сізіфовою працею називають безплідну, важку, нескінченну роботу.

277. Фразеологізм Сіль землі

У Євангелії зафіксовано слова Ісуса Христа, звернені до учнів:

«Ви — сіль землі!». Цей вислів уживають у значенні: найкращі, найвидатніші представники народу; добірна частина певного товариства.

278. Фразеологізм Сіль тобі в очі

Згідно з народними уявленнями, сіль має магичну силу. З нею пов'язано чимало повір'їв і обрядів. Особливі чарівні та цілющі властивості сіль має у Чистий четвер перед Великоднем. Її змішували з хлібною закваскою, пропалювали у вогні, товкли, просіювали і використовували як ліки. Щоб захиститись від зурочень, нею мазали обличчя, промовляючи: «Хай сіль не сиплеться в очі, щоб мене ніхто не зурочив». Шматочок хліба і грудочку солі носили при собі як оберіг від злих духів. Сіль

святили на Великдень, і лише нею приправляли свячені страви. На столі сіль завжди тримали закритою; береглися, аби її не розсипати, бо це віщувало сварку, але якщо це сталося, потрібно зверху посипати цукром. Сіль клали на вікно, щоб вона вбирала негативну енергію, особливо, коли у хаті було нехрещене немовля. Гріхом вважалося ставати ногою на сіль. Із нею виконували магичні дії. Вислів «сіль тобі в очі» — усталена форма застереження від зурочення.

279. Фразеологізм Сім п'ятниць на тиждень

У дохристиянські часи на українських землях саме п'ятниця, а не неділя, була святковим днем, коли селяни відпочивали від тяжкої праці. Щоп'ятниці в селах відбувалися ярмарки. У цей день люди купували, продавали, позичали гроші, сплачували борги, розважалися.

Отже, той, хто кожен день вважає п'ятницею, — людина несерйозна, непрацьовита, всі думки в неї крутяться навколо розваг. Про того, хто часто змінює погляди, не має постійної думки, кажуть, що в нього сім п'ятниць на тиждень.

280. Фразеологізм Сім смертних гріхів

Смертний гріх — це гріх, який не можна спокутати. Люди, які вчинили його, приречені на вічну муку. Всього у Святому Письмі названо сім таких гріхів: заздрість, скупість, ненажерливість, гордощі, гнів, зневіру, розпусту.

Сім смертних гріхів — страшні вчинки і великі вади, які не можна пробачити.

281. Фразеологізм Сісти на свого коня

У мові пращурів «сісти на свого коня» означало йти воювати. Кінь для воїна був надією, вірним товаришем, від якого залежало його життя. Втратити коня на полі бою фактично означало вірну смерть.

Нині вислови «сісти на коня», «бути на коні» розуміють як перебувати в доброму, вигідному становищі; бути на високому рівні, із захопленням працювати.

282. Фразеологізм Сказати в добрий час

В українській мові виразів зі словом «час» або «година» багато. Вони стали звичними, хоча початкове значення деяких стерлося.

«У добрий час!» — кажуть, коли проводжають когось у далеку дорогу. У цьому побажанні збереглося давнє значення слова

«час»: пора. Вважали, якщо мандрівник вирушить у добру пору, його подорож буде спокійною та вдалою, і жодні злі сили не стануть на заваді.

Фразеологізм «сказати в добрий час» оснований на повір'ї, що в добрий час (годину) можна говорити все, що забажаєш, а в лихий краще помовчати, бо слова можуть обернутися неприємностями в житті.

Нині вислів «сказати в добрий час» уживають для запобігання зуроченню когось або чогось.

283. Фразеологізм Скатертю дорога

Такі слова у давнину означали побажання гладенького шляху і щасливої дороги. Порівняння дороги і тканини (скатертину, полотно, рушник, хустка) та розуміння їх як чогось рівного були звичними.

Будь-яку дорогу, що веде в дальню сторону, порівнювали з радісним полотном.

Однак із часом добре побажання «скатертю дорога», як і багато інших фразеологізмів, змінило значення на протилежне. Тепер його вживають, коли хочуть прогнати когось, сказати, що за ним не шкодуватимуть, побажати зла.

284. Фразеологізм Скільки літ, скільки зим!

Сучасні люди, говорячи про час, основною його одиницею вважають годину. Проте для наших пращурів мірилом часу і життя було протиставлення світла і темряви. Їх межами визначалися пори року і частини доби. Весну — носія світла і тепла — протиставляли зимі — носію темряви і холоду, світлий день — темній ночі.

Давні слов'яни поділяли рік не на чотири пори року, а на три. Весну і літо поєднували як світлу теплу пору. Не випадково слово «літо» зберегло значення «рік». У цій двозначності відображено боротьбу між світлом і темрявою: холодну пору року в літочисленні не враховують, отже, світло перемагає темряву. Рахунок за «літами», а не за «зимами» відомий у багатьох країнах. Вітання «скільки літ, скільки зим!» уживають при зустрічі люди, які давно не бачилися.

285. Фразеологізм Скривитися як середа на п'ятницю

Дивний фразеологізм виник на ґрунті православної традиції постити у середу і п'ятницю. У ці дні не їли скоромного, тобто молочного і м'ясного. У п'ятницю постили строгіше, ніж у середу. Тому і кривиться середа на п'ятницю, бо їй заздрісно.

У переносному значенні вислів «скривитися як середа на п'ятницю» означає перекосити обличчя від болю, чогось несмачного чи від неприємних новин.

286. Фразеологізм Скриня Пандори

У давньогрецьких міфах ідеться про те, що колись люди жили, не знаючи горя, хвороб, старості, доки Прометей не вкрав у богів вогонь. За це розгніваний Зевс послав на землю красиву, але нерозумну жінку — Пандору, яка вийшла заміж за Прометеевого брата Епіметея. Вона отримала від головного бога Олімпу іменну скриньку із суворою заборонаю відкривати її. Та розпалена цікавістю, Пандора відчинила скриньку: звідти висипались Старість, Хвороби, Безумство, Злість, Пристрасті та інші нещастя, що можуть переслідувати людей.

Вислів «скриня Пандори» означає джерело нещастя, лиха, біди.

287. Фразеологізм Скуштувати гарбузової каші

Існує багато легенд, казок, обрядів, пов'язаних із символічними значеннями рослин. Те, що гарбуз став символом відмови, має суто практичне підґрунтя. Вживання гарбузових страв заспокійливо діє на організм, стримує статевий потяг. Імовірно, що юнак, якому на сватанні давали гарбуза замість рушників, мусив якось і пригоститися ним (гарбузовою кашею чи шматком печеного гарбуза), унаслідок чого інтерес до дівчини пропадав. Це було не образливо, а тактовно й мудро.

Фразеологізм «скуштувати гарбузової каші» означає дістати відмову при сватанні, залицянні.

288. Фразеологізм Слава Герострата

Одним із семи чудес світу давні греки вважали знаменитий храм богині Артеміді в Ефесі. Та він згорів, бо його підпалив честолюбний Герострат. На суді він пояснив, що дуже хотів прославитися, зробити своє ім'я безсмертним. Не маючи жодних талантів, Герострат вигадав такий ганебний спосіб стати відомим.

Суд виніс палієві смертний вирок, а мешканцям міста Ефес було заборонено навіть згадувати його ім'я, щоб стерти пам'ять про злочинця назавжди. Та один грецький історик порушив заборону: від нього наступні покоління дізналися про страшні діяння Герострата.

Фразеологізм «слава Герострата» вживають стосовно людей, які стали відомими через свої найганебніші вчинки, злочини.

289. Фразеологізм Служити мамоні

Мамона — бог багатства, ідол, якому поклонялися давні сирійці, прагнучи золота, збагачення. Про нього згадано в Євангелії словами Ісуса Христа: «не можете служити Богу і мамоні»; тут мамона — ідол, який уособлював грошолобство і здирство.

У сучасній мові мамона — синонім багатства, грошей; «служити мамоні» — значить прагнути до збагачення, дбати лише про матеріальні цінності.

290. Фразеологізм Собача спека

Вислів пов'язують із античним міфом про пастуха Ікарія. Після загибелі Ікарія його собаку Меру бог Діоніс перетворив у сузір'я Великого Пса, головну зірку якого назвали Сиріусом (давня назва —

«пес», «собака»). У небі над Грецією Сиріус можна було спостерігати тільки в найспекотнішу пору. Це сузір'я розміщене найближче до сонця. Давні греки вважали, що спека йде саме від цієї зірки, тому спекотну погоду почали називати собачою спекою. Це значення вислів зберіг і дотепер.

291. Фразеологізм Сократівське чоло

Сократ — давньогрецький філософ, який жив у IV ст. до н. е. Його усні діалоги в Афінах відзначалися гострою іронією, умінням вести полеміку і переконувати. Сократ мав широке чоло, яке круто виступало над обличчям. Сучасники і численні учні шанували його за невтомний дослідницький розум, мудрість, дотепність. Та можновладці визнали Сократові промови небезпечними і на суді ухвалили смертний вирок. Він помер, випивши отруту. Ім'я філософа стало уособленням розуму, а фразеологізмом «сократівське чоло» характеризують розумних, освічених людей.

292. Фразеологізм Соломон мудрий

Соломон — цар Ізраїльсько-юдейської держави. Щойно посівши престол, він одразу приніс Богові жертву. Наступної ночі Бог з'явився Соломонові уві сні й сказав: «Прохай, що тобі дати?». Соломон відповів: «Ти призначив мене царем над великим народом, а я ще такий молодий і недосвідчений. Дай мені мудрості, щоб я міг справедливо судити народ». Бог здійснив Соломонове бажання. Відтоді справедливий правитель прийняв багато мудрих рішень. Коли хочуть відзначити чийсь мудрість, його порівнюють із Соломоном.

293. Фразеологізм Спалити кораблі (мости)

Із давніх-давен вислів «спалити кораблі» вживали тільки в прямому значенні. Щоб не дати ворогам у скрутну хвилину скористатися відступом і ускладнити їм погоню, переможені часто спалювали за собою кораблі і мости. З часом вислів «спалити кораблі» переосмислили і він набув переносного значення: зробити важливий, рішучий крок; упевнено, сміливо і назавжди порвати з минулим; унеможливити повернення до минулого.

294. Фразеологізм Спартанський спосіб життя

Спарта — давньогрецька держава, що у V ст. до н. е. завоювала багато народів. Це змушувало спартанців постійно бути у бойовій готовності. Дітей вони виховували як майбутніх воїнів — загартованих, вправних, витривалих, здатних обійтися без багатьох вигод, комфорту, що терпляче переносять усі фізичні випробування. Винахідливість, кмітливість, вправність, хоробрість і стійкість — риси людини, яка дотримується спартанського способу життя. Завдяки такому вихованню спартанці залишили помітний слід в історії. Тепер фразеологізмом «спартанський спосіб життя» характеризують уміння обходитися мінімальними вигодами, стриманість, строгість і аскетичність.

295. Фразеологізм Співати дифірамби

У Давній Греції дифірамбами називали обрядові пісні, які виконували хором на свято збирання врожаю винограду. У них поєднувалася поезія, музика, танці, міміка. Ці пісні прославляли бога рослинності, родючості, вологи, виноградарства. У наш час вислів «співати дифірамби» вживають в іншому значенні: незаслужено вихвалити, перебільшено славословити.

296. Фразеологізм Спіймати жар-птицю

Назва казкового птаха Жар-птиці пов'язана з вогнем, полум'ям. Вогонь, подарований людям Прометеєм, давав їжу, тепло, охороняв від хижаків. Можливо, поклоніння вогню і породило легенди

про птицю щастя «із золотим і срібним пір'ям». Жар-птиця — це символ невловимого щастя. Фразеологізм «спіймати жар-птицю» означає стати щасливим, досягти чогось значного.

297. Фразеологізм Стоїчний характер

Фразеологізм «стоїчний характер» зберігає пряме значення. Так кажуть про людей здатних переносити важкі випробування.

Стоїки — послідовники філософської школи Стоя, що існувала в античних Афінах. Вищу стоїчну мудрість вони вбачали в тому, щоб у всіх доленосних моментах зберігати витримку, залишатися байдужим до болю й смерті, бути вільним від забобонів.

298. Фразеологізм Стояти на смерть

Вислів «стояти на смерть» приписують російському полководцю М. Кутузову (1745—1813), герою війни 1812 р. з Наполеоном. Після відступу з Москви він готувався до рішучого контрнаступу. Під селом Тарутіно М. Кутузов сказав своїм солдатам та офіцерам: «Тепер ні кроку назад. Стояти на смерть!». Відтоді цей вислів увійшов у мовлення і тексти багатьох літературних творів.

Стояти на смерть означає обстоювати свої погляди, ідеї, боротися до кінця.

299. Фразеологізм Стояти над безоднею

Бездня, за українським повір'ям, — це великий, недосяжної глибини яр, у якому живуть бездонники (потворні істоти, які здаються неживими, але якщо порушити їхній спокій, виривають дерева, перекочують валуни, риють ями або насилають хвороби). Усе, що потрапляє в безодню, пропадає навіки.

У давнину влаштовували ритуальні процесії до таких прірв, у яких з-під землі били джерела. Їхню воду вважали чарівною. Безодень було чимало, їх знаходили переважно в лісі у важкодоступних глухих місцинах, подорож до яких була пов'язана з багатьма небезпеками. Напевно, тому і з'явилися вислови «штовхати в прірву (безодню)» — діями, вчинками доводити кого-небудь до небажаних, трагічних наслідків або загибелі; «впасти в безодню» — безслідно шезнути; «стояти над безоднею» — перебувати в дуже тяжкому стані, під загрозою смерті.

300. Фразеологізм Страшне перо не в гусака

У давнину писали гусячими перами. Письменних людей було не багато, та й серед них не всі відзначалися високою культурою і чесністю. Вони могли неславити, обмовляти того, хто їм заважав, писати доноси і скарги. У таких руках перо ставало справді страшним.

Тоді й народився вислів «страшне перо не в гусака...», а в дурака і нечестивця.

301. Фразеологізм Страшний суд

За Біблією, Ісус Христос вдруге прийде на землю, щоб судити людей за їхні гріхи. Із цим пов'язано чимало народних вірувань. Коли настане Страшний суд, тоді вся земля горітиме, вода кипітиме, а небо скотиться в клубочок і впаде додолу. Мертві повстануть із ям своїх, і всі вони будуть тридцяти літами: і старе, і мале, хто б яким помер. Про Страшний суд складено чимало пісень та оповідок, покликаних пробудити в людській душі благоговійний страх і каяття.

У переносному значенні «страшний суд» — це страшні, несприятливі обставини (стихійне лихо, безладдя, колотнеча тощо).

302. Фразеологізм Стріли Амура (Купідона)

Амур (Купідон) — у римській міфології божество кохання, що відповідає грецькому Еросові. Це син богині кохання і краси Венери, маленький вродливий крилатий хлопчик, веселий, кмітливий і меткий бешкетник, який завжди носив із собою лук і сагайдак із золотими стрілами. Непомітно для інших він вражав ними серця людей і богів, чим викликав кохання або загибель.

Про людину, яка закохалася, кажуть, що її вразили стріли Амура (Купідона).

303. Фразеологізм Суєта суєт (марнота марнот)

Походження фразеологізму біблійне. У Книзі Екклесіяста або Проповідника, мудрий Соломон розмірковує про сенс людського життя. Він доходить висновку, що ні багатство, ні праця, ні веселощі, ні мистецтво не є найважливішими у житті, бо жоден з їхніх плодів людина не зможе забрати із собою, коли помре. Усе це «суєта суєт», на яку ми марнуємо своє життя замість того, щоб радіти своїй роботі і служити Богові.

Фразеологізм «суєта суєт» означає те, що позбавлене будь-якої вартості, будь-якого значення.

304. Фразеологізм Сьома вода на киселі

Кисіль — драглистий десерт із фруктово-ягідного сиропу чи молока. До появи крохмалю для загущення киселю використовували добре промите борошно. Вода, якою його промивали всьоме, була майже чистою: усе забирала з собою попередня вода. Отже, у сьомій воді так мало від улюбленої народної страви — киселю, як у далекого родича споріднених рис із певною людиною. Сьомою водою на киселі називають дуже далеких родичів.

305. Фразеологізм Тайна вечеря

Вислів має біблійне походження. У четвер перед іудейським святом Пасхи Ісус Христос зібрав своїх дванадцятьох учнів-апостолів на вечерю. Він помив ноги кожному і мовив: «Ви чисті, але не всі». Нечистим був Іуда (Юда). Він не вірив у Ісуса як Сина Божого, тому й не був очищений від гріхів своїх. Та Ісус обмив і йому ноги, цими діями показавши приклад любові й покорі. За вечерю, знаючи, що його переслідують і скоро стратять, Христос розповів апостолам, яких страшних страждань Йому доведеться зазнати, і що Він воскресне на третій день. Саме цю вечерю у християнстві називають Тайною.

Фразеологізм «тайна вечеря» вживають на позначення таємних зустрічей, зібрань людей, серед яких можуть бути односторонні й відступники.

306. Фразеологізм Танталові муки

За античним міфом, син бога Зевса Тантал був дуже пихатим, гордовитим, за що боги покарали його — кинули у підземелля. Там, стоячи по горло у воді, він не міг утамувати спрагу, бо щойно хотів напитися, як вода відступала від його ніг; побачивши соковиті плоди, не міг їх з'їсти, бо тільки-но простягав руку, щоб зірвати плід, як гілки піднімалися вгору. Спрага і голод були нестерпною мукою для Тантала.

Тому, коли хтось терпить страшні страждання через неможливість досягти бажаної мети, вживають фразеологізм «танталові муки».

307. Фразеологізм Танути як віск (свічка)

Бджолиному воску, з якого виготовляють ритуальні свічки, приписують властивості оберега. Його широко використовують у народній медицині, магії та ворожінні. У замовляннях віск виконує функцію примноження. У власне магичних практиках він є аналогом серця, що тане від кохання, тому на воскові ворожать переважно на особисте життя; передбачають майбутнє за формою воску, який захолов у воді.

Людське життя часто порівнюють із запаленою свічкою: як тане на ній віск, так тануть і роки життя, наближаючи людину до смерті.

Фразеологізм «танути як віск (свічка)» означає швидко втрачати сили, здоров'я через хворобу, горе; марніти, худнути.

308. Фразеологізм Танцювати під чужу дудку

Це один із численних фразеологізмів, життя якому дав давньогрецький байкар Езоп. У творі «Рибалка і риби» він розповідає, як одного разу риболов вирішив заманити до себе риб грою на сопілці. Та в нього нічого не вийшло, тоді він спіймав їх неводом. Дивлячись, як риби підстрибують у

сітці, рибалка сказав: «Дурненькі, коли я грав, то ви не хотіли танцювати під музику моєї сопілки, а тепер, коли я покинув грати, ви танцюєте».

З того часу в мову увійшов фразеологізм «танцювати під чужу дудку», що означає: діяти не за власним бажанням, не зі своєї волі, постійно перебувати під чийось впливом.

309. Фразеологізм Тернистий шлях

Терен — колючий кущ із терпкими плодами.

Римські воїни перед стратою Ісуса Христа сплели вінок із тернового гілля і поклали Йому на голову. Колючки впиналися в шкіру голови, завдаючи Господу нестерпного болю. У цьому вінку Він пройшов хресний шлях на Голгофу і був розп'ятий. Тому терен став символом мук, катування, а вислів «тернистий шлях» означає страждання, дуже тяжкий шлях життя, усипаний численними тернями (колючками).

310. Фразеологізм Тисяча й одна

Фразеологізм став популярним після появи арабського збірника «Тисяча й одна ніч». У ньому вміщено понад триста казок, які Шахерезада протягом тисячі й однієї ночі розповідала своєму чоловікові-халіфу, щоб відтягти час своєї смерті. Халіф мав звичай убивати власних дружин на ранок після весілля. Та Шахерезада розповідала так захопливо і довго, що він прагнув слухати її знову й знову, тому дарував життя.

Тепер вислів «тисяча й одна» вживають, коли говорять про велику кількість чогось.

311. Фразеологізм Тіпун тобі на язык

Слово має велику силу, тому з ним обходилися дуже обережно, щоб не наврочити, не накликати неприємностей або хвороби. Побажання «тіпун тобі на язык» було дуже серйозним, оскільки носій тіпуна ставав мовчазним виконавцем волі знахаря і не міг відповідати на зло.

Тіпун — це хвороба птахів, за якої на кінчику язика з'являється хрящуватий наріст. Коли в людини на язиці з'являється щось подібне, його за аналогією називають тіпуном. Вважалося, що на тіпун хворіють нечесні люди.

Отже, знахарська формула-заклинання «тіпун тобі на язык» мала на меті карати брехунів, неправдивців. Згодом значення фразеологізму змінилося на недобре побажання кому-небудь з приводу недоречних висловлювань.

312. Фразеологізм Товкти воду в ступі

Походження вислову пов'язане з покаранням. У давнину в монастирях ченцям, які в чомусь завинили, забороняли виходити з келії і примушували їх з ранку до вечора товкти воду в ступі. Така монотонна робота виховувала смирення, витримку, терпіння, проте не давала жодного практичного результату.

Товкти воду в ступі — означає займатися непотрібною працею, марно гаяти час або безрезультатно говорити одне й те саме.

313. Фразеологізм Топтати ряс

Ряс іздавна вважали провісником весни. Люди поспішали на узлісся, де ріс ряс, щоб босоніж, пританцювуючи, накликати: «Топчу, топчу ряс. Дай, Боже, того року діждати і ряс потоптати!». Це означало, що людина, котра доторкнеться до живої природи, оздоровиться, набереться життєвої сили, щоб дожити до наступної весни. З часом обряд відійшов у минуле, а фразеологізм набув значення: жити, ходити по землі, тобто діждатися того дня, коли можна буде «топтати ряс». А про того, хто помирав, казали: йому вже не топтати рясту.

314. Фразеологізм Три грації

У давніх римлян три грації — це богині молодості, принадності, веселості, яких зображували у вигляді трьох чарівних дівчат. Вони стали символами жіночої краси.

У переносному значенні «три грації» означає «красуні».

315. Фразеологізм Тридев'яте царство

Фразою про тридев'яте царство починається багато казок, проте в жодній не сказано точно, де воно було і хто ним правив. Насправді тридев'ять — це три по дев'ять, тобто двадцять сім. Отже, тридев'яте царство — якась далека країна. У переносному значенні цей вислів означає дуже віддалені країни, місця.

316. Фразеологізм Тридесяте царство

В українській міфології вислів «тридесяте царство», про яке йдеться у багатьох казках, — це царство мертвих. В одній із казок герой зашиває себе в шкуру корови, щоб потрапити в тридесяте царство. Це відображення прадавнього звичаю зашивати покійників у шкуру тварин. У казках про Бабу Ягу хатинка на курячих ніжках завжди повернута вхідним боком до тридесятого царства, а глухим — до царства людей, звідки приходить Іван Царевич. Ось чому Іван не може обійти хатинку, а тільки повертає її. Ця хатинка — сторожова застава на вході у потойбіччя. Перш ніж перетнути кордон із царством мертвих, герой має витримати випробування, перевірити, чи вартий він продовжувати шлях. У деяких казках тридесяте царство міститься під землею. Там є сади з родючими деревами. Також воно пов'язане з горизонтом, у ньому чути грім.

Та з часом вислів «тридесяте царство» втратив своє первісне значення і став синонімом фразеологізму «тридев'яте царство», означаючи дуже далеку країну, землю.

317. Фразеологізм Три кити

У давнину вважалося, що саме на трьох китах тримається земля. Ще в середньовічних трактатах із географії землю зображували як пласку таріль, що лежить на спинах трьох велетенських китів, які плавають у безмежному океані.

Вислів «три кити» вживають тоді, коли йдеться про основні засади чого-небудь.

318. Фразеологізм Тримати ніс за вітром

Вислів є у багатьох мовах світу. Він з'явився в часи вітрильного флоту. Рух кораблів повністю залежав від напрямку вітру і погоди на морі. У штиль моряки сиділи склавши руки і чекали вітру. А якщо дув сильний вітер у ніс корабля, то вітрила опускали і судно ставало на якір. Корабель продовжував рух за попутного вітру. Тоді, щоб не гаяти час, напинали всі вітрила, а капітан повторював команду: «Тримати ніс корабля за вітром», тобто так, щоб вітрила ловили вітер. У переносному значенні цей вислів означає пристосовуватись до обставин, відповідно змінюючи свої погляди.

319. Фразеологізм Тримати порох сухим

Фразеологізм приписують англійському полковнику Оліверу Кромвелю (1599—1658), який нібито сказав своїм військам напередодні бою з шотландцями: «Надійтесь на Бога, солдати, але порох тримайте сухим». Якщо порох намокне, він не горітиме, і солдати приречені на поразку. Кромвель закликав вояків бути в постійній готовності.

Вислів «тримати порох сухим» уживають у значенні: бути передбачливим, готовим до бою, дотримуватися правил безпеки.

320. Фразеологізм Три чисниці до смерті

Вислів постав із мовлення пряль. Чисниця — це десята частина пасма, тобто три нитки, а три чисниці — дев'ять ниток, дуже мала одиниця виміру полотна.

«Три чисниці до смерті» — так кажуть про дуже старих або безнадійно хворих людей, які скоро можуть померти.

321. Фразеологізм Троянський кінь

Вислів «троянський кінь» став крилатим завдяки Гомеровій поемі «Іліада». Греки тримали Трою в облозі дев'ять років. Здавалося, що війні не буде кінця. Одиссей запропонував узяти місто хитрістю: збудувати величезного дерев'яного коня, усередині якого сховається частина грецьких воїнів, а решті армії відступити від міста. Задум Одиссея спрацював. Зраділі відступові ворога троянці затягли дерев'яну статую коня в місто. Уночі, коли Троя вперше після облоги спала мирним сном, солдати, що були всередині коня, перебили вартових і відчинили міські ворота. Грецька армія, що переховувалася неподалік, увійшла в Трою і здобула перемогу.

Фразеологізм «троянський кінь» означає хитрий, таємний задум, підступний подарунок, який несе згубу тому, хто його отримає.

322. Фразеологізм Тягти волинку

Волинка — духовий музичний інструмент, що складається з наповненого повітрям шкіряного мішка і вставлених у нього трубочок-сопілок. Мелодії волинки одноманітні, нудні, тягучі, що й породило вислів «тягти волинку». Переносно він означає повільність у роботі, навмисне затягування справи.

323. Фразеологізм Тягнути канитель

Вислів доволі рідкісний у мовленні.

Канитель — це дуже тонкий, як нитка, витий дріт для гаптування. Ним вишивали церковні ризи (одяг для священників). Канитель витягували обценьками із розпеченого металевого дроту. Вона могла бути золотою, срібною, позолоченою чи посрібленою. Цією ниткою вишивали на оксамиті, сукні чи сап'яні (тонкій, м'якій фарбованій шкірі).

Тягнути канитель — робота дуже повільна, непродуктивна, нудна, тому цей вираз і означає гаяти час, повільно й безглуздо будь-що робити; затягувати рішення будь-чого.

324. Фразеологізм Тьху на тебе, щоб не зурочити

Плювок, що став символом безчестя та зневаги, раніше вважали сильною зброєю. Знахарі плювали на рани, щоб вони загоїлися, а Христос зцілив сліпого, змочивши його очі слиною. На Сході матері щодня турботливо обплювували дітей, щоб ті швидко росли. Колись воїни слиною змазували зброю для підсилення її боєздатності. І нині перед бійкою чи серйозною справою дехто мимоволі плює на долоні, потираючи їх перед важкою роботою. Так робили наші предки, бо були впевнені в тому, що слина допомагає від будь-якого зла, насамперед від лукавого. Плювали на біса через ліве плече, бо лівий бік вважали гріховним, неправедним. Слина мала прогнати нечистого, щоб не нашкодив і не зурочив. Наші прашури думали, що зурочити можна все на світі, особливо вразливе до зурочення найдорожче, найкраще. Тому вголос не хвалили дитину, на людях не раділи щасливим подіям у житті, уникали «злого ока». Вважали, що найчастіше зуроченню піддаються діти й породіллі, пов'язуючи це з тим, що чорт часто підміняв немовлят або викрадав їх. Невипадково про дитину, яка змінилася поведінкою (стала або покірна, або збуджена), кажуть: ніби підмінили. Якщо дитина не спить уночі, плаче, капризує, вірили, що її зурочили.

Тому щоразу, коли хочуть когось похвалити, додають фразу: «Тьху на тебе, щоб не зурочити», — ніби захищаючи об'єкти похвали від нечистого.

325. Фразеологізм Убогі духом

У Євангелії від Матвія (5:3) сказано: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне». Вислів «убогі духом», що став фразеологічним, означає людей, які відчують і усвідомлюють гріхи та душевні недоліки. Вони пам'ятають, що без помочі Божої нічого доброго самі зробити не можуть, а тому

нічим не хваляться і не пишаються ні перед Богом, ні перед людьми. Це — люди смиренні, негорді, інколи недалекі розумом.

326. Фразеологізм Умивати руки

В обрядах багатьох східних народів існував ритуал обмивання рук. Наприклад, у мусульман — перед намазом, у євреїв — перед якимось священним дійством. Люди мили руки, щоб очиститися від гріха. Згодом ця дія стала символізувати невинуватість людини: у суді звинувачений умивав руки, стверджуючи цим, що до злочину він не причетний, його руки чисті. Про цей звичай згадано в Євангелії. Пілат, віддаючи Ісуса на розправу, умив руки і сказав: «Не винен я у крові праведника цього».

Коли йдеться про ухилення од відповідальності, говорять: я умиваю руки.

327. Фразеологізм У поті чола

Вислів походить із Біблії. Після того, як Адам і Єва скуштували заборонений плід із Дерева пізнання добра і зла, Бог розгнівався, вигнав їх із раю і сказав Адаму: «У поті чола свого їстимеш хліб свій». В Едемському саду перші люди мали вдосталь їжі і не мусили ні про що дбати. Після вигнання з раю Адам мав тяжко працювати, щоб прогодувати себе і сім'ю.

Вислів «у поті чола» означає важку працю, виснажливу повсякденну роботу, великі труднощі.

328. Фразеологізм У свинячий голос

У давнину свиней не тримали в хлівах, а виганяли пастися, як корів. Жадібні тварини часто поверталися додому вночі й подавали свинячий голос — рохкали, вищали.

У свинячий голос — означає дуже пізно.

329. Фразеологізм Усе своє ношу із собою

Авторство цього крилатого вислову приписують грецькому філософу Біанту, який жив у VI ст. до н. е. Рятуючись від нападу перського царя Кіра, населення залишило місто Пріена, забравши із собою все майно. А Біант — один із семи мудреців — пішов з міста без речей. Коли його запитали, чому він нічого не взяв, філософ відповів: «Усе своє ношу з собою». Цим він ствердив, що на відміну від матеріальних цінностей, духовні й інтелектуальні надбання завжди цінніші, важливіші й потрібніші для людини.

330. Фразеологізм У чужий монастир зі своїм уставом не сунься

Колись розпорядок монастирського життя визначався уставами. Кожна обитель мала власний устав, деякі навіть судовий, за яким самостійно судили своїх людей за їхні гріхи.

Переносне значення виразу «у чужий монастир зі своїм уставом не сунься»: потрібно виконувати встановлені правила, звичаї в суспільстві, чужому домі, а не встановлювати власні.

331. Фразеологізм Хід конем

Фразеологізм походить із мови шахістів. Усі шахові фігури пересувають на дошці тільки прямо, і лише кінь ходить лаmanoю у формі літери «Г». Тому його удари часто бувають неочікуваними для суперника.

Ця особливість породила переносне значення вислову «хід конем»: хитро задуманий удар, маневр у будь-якій боротьбі.

332. Фразеологізм Ходити козирем

У вислові йдеться не про картярську гру, а про ходу. Можна ходити королем, павичем, індіком, а можна козирем. Ще в Київській Русі бояри, на відміну від простолюду, пришивали до коміра святкового каптана ще один комір, гаптований сріблом, золотом і діамантами, який називали козирем. Козир поважно стримів, надаючи поставі боярина гордовитості.

Отже, ходити козирем — триматися зверху, гордовито, пихато, а козиряти — хвастатись чим-небудь, користуватись перевагою.

333. Фразеологізм Хома невірний

У Євангелії розповідається, як апостол Хома, коли йому розповіли про воскресіння розіп'ятого Ісуса, заявив: «Якщо я не побачу на руках Його ран від цвяхів і не доторкнуся рукою до ран Його... не повірю». Тоді з'явився Христос і дорікнув йому, назвавши невірним.

Тому Хома невірний — людина, яку важко примусити повірити комусь або у щось.

334. Фразеологізм Хоч кілок на голові теши

В українській міфології кілок був здебільшого оберегом. У магії та обрядах використовували кілки, витесані з дерева, яке саме по собі було оберегом, найчастіше осики, бузини або колючих порід, особливо з терну. Кілок оберігав людину від нечистої сили. Ним «заколювали» хвороби. Наприклад, у народній медицині існує звичай забивати кілочком у дерево нігті й волосся дитини, яка хворіє на епілепсію, надіючись, що дитина «переросте» хворобу.

Фразеологізм «хоч кілок на голові теши» вживають для характеристики нерозумної, впертої, настирливої людини. Імовірно, такі якості давні слов'яни вважали проявом хвороби.

335. Фразеологізм Циклопічна споруда

Циклоп (круглоокий) — персонаж давньогрецьких міфів — бридкий одноокий велетень-людоджер. У поемі Гомера «Одіссея» герої-мандрівники потрапляють до печери циклопа Поліфема і тільки завдяки хитрощам Одиссея рятуються від неминучої загибелі. Греки вважали, що величезні будови, складені з кам'яних брил, від яких залишалися самі руїни, — справа рук циклопів.

Вираз «циклопічна споруда» вживають тоді, коли говорять про величезну будівлю.

336. Фразеологізм Цур йому

Цуром називали давнє слов'янське божество, яке охороняло земельні межі. Часто на межах забивали дерев'яні стовпчики, на яких був зображений Цур. Ці місця слов'яни вважали священними. Тоді й з'явилося слово «цуратися» — обходити священне місце.

Вислів «цур йому» виражав побажання кари Цура за поганій вчинок: «Цур йому і віддячить». У сучасній мові цей фразеологізм означає незадоволення чимось, несхвалення, бажання позбутися когось.

337. Фразеологізм Чарівна паличка

У слов'янській міфології існує легенда про чарівну палицю, яку знахарі передавали із роду в рід. Її здобували так: коли знахареві випадала нагода побачити, що гадюка їсть жабу, то він відламував однорічний паросток будь-якого дерева і ним розбороняв їх, намагаючись не зачепити ні тієї, ні іншої. Відтоді палиця ставала чарівною. Нею знахар міг розганяти градові хмари, якими, за народним віруванням, правлять відьми й відьмаки, разом з освяченим сім разів (протягом семи літ) на Великдень ножем. Його він устромляв у землю і починав читати молитви. Потім брав ножа і разом з палицею у правиці повертав у той бік, куди хотів направити градову хмару, промовляючи відповідні слова. Згодом образ чарівної палички з'явився у багатьох казках, де її функції значно розширились. За її допомогою казкові герої могли здобувати все, чого хотіли.

У переносному значенні фразеологізм «як чарівна паличка» означає зробити щось дуже легко, просто, швидко.

338. Фразеологізм Чорна книга

За народними віруваннями, загадкова Чорна книга зберігалася на дні моря, під палаючим каменем-алтарем. Одного разу, ще в незапам'ятні часи, злий чорнокнижник, ув'язнений у Мідній країні, отримав заповіт від старої відьми знайти книжку. Коли була зруйнована Мідна країна, чорнокнижник, звільнившись від ув'язнення, спустився на дно моря і дістав Чорну книгу. Відтоді

вона й гуляє по білому світу. За іншим давнім переказом, Чорна книга існувала з початку світу і була збережена після потопу, але її знищив небесний вогонь. У народі вважали, що чорнокнижники навчаються від чортів, а тому все своє життя залежні від них. Уклавши з бісами угоду, вони отримують від них Чорну книгу, списану замовляннями й чарами. Помираючи, чорнокнижник зобов'язаний передати її наступникові.

Нині вислів «чорна книга» частіше вживають у складі фразеологізму «записати в чорну книгу»: запам'ятати, зафіксувати (записати) погані вчинки, дії, висловлювання певної людини. Виник синонімічний вираз «чорний список» — перелік осіб чи організацій, які часто не дотримують своїх зобов'язань.

339. Фразеологізм Чорним по білому

Чорний і білий — контрастні кольори, які дуже чітко вирізняються на тлі один одного. Тому для письма і друкування текстів найчастіше використовують білий папір і темне (переважно чорне) чорнило. Ще у Київській Русі для писання використовували спеціально приготовлений сік із горішків, що наростали на дубових листках. Цей сік мав буро-чорний колір, тому його так і називали: чорнило.

Писати чорним по білому означає писати чи викладати зміст чітко, виразно, зрозуміло.

340. Фразеологізм Чорні дні

Давні люди вірили, що існують особливі дні, коли нечиста сила може заподіяти велике лихо. Їх називали чорними і в році налічували сімнадцять; крім того, понеділки і п'ятниці також вважали важкими, або чорними, днями. Тоді слід бути обережним, бо про що погане думає людина — обов'язково здійсниться. Несприятливим був і останній день Масниці — чорна неділя, після якої починається Великий піст.

У переносному значенні чорними днями називають дуже важкий час, сповнений неприємних клопотів, страждань, нужди.

341. Фразеологізм Чудеса в решеті

У середньовічній Європі та деяких країнах Азії були поширені ворожіння з решетом. За його допомогою викривали злодіїв. Решето підвішували на мотузках так, щоб воно могло повільно обертатися. Ворожбит тримав його за мотузку. На обручі решета робили помітки, а імена підозрюваних, написані на окремих папірцях, розкладали колом. На чиє ім'я вкаже зупинившись помітка решета, той і злодій.

Також на ярмарках ворожбити носили решета з різнобарвними зернами бобів, гороху, сочевиці, мигдалю тощо. Струшуючи решето, вони за розташуванням зерен передбачали майбутнє. Щоб надати ворожінню більшої магічної сили, щось шепотіли, викрикували, жестикулювали.

Намагаючись заробити якнайбільшу суму, складали неймовірні історії, пророкуючи простодушним слухачам щасливе одруження, неочікуване багатство чи незвичайні події та пригоди — всілякі чудеса. Таке шарлатанство й називали чудесами в решеті.

Нині фразеологізм зазвичай уживають для вираження захоплення чимось або здивування з приводу чого-небудь.

342. Фразеологізм Шагренева шкіра

Шагрень — це дублена вичинена шкіра, яку виготовляють зі спинної частини шкур кіз, овець і коней. Вона м'яка, пластична, має характерний малюнок. Із шагрені роблять верх взуття, нею оббивають меблі тощо. Шагреневою шкірою також називають папір, спеціальну тканину для оббивки, книжкових палітурок, що своїм виглядом нагадують її. При тривалому контакті з продуктами переробки кам'яного вугілля, нафти шагрень змінюється: посилюється пігментація, з'являються бородавчасті нарости, вона розтягується або зменшується. Така властивість шкіри і стала основою фразеологізму «шагренева шкіра», яким називають те, що має здатність невпинно скорочуватися, зменшуватися.

Цей вислів став крилатим завдяки роману французького письменника О. де Бальзака (1799—1850)

«Шагренева шкіра». У ньому йдеться про Рафаеля Валентена, який став власником шкіри, що здійснювала всі бажання. Однак щоразу шкіра зменшувалась, а життя Валентена скорочувалося.

343. Фразеологізм Шануй батька свого й матір свою

Одна із десяти заповідей гласить: «Шануй батька свого й матір свою, і благословен ти будеш, і довго жити будеш на землі». Перша частина біблійної цитати стала фразеологізмом, зберігши пряме значення.

344. Фразеологізм Шапка-бирка, зверху дірка

Вислів став крилатим завдяки усній народній творчості. У «Думі про козака Голоту» розповідається про бідного козака, на якому порвана свита, постоли в'язові, онучі китайчані та «шапка-бирка, зверху дірка, травою пошита, вітром підбита, куди віє, туди й провіває, козака молодого прохолоджає». Бирка — це овеча шкура; смушок, із якого шили шапки. Із шапкою пов'язано чимало народних звичаїв та повір'їв. У давнину люди вважали, що в непокриту голову може вчепитися домовик, а ходити без шапки — непристойно. Тому навіть найбідніші чоловіки носили хоч якийсь головний убір.

У сучасному мовленні вислів «шапка-бирка, зверху дірка» вживають, коли хочуть вказати на скрутне становище, бідність.

345. Фразеологізм Штурм Бастилії

Чимало крилатих висловів породила французька революція 1789 р. Доведений до відчаю жахливим становищем, народ не міг більше терпіти і повстав проти поміщиків-визискувачів. Король хотів придушити повстання силою, але солдати відмовились стріляти в селян. Величезні юрби народу, озброївшись, рушили з піснями на майдан, де стояла королівська тюрма-фортеця Бастилія. Там тримали державних злочинців — ворогів короля і церкви. Комендант фортеці наказав відкрити вогонь, пролилася кров сотні людей, але народ не відступив, на його бік перейшли королівські артилеристи. Почався обстріл Бастилії. Перебивши ланцюги одного із підйомних мостів, повстанці захопили в'язницю і зруйнували її за день, не лишивши каменя на камені. День захоплення Бастилії у Франції відзначають щороку 14 липня як національне свято.

Фразеологізм «штурм Бастилії» означає швидке подолання важких і важливих перешкод на шляху до мети.

346. Фразеологізм Шукайте жінку

Поширення цей вираз здобув завдяки роману А. Дюма-батька (1802—1870) «Могікани Парижа». «Шукайте жінку» — улюблена приказка одного з героїв, поліцейського чиновника. Ранній варіант цього фразеологізму трапляється у творі римського поета Ювенала, який писав, що немає такого позову, в якому причиною суперечки не була б жінка. Цей крилатий вислів уживають, коли хочуть сказати, що виною якихось бід, подій, злочину є жінка.

347. Фразеологізм Яблука гесперид

За давньогрецьким міфом, у день весілля Гери і Зевса богиня землі Гея подарувала їм дерево, на якому росли золоті яблука — символ вічної юності й сили. Охороняли дерево гесперида — доньки божества вечірньої зірки Геспери — за допомогою дракона Ладона. Геракл убив дракона, забравши золоті яблука (це був його одинадцятий подвиг).

У переносному значенні «яблука гесперид» — це коштовний здобуток.

348. Фразеологізм Яблуко розбрату (чвар)

Давньогрецький міф розповідає, що богиня розбрату Ерида вирішила помститися богам за те, що вони не запросили її на бенкет. Ерида непомітно кинула золоте яблуко із написом «найпрекрасніший» між богинями Герою, Афродітою та Афіною. Вони почали сперечатись, кому має належати яблуко, бо кожна вважала себе найкрасивішою. Син троянського царя Парис, якого запросили бути суддею,

віддав яблуко Афродіті. За це вона допомогла йому викрасти дружину спартанського царя Єлену Прекрасну, що призвело до десятилітньої Троянської війни.
У переносному значенні «яблуко розбрату (чвар)» — це причина ворожнечі, суперечок, незгоди між ким-небудь.

349. Фразеологізм Яблуко спокуси

Вислів походить з тієї самої біблійної легенди, що й фразеологізми «дерево пізнання добра і зла» та «заборонений плід». За народними уявленнями, деревом пізнання добра і зла була яблуня, і саме яблуко скуштувала Єва, спокушена змієм.

Фразеологізм «яблуко спокуси» вживають стосовно обставини, за якої є спокуса порушити заборону, скоїти гріх.

350. Фразеологізм Як баба Палажка і баба Параска

Баба Палажка і баба Параска — героїні творів українського письменника І. Нечуя-Левицького (1938—1918), зокрема: «Кайдашева сім'я», «Не можна бабі Парасці вдержатись на селі», «Біда бабі Палажці Солов'їсі», «Біда бабі Парасці Гришисі» та ін. Вони постійно пакостять одна одній, лаються, сваряться і навіть б'ються, витрачаючи багато енергії на нікчемні справи.

Фразеологізм вживають, коли йдеться про язикатих, чванливих, пихатих людей.

351. Фразеологізм Як горох при дорозі

Вислів походить зі звичаю обсівати поля горохом. Тепер це роблять радше за звичкою, а раніше сіяли його при дорозі для того, щоб голодний мандрівник, який іде в далеку путь, міг підживитися цим солодким, корисним овочем.

«Як горох при дорозі» (хто йде, той і скубне) — так кажуть про нещасних, беззахисних людей, до яких нікому немає діла і за яких ніхто не вступається.

352. Фразеологізм Як з гуски вода

Гуска виходить з води сухою, бо її пір'я змащене жиром. Вода просто стікає з птаха, не залишаючи сліду. Ця властивість стала основою вислову «як з гуски вода», який уживають, коли говорять про людей недбалих, байдужих до справедливих зауважень.

353. Фразеологізм Як рукою зняло

У виразі відображений звичай зцілення за допомогою руки. Знахарі часто відводили рукою зубний чи головний біль. Це «відведення» було схоже на звичайний масаж, тому біль буквально «знямався рукою».

Такий спосіб лікування поширений у багатьох народів, відповідно, у їхніх мовах існує фразеологізм «як рукою зняло». Він означає швидке зцілення від хвороб і важких душевних травм, раптове зникнення проблем.

354. Фразеологізм Як та мара

В українській міфології Мара — богиня зла, темної ночі, ворожнечі, смерті. Вона сіє на землі різні чвари, брехню, недуги, смерть, неймовірні страждання. Замість очей, у неї гнилі западинки, її бачать тільки вночі, бо вона творить лише темні справи. У народній творчості є приказки-прокляття, пов'язані зі словом «мара», наприклад: «Щоб тебе мара взяла!».

Вислів «як та мара» вживають для вираження неприязні до когось; ходити як мара — означає вештатися в темряві.

355. Фразеологізм Як у воду дивився

З водою пов'язано багато українських приказок, прислів'їв та фразеологічних зворотів. З давніх-давен чаклуни, дивлячись на непочату воду, дізнавались, хто винен у зуроченні. Наші предки,

вдивляючись у нечітке відображення на водяному плесі, вгадували свою долю, передбачали небезпеку, визначали правильність рішень. У слов'ян є чимало варіантів ворожінь на воді: звичай ставити посуд з водою на ніч під ліжко, пускання вінків у купальську ніч, заглядання в криницю та ін. Вислів «як у воду дивився» вживають тоді, коли виникає ситуація, яку можна передбачити.